

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LX

Славољуб З. Марковић

ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

Немōј ња се не бōј
из ужичког краја

Овај рад представља унеколико измењену и допуњену верзију магистарске тезе *Границе између екавског и ијекавског изговора у Србији на дијахронијском и синхронијском плану*, одбрањене 22. децембра 1993. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали проф. др Асим Пецо, проф. др Радоје Симић и доцент др Петар Ђукановић. Овде се објављује под дијалектолошки адекватнијим насловом *Границе ијекавских говора у западној Србији*.

САДРЖАЈ

I. УВОД	387 [5]
1) УТИЦАЈ МИГРАЦИЈА НА ИЗМЕНУ ДИЈАЛЕКАТСКЕ СЛИКЕ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	387 [5]
2) ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ (ДОСАДАШЊА ИСПИТИВАЊА)	393 [11]
II. ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ (ДАНАШЊЕ СТАЊЕ)	398 [16]
1) Метод рада	398 [16]
2) О организацији излагања	400 [18]
А. СЕКТОР ГУЧЕВО — БОРАЊА — ЈАГОДЊА — СОКОЛСКЕ ПЛАНИНЕ — МЕДВЕДНИК — ПОВЛЕН (СЕКТОР I)	402 [20]
1) Уводне напомене	402 [20]
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	404 [22]
а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор	404 [22]
б) Говори у којима преовлађује екавски изговор	412 [30]
3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЛИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	413 [31]
а) Екавско-икавски говори	413 [31]
б) Говори са $\text{ѣ/е} < \text{ѣ}$	417 [35]
4) ЗАКЉУЧАК	420 [38]
Б. СЕКТОР ПОВЛЕН — МАЉЕН — СУВОБОР — РУДНИК — ЈЕЛИЦА (СЕКТОР II)	420 [38]
1) Уводне напомене	420 [38]
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	421 [39]
а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор	422 [40]
б) Говори у којима преовлађује екавски изговор	435 [53]
3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЛИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	436 [54]
а) Говори са $\text{ѣ/е} < \text{ѣ}$	436 [54]
б) Екавски говори	437 [55]
4) ЗАКЉУЧАК	438 [56]

V. СЕКТОР ЈЕЛИЦА — ЧЕМЕРНО — ГОЛИЈА (СЕКТОР III)	441 [59]
1) Уводне напомене	441 [59]
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	441 [59]
а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор	443 [61]
б) Говори у којима преовлађује екавски изговор	453 [71]
ба) Млађи штокавски говори	453 [71]
бб) Старији штокавски говори	454 [72]
3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА	456 [74]
Старији екавски говори	456 [74]
4) ЗАКЉУЧАК	457 [75]
III. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	460 [78]
IV. ТЕКСТОВИ	464 [82]
1) НОВОШТОКАВСКИ ГОВОРИ	464 [82]
2) СТАРИЈИ ГОВОРИ	474 [92]
СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ СА СКРАЋЕНИЦАМА	478 [96]
1) Штокавски дијалекат и наука о језику	478 [96]
2) Етнографска и остала литература	481 [99]
ГРАНИЦЫ ИЕКАВСКИХ ГОВОРОВ В ЗАПАДНОЙ СЕРБИИ (Резюме)	482 [100]
КАРТЕ	
Карта бр. 1: Област источнога и јужног говора	395 [13]
Карта бр. 2: Испитавано подручје са мрежом испитиваних насеља по секторима (I, II, III)	401 [19]
Карта бр. 3: Подручје сектора I са мрежом испитиваних насеља	403 [21]
Карта бр. 4: Континуанти јата у основи речи на сектору I	418 [36]
Карта бр. 5: Домашај ијекавског изговора на сектору I	419 [37]
Карта бр. 6: Подручје сектора II са мрежом испитиваних насеља	421 [39]
Карта бр. 7: Континуанти јата у основи речи на сектору II	439 [57]
Карта бр. 8: Домашај ијекавског изговора на сектору II	440 [58]
Карта бр. 9: Подручје сектора III са мрежом испитиваних насеља	442 [60]
Карта бр. 10: Континуанти јата у основи речи на сектору III	458 [76]
Карта бр. 11: Домашај ијекавског изговора на сектору III	459 [77]
Карта бр. 12: КОНТИНУАНТИ ЈАТА У ОСНОВИ РЕЧИ (целовит приказ) (у прилогу)	
Карта бр. 13: ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ (у прилогу)	
Карта бр. 14: ДОМАШАЈ ИЈЕКАВСКОГ ИЗГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ ДАНАС (и његов однос према Милићевићевој и Московљевићевој граници) (у прилогу)	

УВОД

1) УТИЦАЈ МИГРАЦИЈА НА ИЗМЕНУ ДИЈАЛЕКАТСКЕ СЛИКЕ
ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

1. Ношени матицом најмоћније миграционе струје — динарске — штокавци ијекавског изговора су се током XVII, XVIII и XIX века¹ разлили и по Србији. Надмоћно попуњавајући западну половину србијанске територије, они се стапају са аутохтоним становништвом, као и са пресељеницима који надиру на таласима осталих миграционих струја — косовско-метохијске, вардарско-моравске, тимочко-браничевске и шопске². На тлу Србије миграционе струје су се обилато мешале, нарочито у њеном централном делу, у Шумадији. У њеним питомим пространствима укрстиле су се све пресељеничке струје, сачинивши тако етнички букет васцелог Српства. Појас њиховог интензивног прожимања у овој области део је и значајне метанастијазичке међе, која подручје надмоћи динарског елемента одваја од области доминације струја вандинарске провенијенције. Ове две простране миграционе плоче додирују се и преклапају на линији која пресеца Шумадију (Београд–Крагујевац–Краљево), па висовима Гоча и Копаоника излази на Косово³. Раздеона линија оцртава и миграциони досег ијекавских говора у Србији.

Преплитања представника различитих струја насељавања било је и на ширем простору Србије, и источно и западно од линије глобалног разграничења. Као што су, на пример, динарци „прелазили преко моравске долине и расули се у неколико планинских котлина источне Србије, између Мораве и Тимока“⁴, тако су се и „најстарији исељеници косовско-метохијске струје расипали и по Шумадији и по ваљевско-подринским крајевима“⁵.

2. Покретани неколиким разлозима (турска насиља, немаштина, свеопшта несигурност), динарци су се вековима сливали са разних тачака пространог динарског гребена. Њихова најзначајнија миграциона изворишта били су „Херцеговина, Црна гора са Брдима и црногорском Херцеговином, Сјеница и Пештер са новопазарским крајевима“⁶. С обзиром на размештај исходишних зона дуж ди-

¹ Цвијић Метанаст. кретања 2.

² Нав. дело 5–13, 89–96.

³ Према карти у прилогу нав. дела.

⁴ Нав. дело 6.

⁵ Нав. дело 9.

⁶ Нав. дело 5.

нарског венца и основне правце простирања у Србији, експанзивни динарски живаљ можемо „сврстати“ у неколико замашних формација. Србијанско Подриње и ваљевске крајеве насељавају „досељеници из Херцеговине, нарочито из црногорске Херцеговине, од Никшића и Никшићске Жупе, Дробњака, Пиве и Бањана; затим, у много мањој мери, из источне Босне“⁷. Они су запосели и огромна подручја на северу: Мачву, Поцерину и знатан део прекосавског, војвођанског пространства. С друге стране, „у целој Шумадији, са старим Влахом и долином Ибра највећу масу досељеника чине Сјеничани, затим досељеници из околине Новог Пазара, Бијелог Поља, Бихора и са Брда црногорских: од Васојевића, Мораче с Колашином, Роваца, Пипера, Куча и Братоножића“⁸. И у једној и у другој области, а највише у Шумадији, има досељеника „из старе Црне Горе, из Катунске Нахије, мање из Ријечке, Љешанске и Црмничке“⁹.

3. У нашој опсежној антропогеографској литератури расветљено је порекло многих родова које су ветрови миграција расули по Србији. Њена западна половина, која нас овде више интересује, готово је у целини „покривена“ садржајним етнографским монографијама (највећим делом у едицији „Насеља и порекло становништва“ Српског етнографског зборника САН). У овим драгоценим радовима налазимо прецизне податке о бројчаном (често и процентуалном) уделу родова досељених из одређених области у укупном збиру родова испитиваног подручја (наравно, према приликама у времену у којем су испитивања вршена). Навођењем података из неких од ових монографија, неколико ћемо рашчланити и конкретизовати Цвијићеве синтетичке судове, дате овлаш, широким потезима.

У златиборском крају, по Љ. Мићићу, најбројнији досељеници су из Полимља (165 породица), затим из Херцеговине (понајвише из Дробњака) 48, Босне 34, Црне Горе (са Брдима) 19 итд.¹⁰

Области које, по Љ. Павловићу, предњаче у давању становништва Ужичкој Црној гори су: Стари Влах 22,63%, Нова Варош 9,95%, Прибој с Вишеградом 6,58%, Пријепоље 6,44%, Пљевља 3,98%, Дробњак 3,9%, Никшић (Жупа и околина) 3.2% итд.¹¹

И у Доњем Драгачеву, по Ј. Ердељановићу, највише је досељеника из Старог Влаха, чак 124 породице, што је више од половине укупног броја досељених породица у овој области. Следе породице досељене из: ужичког и рудничког краја (38), Старе Србије (18), Црне Горе (15), Херцеговине, углавном источне (13) итд.¹²

У суседној области, Горњем Драгачеву, како је утврдио К. Јовановић, највише је породица досељених из Старог Влаха и сјеничког краја (по 38); следе до-

⁷ Нав. дело 67.

⁸ Нав. дело 67.

⁹ Нав. дело 67.

¹⁰ Мићић Златибор 442–443.

¹¹ Павловић Ужичка Цг 32–39.

¹² Ердељановић Д. Драгачево 96.

сељеници из: чачанске и ужичке области (30 породица), Старе Србије (19), Црне Горе (9), Херцеговине (6) итд.¹³

Породице досељене у Рађевину и Јадар класификовао је Б. Милојевић. У Рађевини их има: из горњег Подриња (32), Херцеговине (21), Подгорине (19), Босне (17), ужичког краја (12) итд.; у Јадру: из Херцеговине, углавном источне (108), Босне (133), Црне Горе (20), ужичког краја (15), горњег Подриња (13) итд.¹⁴

У Колубари и Подгорини, по Љ Павловићу, највише је досељених породица из Старог Влаха (15,55%), потом из Полимља (13,96%), Црне Горе (10,75%), Осата (8,88%) итд.¹⁵

У Ваљевској Тамнави преовлађују породице досељене из суседних области Колубаре и Подгорине (22,15%), затим из Подриња (14,35%), Старог Влаха (6,02%), ужичког краја (4,96%), источне Србије (4,23%) итд.¹⁶

Према испитивању П. Ж. Петровића, динарски родови доминирају и у Шумадијској Колубари (67,6%). Највише их је из Босне — 132 (заступљених са 895 кућа), затим из сјеничког краја — 74 (али заступљених са 1252 куће!); следе досељеници из: ужичког краја (57 родова, 221 кућа), Старог Влаха (43 рода, 315 кућа), Херцеговине (34 рода, али 410 кућа), Новог Пазара (25 родова, 179 кућа) итд. Значајан је уплив и осталих струја насељавања (вардарско-моравске 6,7%, тимочко-браничевске 5,3%, косовско-метохијске 3,6%; чак је и панонских родова 5,8%).¹⁷

У Качеру, по Мил. Т. Ракићу, међу досељеницима (махом динарцима) предњаче Сјеничани (35 фамилија); следе досељеници из: ужичког краја (24 фам.), Старог Влаха (21 фам.), Херцеговине (18 фам.), од Нове Вароши (10 фам.), од Новог Пазара (7 фам.), из Црне Горе (7 фам.) итд.¹⁸

Према подацима Радомира М. Илића, и у оближњим љубићким селима (јужни део некадашњег Рудничког округа) број породица досељених из сјеничког краја је знатан (48). Већи број породица овој области дали су само преостали делови старог Рудничког округа и област коју је запремао Ужички округ (укупно 63 породице); на трећем месту је Стари Влах (33 пор.).¹⁹

У долини Ибра, према испитивањима Радомира М. Илића, преплићу се динарски досељеници (и овде доминантни) са представницима косовско-метохијске струје насељавања. Међу динарцима највише је ијекаваца са старијом акцентуацијом (од Новог Пазара, из Бијелог Поља, Бихора, Васојевића, Бијелопавлића итд.).²⁰

¹³ Јовановић Г. Драгачево 359–362.

¹⁴ Милојевић Рађевина и Јадар 679–692.

¹⁵ Павловић Колубара и Подгорина 483.

¹⁶ Павловић Тамнава 507–509.

¹⁷ Петровић Шум. Колубара 51–54.

¹⁸ Ракић Качер 32–39.

¹⁹ Илић Љубић 31–36.

²⁰ Илић Ибар 603–606.

У Грузи, по Михаилу Драгићу, међу досељеницима највише је породица са Пештера и из сјеничког краја (22,49%); затим из: Старог Влаха, ужичког краја и Драгачева (13,41%), из Метохије, Ст. Колашина, Н. Пазара и Ибра (10,9%), из околних шумадијских области (8,93%), из Грузе — унутрашња померања (6,05%), из Старе Црне Горе (са Брдима) и Херцеговине (4,08) итд.²¹

Према налазима Боривоја М. Дробњаковића, динарска струја најзаступљенија је и у Јасеници; на њу отпада 42,66% од укупног броја становника. Међу динарцима, по броју породица, на првом месту су досељеници из различитих делова Шумадије — Љубића, Качера, Такова, Грузе итд. (16,45%); следе досељеници: из Сјенице, са Пештера и Бихора (4,52%), Старог Влаха с пожешким крајем и Драгачевом (3,74%), Босне с Осатом (2,42%) итд. Јасно су издиференциране и остале миграционе струје: вардарско-моравска (7,15%), шопска или торлачка (5,45%), косовско-метохијска (3,93%), тимочко-браничевска (3,12%) итд.²²

4. Како нас обавештавају наши етнографи, током сеоба западносрбијанска прострaнства запоседали су и носиоци икавског изговора. Икавски живаљ, који Ј. Цвијић сврстава у егзотичне оазе становништва, концентрисан је, највећим делом, у србијанском Подрињу, и то у појасу „од ужичког села Пилице па до Брасине низ Дрину и у два три суседна ваљевска села“.²³ Даље о њима Цвијић каже: „Сада нема ниједнога чисто икавскога села, али има врло разгранатих икавских породица, од којих неке преко сто домова, и живе измешани са сељацима јужног дијалекта, који преовлађују и поуздано се зна да су млађи од икаваца, поглавито досељеници из Пиве, Дробњака, Херцеговине и старе Рашке“²⁴.

Одређујући њихово порекло, у почетку колебљиви Цвијећ, коме је изгледало да има икаваца и старинаца и касније досељених, прихвата налазе Љ. Павловића да је реч о потомцима старих рударских родова, досељених из Далмације и западнијих делова Босне и Херцеговине већ у XVII веку²⁵ (о овоме в. даље у т. 40).

5. За разумевање постмиграционе етничке слике назначених области неочекивано важно је нагласити следеће. Динарски живаљ се ка новом завичају кретао „попречним путевима, кроз превоје и метанастазичке вратнице: Мокру Гору, Кокин Брод, Јавор, Рашку, затим низ долину Дрине“²⁶, прелазећи је „код Раче, Бајине Баште, Зворника и Шепка“²⁷. До њега је долазио или непосредно из примарних области досељавања или, знатно чешће, после задржавања, каткад и дугогодишњег, у једној или више етапних станица. У улози етапне земље најчешће се налазио Стари Влаха, те ужички крај и чачанска котлина, али и све друге области су и примале и испуштале становништво.

²¹ Драгић Груза 204.

²² Дробњаковић Јасеница 96–101.

²³ Цвијић Метанаст. кретања 12.

²⁴ Нав. дело 12.

²⁵ Нав. дело 13.

²⁶ Нав. дело 5.

²⁷ Нав. дело 5.

6. Као што видимо, цела западна половина србијанске територије била је поприште дуготрајних и интензивних миграционих сучељавања. Основни тон њеној постмиграционој етничкој композицији даје динарски елемент, али су у њу утиснути и трагови осталих миграционих струја. Тек наговештене у подринско-ваљевским крајевима, струје вандинарске провенијенције су у Шумадијској Колубари и Јасеници јасно издиференциране и процентуално лепо заступљене. Док је динарска струја западно од рудничког развођа толико моћна да се друге према њој губе, у овим шумадијским областима њена доминација није тако изражена. У етничком погледу ови крајеви би се могли сматрати прелазним од „чисто“ динарске ка областима разноликог етничког састава.

7. Међу динарцима заступљени су ијекавци оба типа: носиоци новијих акценатских особина (источнохерцеговачки дијалекат), пореклом из Херцеговине (углавном источне) и тзв. црногорске Херцеговине, и представници старије акцентуације (зетско-сјенички дијалекат), који потичу из преосталих делова Црне Горе (Стара Црна Гора са Брдим и суседни делови Санџака). Ијекавци источнохерцеговачког типа далеко су надмоћнији на највећем делу западне половине србијанске територије (ужички крај, подринско-ваљевске области, подручје до Саве и преко ње). Ијекавци са старијом акцентуацијом изразитије се осећају на рубним деловима динарске миграционе зоне у Србији: у долини Ибра (они су овде Херцеговце апсолутно надјачали), где се стапају са представницима косовско-метохијске струје, и западнијим деловима Шумадије, где се, заједно са ијекавцима источнохерцеговачког типа, укрштају са предстаницима свих осталих миграционих струја. Даље, динарци оба типа разносили су и специфичне дијалекатске особине одређених подручја, тј. одређених говорних типова унутар једне или друге области.

8. Процент старинаца на тлу западне половине србијанске територије најчешће је веома низак. Тако, на пример, у златиборском крају, по Љ. Мићићу, од укупно 335 породица стариначких је само 14.²⁸ У Ужичкој Црној гори, по Љ. Павловићу, старинаца фактички и нема: он наводи само једну породицу за коју би се могло рећи да је стариначка „али не поуздано“²⁹. По овом аутору, старих родова је и на подручју некадашње Соколске нахије (горње Подриње) само „0,65% од укупног броја становника“³⁰. На старинце отпада тек покоји проценат и у Грузи (6,40%),³¹ Шумадијској Колубари (3,7%)³², Јасеници (2,4%)³³ итд.

Ипак, у неким крајевима проценат стариначких родова није занемарљив. Од 190 породица Г. Драгачева, колико их крајем XIX века затиче К. Јовановић, стариначких је 40³⁴, што је више од петине укупног броја породица у овој обла-

²⁸ Мићић Златибор 413.

²⁹ Павловић Ужички Цг 32.

³⁰ Павловић Сок. Нахија 40.

³¹ Драгић Груза 204.

³² Петровић Шум. Колубара 52.

³³ Дробњаковић Јасеница 98.

³⁴ Јовановић Г. Драгачево 356.

сти. Још је већи, чак врло знатан, проценат старинаца у Качери и долини Ибра — по 43%.³⁵

Овде треба нагласити да се, највероватније, извешан број стариначких родова крије међу родовима непознатог порекла, затим међу онима који су досељени из непосредне околине (или из суседне области или из неког места унутар истог подручја), а, у мањој мери, и међу досељеницима који се каткад помињу у контексту инверсних миграционих кретања. Наравно, и међу њима добар део отпада на досељенике из удаљених крајева, само им се порекло заборавило.

На крају овог кратког прегледа, податке о бројчаном или процентуалном омеру досељених и стариначких родова, који варирају од области до области, сравнићемо Цвијићевом општом оценом да „у западној Шумадији и подринско-ваљевским крајевима старинаца нема више од 20 процената, и то кад се у њих урачуна и становништво непознатог порекла“ и да „Несумњивих старинаца нема више од 10–15 процената“.³⁶

9. Веома је важно истаћи да изразита превага досељеничког (махом динарског) елемента над стариначким у постмиграционој етничкој композицији западне половине србијанске територије не маргинализује улогу старинаца у процесима кристализације дијалекатске мешавине, настале током миграција. Правци кристализације нису били свуда исти, и зависили су како од бројчаног односа досељеника и старинаца током њихових међусобних трења, тако и од мноштва околности економске, културне и психолошке природе, неједнако заступљених и увек друкчијих у свакој области. Веће и компактније групе досељеника имале су више изгледа да сачувају своје дијалекатске особине, поготову ако су запоседале слабије насељена (или можда каткад и ненасељена!) подручја, каквих је на западној половини Србије било, нарочито на њеном брдовитом и неплодном југозападу.

Међутим, у условима бројчане надмоћи старинаца (често праћене њиховом живом узајамношћу и уходаном организацијом, а, каткад, и завидним економским досезима), дошљаци и на дијалекатском плану подлежу њиховом снажном асимилацијском дејству, нарочито ако су различитог порекла (према томе и дијалекатски неуједначени), а придлазе поступно, мањим периодичним млазевима. Процес прилагођавања могао је бити убрзан и тиме што старинци на дошљаке нису гледали благонаклоно, већ надмено, „са висине“, подсмевајући се њиховом изгледу, поступцима, говору. Прилагодивши се, дошљаци, у опхођењу са ново-дошљима, и сами опонашају старинце.³⁷

Описани примери само су екстремне тачке на широкој лепези могућности, која, дакако, антиципира и шароликост савремене дијалекатске слике западне половине србијанске територије.

10. Реконструкција предмиграционе дијалекатске слике метанастازичких области (тј. утврђивање њиховог супстратског слоја) први је и најтежи задатак

³⁵ Ракић Качер38; Илић Ибар 604.

³⁶ Цвијић Метанаст. кретања 9.

³⁷ В.: Ивић О неким проблемима 103–105.

историјске дијалектологије. Овај задатак је утолико тежи уколико је процес кристализације дијалекатске мешавине окончан превагом досељеничких дијалекатских црта у новоформираним говорним типовима (ово је карактеристично за југозападне делове србијанске територије). Остаци дијалекатског супстрата у оваквим говорним типовима теже се разазнају (они се, најчешће, уопште и не могу поуздано одредити, већ се само претпоставља, свакако оправдано, да су у конституисању таквих говора и стариначке црте имале „свој удео“). С друге стране, у областима у којима је процес кристализације резултирао превагом стариначких дијалекатских особина у новонасталим идиооима (такви су и севернији делови западне половине Србије) и трагови дијалекатског супстрата се боље чувају. Они овде могу бити чврст основац и добар путоказ (наравно, не и једини)³⁸ историјској дијалектологији у расветљавању њихових предмиграционих дијалекатских стања.

11. Фактори који су одређивали правце кристализације дијалекатске мешавине на западној половини Србије „поделили“ су ову територију на две веће дијалекатске целине: на област у којој су досељеници (махом ијекавци) коренито изменили затечене говоре, и на подручје на којем су они тек донекле утицали на њихову физиономију. Линија дуж које су се ова два пространа и колоритна дијалекатска ареала додиривала и преплитала одсликава и „првобитни“ домашњ ијекавског изговора у Србији. Међутим, будући да су западносрбијански ијекавски идиоми у најновијем (постмиграционом) периоду изложени снажном процесу екавизације (посебно широком и разноликом утицају екавског стандарда), постепено се сужава и област простирања ијекавских говора.

2) ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ (ДОСАДАШЊА ИСПИТИВАЊА)

12. Међу многобројним почецима који се у нашој језичкој науци везују за Вука Караџића налази се и овај: он је први утврдио границе ијекавских говора у Србији. У својој рецензији I и II књиге Видаковићевог романа *Љубомир у Елициуму*, објављеној 1817. г. у *Новинама Сербским*, говорећи о простирању „јужног говора“ у Србији, Вук каже да овако говоре „Србијанци озго до Лознице, да Ваљева и до Карановца“³⁹. Међутим, већ следеће године у предговору I издању *Српског Рјечника*, Вук међу на северозападном сектору помера чак до Мачве, обухвативши њоме у целини и свој родни Јадар и суседну Рађевину. Наиме, он овог пута тврди да се „ерцеговачки“ говори „по Србији до Мачве, до Ваљева и до Карановца“⁴⁰.

13. Шездесетак година касније (1876), међу између „јужног“ и „источног“ говора у Србији установиће Милан Ђ. Милићевић у свом познатом делу *Кнежевина Србија*. Овај паснонирани проучавалац и врсни познавалац живота и обичаја народа српског, оставио је у овом делу и обоље материјала о говорним особи-

³⁸ Нав. дело 99–112.

³⁹ Вук Списи I 151.

⁴⁰ Вук Списи II 21.

нама крајева које је обилазио. Иако невешто забележени и непрегледно представљени, Милићевићеви подаци, у недостатку научно релевантних радова о говорима Србије из тога доба, и дан-данас су готово од уникатне вредности, а за неке области, нажалост, још увек и једини. Речена раздео на линија, по њему, иде „од Дрине на Видојевицу, па побиљем Цера и Влашића на Медведник, па на Маљен, Сувобор, Рудник и од Рудника једном његовом косом — водомеђом Груже и Лепенице — преко Мораве к Ибру, а од Ибра на Чемерно и Голију, па границом у Дрину и овом реком опет до спрема Видојевице“⁴¹. Милићевић нас, ипак, упозорава да ова међа није апсолутна, и да се понегде и изван ње може чути „јужни“ говор. Тако, на пример, „у Горњој Гружи, под сами Рудник, говор је јужни“⁴² а „То се може реће готово за сва села која су преко повијарца овамо у Јасеници, али само ближе под планину“⁴³. Ијекавски изговор се чује и „по негде под самим Цером, под Влашићем и по обали дринској“⁴⁴.

14. Наши испитивачи насеља у граничном подручју најчешће нас, нажалост, не обавештавају о говору тамошњег становништва. Нешто података о томе налазимо само код Љубе Павловића и Јована Ердџановића.

У својој монографији о насељима Ваљевске Колубаре и Подгорине Љ. Павловић укратко се осврнуо и на дијалекатске особине ових крајева. Он каже: „Обе области говоре најчистијим народним језиком оба дијалекта: херцеговачким и источним. Херцеговачки дијалекат преовлађује у свим планинским и карсним селима и неким брдским, докле знатан део брдских села на северној страни и сва села у котлини Колубарској и око Љига служе се источним дијалектом. Херцеговачки дијалекат употребљава се у свој својој чистоти да не уступа ни Старом Влаху“⁴⁵.

У Доњем Драгачеву, према истоименој монографији Ј. Ердџановића, говори се „у главном јужним наречјем, али се јако осећа утицај источног наречја, тако да се неке речи већ никако не говоре по јужном, него само по источном. За друге пак речи, а негде и за велики број речи, говоре се оба облика, па није ретко чути да их један исти човек употребљава“⁴⁶.

15. В. Карић, у опсежној студији *Србија, опис земље, народа и државе* (1887) прихвата Милићевићеву међу. Он је, међутим, не преузима непосредним навођењем, већ врло сликовито интерпретира и илуструје картом (в. карту бр. 1). Карић вели: „Област источнога од области јужнога говора у нашој земљи одваја пруга, која полази од Дрине према Лешници и пење се одмах на Видојевицу. Одавде пруга та иде најпре косом Цера и Влашића, спушта се за тим у осоје Медведника и Маљена, на послетку, на Сувобор. Сад се пење на Рудник, са кога силазећи, захвата највиши крај водопађе Јасеничке, прихвата се потом водомеђе

⁴¹ Милићевић Кнеж. Србија 571.

⁴² Нав. дело 302.

⁴³ Нав. дело 302.

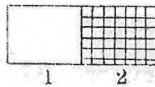
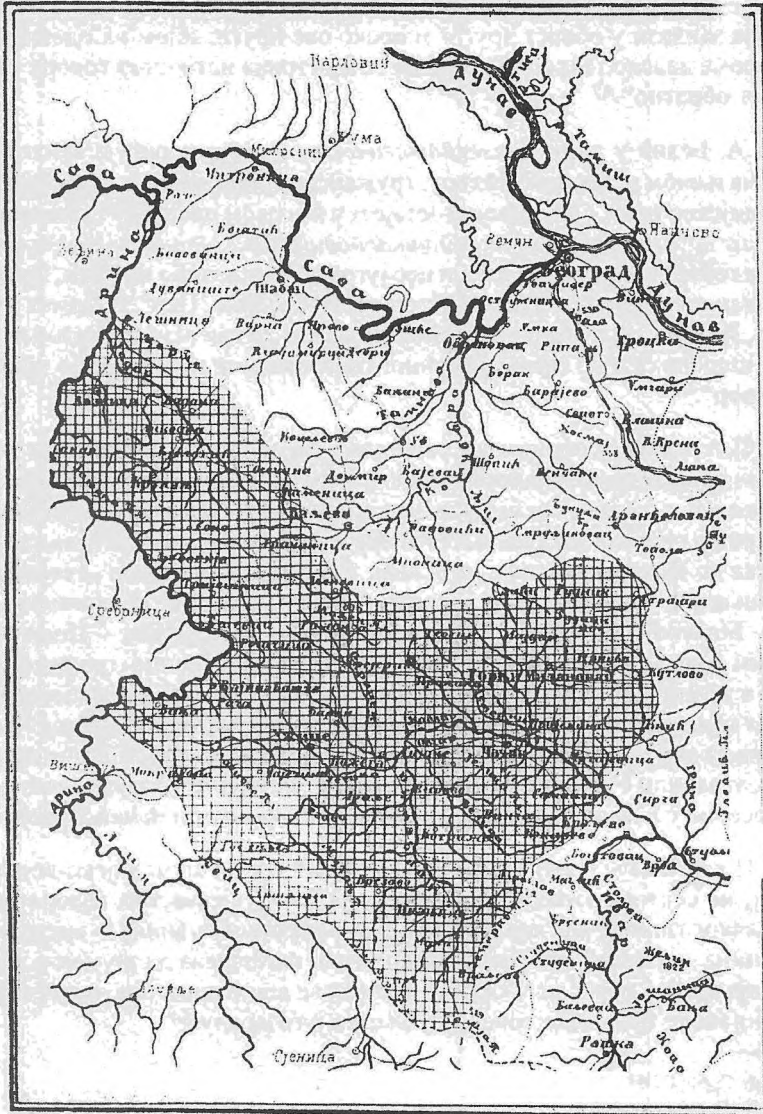
⁴⁴ Нав. дело 513–514.

⁴⁵ Павловић Колубара и Подгорина 512.

⁴⁶ Ердџановић Д. Драгачево 100.

Карта бр. 1 (В. Карић)

Област источнога и јужнога говора

1. Област источнога говора; 2. Област јужнога говора

Лепенице с једне и Груже с друге стране, пресеца најзад према ушћу Ибра. Пошто пређе Мораву, деона се пруга, из почетка држи поближе леве стране Ибарске, скреће по том на Чемерно и излази на Голију. Но на доста места, област једног говора заилази у област другог и преко ове пруге, којом их оделисмо, само никада веома далеко. Тако исто находe се и острвца источнога говора у области јужнога и обратно⁴⁷

16. А. Белић у раду *Дијалектoлогическая карта* коригује Милићевићеву границу на њеном источном сектору: гружански говор припаја екавским говорима шумадијског тима. Ова граница остаје и у његовом прегледу главних особина штокавског дијалекта у *Народној Енциклопедији Стр. Станојевића*. Он овде каже да „јужни говор“ запрема „у Србији цео југозападни део све до Ибра, Груже, Рудника, и планинског венца: Маљен, Повљен, Медведник, Цер“⁴⁸. Одмах затим напомиње: „Истина, он је нарочито за последња два до три века прелазио и преко те границе, ширећи се и по терену источног говора, али се ту више није задржао као јужни говор“⁴⁹

17. Питањима разграничења ових двају изговора на србијанском тлу и његовом значају на ширем дијалектолошком плану бави се и Милош Московљевић у раду *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији* (1929). Он даје кратак преглед дотадашњих напора на расветљавању ове границе у Србији (од Вука до Белића), а затим, на основу тих података и према „својим личним проматрањима“⁵⁰ повлачи нову границу. Она, по њему, иде „планинским билом Гучево — Борања — Јагодња — Сокоске планине — Медведник — Повљен — Маљен, затим вододелницом између реке Скрапежа и Каменице (границом између ужитког и рудничког округа) до Каблара и Овчара, где прелази западну Мораву, па се опет хвата планинског била Јелица—Чемерно, а после иде Ибром“⁵¹. Наравно, како нас и сам аутор упозорава, ни ова граница није оштра. Остаци ијекавског изговора, углавном сачувани у говору старијих, могу се чути и у граничним областима, посебно у Јадру и западним деловима Рудничког и Чачанског округа.⁵²

18. Проф. Павле Ивић у *Дијалектoлогији* каже да шумадијско-војвођански дијалекат, на сектору западне Србије, од суседних ијекавских говора источно-херцеговачког типа одваја линија Краљево — обронци Рудника — масиви ваљевских планина — Лозница.⁵³ Проф. Ивић затим наглашава да шумадијско-војвођански дијалекат у овом делу Србије добија све више простора, потискујући западносрбијанске ијекавске говоре дубље ка југозападу.⁵⁴

47 Карић Србија 205.

48 Белић Штокавски 1076.

49 Нав. дело 1076.

50 Московљевић Граница 112.

51 Нав. дело 112.

52 Нав. дело 113.

53 Ивић Дијалектологија 68.

54 Нав. дело 69.

19. Проф. Михаило Стевановић у уџбенику *Савремени српскохрватски језик I*, постављајући међу шумадијско-сремских говора на њеном северозападном сектору, каже да она „иде од Краљева према западу, нешто јужније од Западне Мораве: планином Јелицом, с чијих западних падина скреће према североистоку, од Овчарско-кабларске клисуре до огранака Рудника, затим иде опет на запад и преко Сувобора, Повлена, Маљена и Влашића, углавном реком Јадром се спушта на Дрину“⁵⁵. И он напомиње да „цела граница у западној Србији није потпуно одређена, јер има ијекавицама преко ње у шумадијским говорима, а и екавицама са ијекавске стране границе“⁵⁶.

20. Говорећи о данашњем простирању шумадијско-војвођанског дијалекта на северозападном сектору, Слободан Реметић у раду *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије* јужну границу ове говорне области помера јужније и од Ивићеве и од Московљевићеве, тврдећи да она данас „практично ‚виси‘ на јужним обронцима Медведника, Бобије и Повлена“⁵⁷.

⁵⁵ Стевановић *Савремени I* 14.

⁵⁶ Нав. дело 14.

⁵⁷ Реметић *О незамењеном јату* 99.

ГРАНИЦЕ ИЈЕКАВСКИХ ГОВОРА
У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ
(ДАНАШЊЕ СТАЊЕ)

1) Метод рада

21. Подручје на коме су вршена испитивања за потребе овог рада је огромно, и обухвата мноштво говорних типова, који се међусобно додирују и укрштају на пространој дијалекатској плохи западне Србије од Гучева до Голије. Испитивања нису обављена само на јужном сектору граничног појаса, тј. на оном његовом делу који је попуњен раније испитиваним новопазарско-сјеничким говорима⁵⁸ и средњоибарском говорном зоном.⁵⁹

Припреме за теренска истраживања и њихова реализација били су детерминисани и, рекао бих, оптерећени једном веома важном чињеницом: област испитивања није могла бити унапред територијално дефинисана. Наравно, са потешкоћама ове врсте се, у мањој или већој мери, суочавају и други дијалектолози (често се, на пример, не може тачно одредити област коју обухвата географски назив садржан у наслову предложене дисертације или сл.), али у овом случају оне су биле нарочито изражене. Ипак, имао сам од чега поћи. Основне контуре подручја у којем сам дуго и предано трагао за прецизнијим границама ијекавских говора у Србији (наравно, колико је то у дијалектологији уопште могуће) биле су одређене досадашњим испитивањима западносрбијанског дијалекатског комплекса. Овде су ми, као међаши и оријентира, послужиле две врсте радова: они у којима су приказани резултати ранијих покушаја да се омеђе ови говори, и досад објављене дијалектошке студије које су се бавиле (и) проблемима рефлекса јата у појединим местима или ширим областима западне Србије. Међу првим радовима најчешће сам се, искључиво из практичних разлога, ослањао на Московљевићев. То је први, а засад и једини, покушај једног дијалектолога да детаљно, на свим секторима, омеђи западносрбијански ијекавизам, и према млађим и према старијим србијанским нејекавским идиомима. Међу радовима друге врсте чвршћи ослонац сам налазио у новијим дијалектолошким студијама. Као својеврсни светлионици и путокази, ови радови су, у неку руку, оцртали подручје испитивања и одредили главне правце мога кретања у њему. Најважнији граничници, у том смислу, били су следећа испитивана насеља и области:

⁵⁸ Барјактаревић НП-Сј 4–177, Јаг 71–93.

⁵⁹ Барјактаревић Средњоибарски 57–113.

Горобиље,⁶⁰ Љештанско⁶¹, Узовница⁶² (поглавито ијекавски говори), Тршић⁶³ (слободна ијекавско-екавска мешавина), Колубара⁶⁴ (доминација примера са е < ђ, нарочито у Бранковини), Гружа⁶⁵ (у основи екавски говор), Средњи Ибар⁶⁶ (старији екавски) и новопазарско-сјенички крај⁶⁷ (екавско-ијекавски тип). На основу стања континуаната јата у овим крајевима могао се наслутити богато изнијансирани спектар западносрбијанских изговорних прелива. После дужих теренских истраживања, дошао сам до нешто подробније слике међусобних односа различитих рефлекса старог јата, а тиме и до могућности да подручје доминације ијекавског изговора одређеније утврдим.

22. Теренска истраживања обављена су у периоду од августа 1990. до јуна 1992. године. За ово време обишао сам 86 села и разговарао са великим бројем особа различитог животног доба — од деце предшколског узраста до оних који добро памте и балканске ратове (називе посећених села наводићу поступно, сходно утврђеној организацији излагања грађе, на одговарајућим местима током рада).

Грађу сам прикупљао на три начина: снимањем (овај напор је резултирао и богатом фонотеком која броји 109 једночасовних и једноипочасовних касета), попуњавањем одговарајућег упитника (састаљен је на основу постојећих квестинара⁶⁸ и ишчитане дијалектолошке литературе⁶⁹) и бележењем живог говора („прислушкивањем“ по сеоским крчмама, свадбама, славама, кућним седељкама и у безброј других прилика најразличитијих врста).

Разговори са старијим особама (то су одабрана лица не млађа од 60 година, рођени мештани, неписмени или полуписмени), каквих је међу мојим саговорницима било највише, обављени су готово искључиво снимањем. Доброћудни и предусретљиви сељаци, углавном речите особе здрава и ведра духа, најчешће су врло радо, са наглашеним задовољством, говорили о њима добро познатим темама (о локалним обичајима, пољским радовима, сваковрсним животним реалијама, о својој прошлости, прошлости села и сл.). Упитник је у оваквим случајевима имао координацијску и упућивачку улогу, са циљем да се на што непосреднији и животињи начин дође до жељених лексема и тако одговори његовим захтевима.

Приступ млађим информаторима био је, што је сасвим разумљиво, битно другачији. Овде је упитник доследније примењиван. Ипак, кад год је то било мо-

⁶⁰ М. Николић Горобиље 625–746.

⁶¹ Тешић Љештанско 159–328.

⁶² Тешић Узовница 169–191.

⁶³ Б. Николић Тршић 367–411.

⁶⁴ Б. Николић Колубара 1–71.

⁶⁵ Стевовић Гружа 401–635.

⁶⁶ Барјактаревић Средњонбарски 57–113.

⁶⁷ Барјактаревић НП-Сј 1–177.

⁶⁸ Коришћени су следећи упитници: а) *Upitnik za srpskohrvatski i hrvatskosrpski dijalektološki atlas*, састављен за потребе Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ; б) *Ивентар фонетске проблематике шћокавских говора* (Ивић ГФФНС VII 99–100).

⁶⁹ Овде су примат имали новији радови посвећени у целини или делимично (када смо ишчитавали одговарајуће одељке) рефлексима јата у појединим местима или ширим областима западносрбијанске дијалекатске области.

гуће, оживљавао сам његову сувопарну и заморну концепцију: тематизовао сам питања, иницирао и подстицао „причу“, неспутавани везани говор.

Као што је истакнуто, међу мојим саговорницима највише је било старијих особа нижег или никаквог образовања. Иако је и њихов говор натруњен примесима из књижевног језика, ова лица се, по познатим критеријумима, могу сматрати добрим чуварима изворних дијалекатских црта, тј. поузданим информаторима. У деловима Србије истраживаним за потребе овог рада (као, вероватно, и у другом), још увек се у сваком селу може пронаћи бар понеки овакав саговорник. Међу посећеним местима нема ниједног у коме нисам разговарао са једном или више старијих особа.

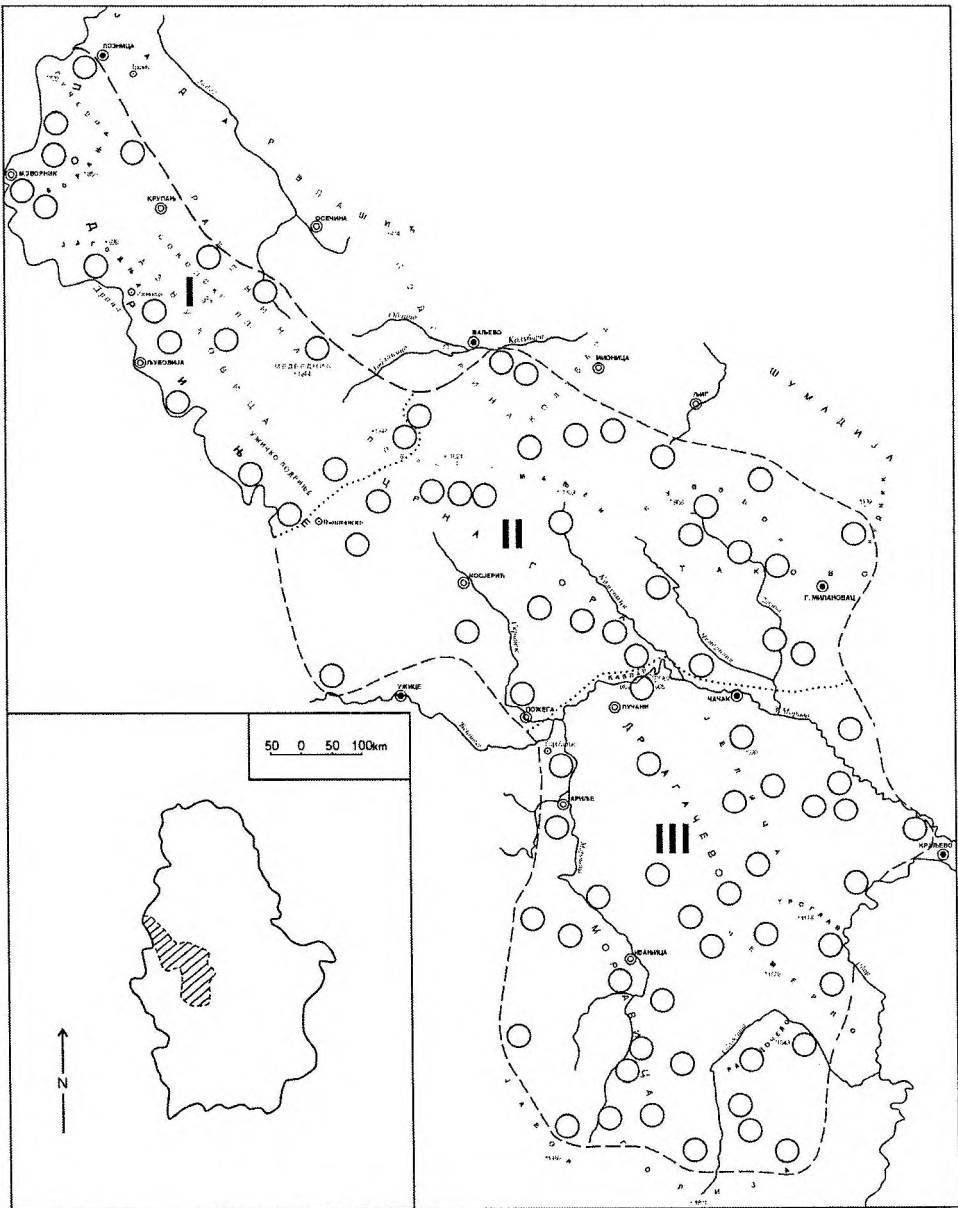
Са млађима је, међутим, сасвим другачије. Овде истраживач, уколико остане доследан захтевима дијалектолошког приступа, наилази на крупне, понекад и непремостиве, потешкоће. Издвојићемо две начелне. Прво, међу млађима је знатно теже пронаћи погодног информатора. Чак су и они што имају тек покоји разред школе и живе на селу најчешће веома широко (неупоредиво више него старији) отворени према средствима јавног информисања и градском животу, што се очитује у њиховом понашању, одевању, г о в о р у. Друго, у овим деловима Србије, нарочито у њиховим високим пределима, све је више села где осим самохраних старачких домаћинстава другог становништва нема. Због овога, више посећених села је остало „неиспитано“, па се, посматрано глобално, на нивоу испитиваног подручја у целини, ни моји утисци из разговора са млађим особама нису могли слити, као што је то случај са старијима, у један потпунији и мање-више уједначен „систем“ утисака. Ипак, на основу обављених разговора дошао сам до одређених закључака.

23. У вези са поменутиим релативним категоријама „старији“ и „млађи“ неопходно је напоменути следеће. У овом раду је, условно и сасвим упрошћено, граница између категорија „старији“ и „млађи“ постављена на старосној тачки од 60 година. Међу „старијима“ каткад ће се као искључиви носиоци појединих дијалекатских црта издвајати категорија „најстарији“ (особе у поодмаклим годинама, углавном рођене пре I светског рата). Лица млађа од 60 година подведена су под категорију „млађи“. Из раније наведених разлога нисам се упуштао у одређеније диференцирање ове популацијске групе.

У овом раду је као репрезент узета категорија „старији“.

2) О организацији излагања

24. Поступним ширењем мреже испитиваних насеља, корак по корак, ослањајући се час на један час на други извор, каткад и на добронамерни савет, знатижељу или инстинкт, проширивао сам и, на крају, коначно заокружио подручје испитивања. Тако је добијена пространа, етнички и дијалекатски шаролика област, чије су главне међашне тачке следеће: Лозница, Ваљево, Г. Милановац, Краљево, долина Ибра, масиви Голије и Јавора, источни обронци Златибора и Ужице. Унутар овако оивиченог подручја простиру се, у целини или у деловима,

Карта бр. 2: Испитивано подручје са мрежом испитиваних насеља по секторима (I, II, III)

мање-више оделите западносрбијанске регије. Мојим испитивањима у целини су обухваћени: Подриње (са својим засебним обласним сегментима Азбуковицом и Ужичким Подрињем), Ужичка Црна гора, Драгачево и моравички крај; њима се придружују и делови Јадра, Рађевине, Ваљевске Подгорине, Ваљевске Колубаре, Шумадије, Доњег Ибра.

25. У тежњи да уочена стања и односи буду што прегледније презентовани, дакле из разлога углавном практичне природе, током рада је спроведена следећа организација излагања. Испитивано подручје је подељено на три знатније географске целине, на три сектора. Раздео не линије не пресецају области које су испитивањима обухваћене у целини, тако да Подриње (цело!) припада првом, Ужичка Црна гора другом, а Драгачево и моравички крај трећем сектору. Овај принцип није испоштован када је реч о областима захваћеним само делимично (в. карту бр. 2). Сектори су именовани венцима планина које их битно одређују у географском смилу, а чији се називи јављају као међашне тачке у ранијим покушајима да се установи ова граница. Тако имамо:

— Сектор Гучево–Борања–Јагодња–Соколске планине–Медведник–Повлен (сектор I);

— Сектор Повлен–Маљен–Сувобор–Рудник–Јелица (сектор II);

— Сектор Јелица–Чемерно–Голија (сектор III).

Одабрани ланац западносрбијанских планина не поклапа се ни са једном од досад повучених граница, нити прејудицира резултате мојих истраживања. Овде је узет као везивни елемент, као оријентациона и асоцијативна окосница испитиваног подручја. Називи сектора уједно су и наслови поглавља средишњег, главног, дела овог рада.

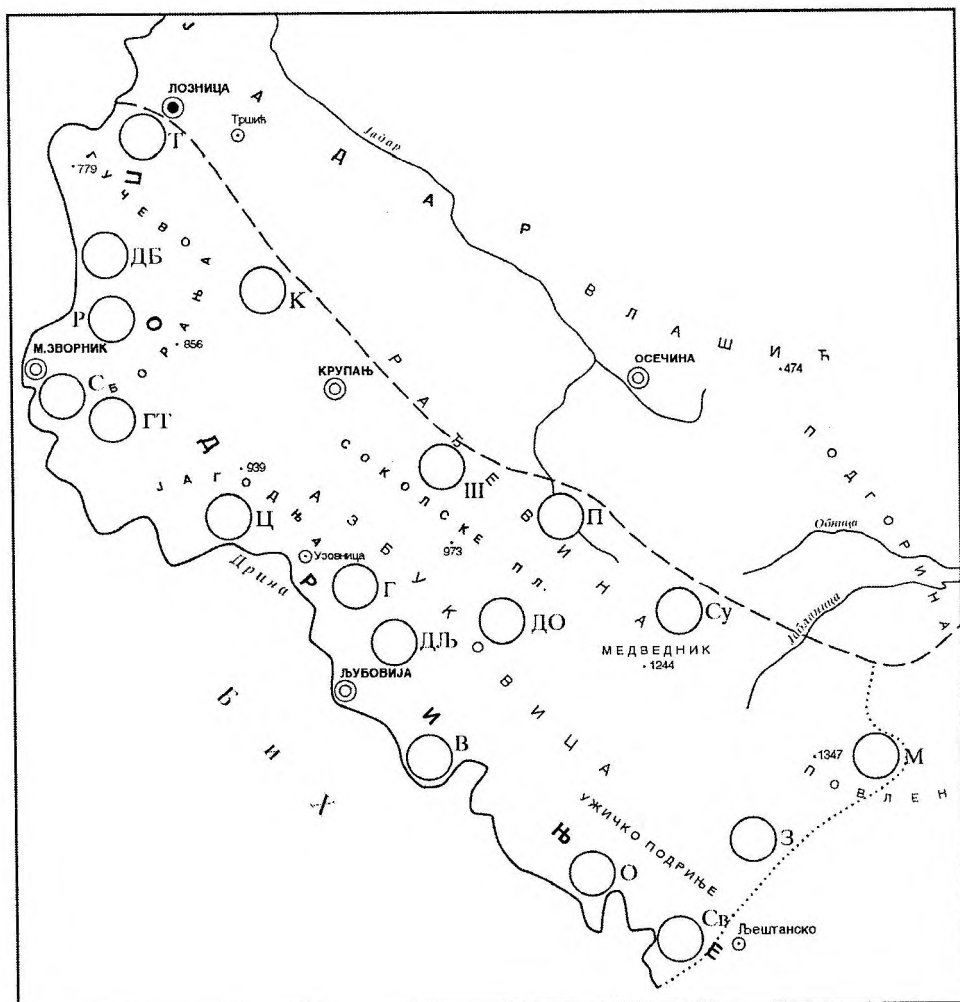
А. СЕКТОР ГУЧЕВО — БОРАЊА — ЈАГОДЊА — СОКОЛСКЕ ПЛАНИНЕ — МЕДВЕДНИК — ПОВЛЕН (СЕКТОР I)

1) Уводне напомене

26. Испитивана насеља — називи и скраћенице (карта бр. 3): В(рхпоље), Г(рачаница), ГТ (Горња Трешњица), ДБ (Доња Борина), ДЉ (Доња Љубовића), ДО (Доња Оровица), З(арожје), К(остајник), М(равињци), О(клетаци), П(ецка), Р(адаљ), С(акар), Св(ојдруг), Су(водање), Т(рбушница), Ц(рнча) и Ш(љивова).⁷⁰

27. По разноликости супституената строга јата, подручје обухваћено нашим испитивањима на овом сектору је, нема сумње, без премца на просторима србијанског дијалекатског комплекса. Оно је, укупно узевши, својеврсна ризница свих познатих замена јата: ијекавске, екавске, икавске, као и примера са фонемом *е*.

⁷⁰ Током рада се, за све секторе, наводе административни називи места.

Карта бр. 3: Подручје сектора I са мрежом испитиваних насеља

28. У обимној грађи сакупљеној у назначеним местима налазимо упоришта за следеће тврдње. Највећи део овог подручја запремају говорни типови чији су рефлекси јата најчешће ијекавски и екавски. Међусобни фреквенцијски омер двају преовлађујућих рефлекса није једнак у свим сегментима „мешовитог“ подручја. Другачије стање континуаната јата налазим у делу Азбуковице (ДЉ ДО), и у испитиваним насељима северно од линије Јагодња — Соколске планине — Медведник (П Су Ш).

2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

29. Регистар уочених ијекавско-екавских прелива у овој области изгледа овако. У уском појасу уз Дрину — подручје омеђено потезом од Гучева до Јагодња (ГТ ДБ Р С), део Азбуковице (В Г Ц) и Ужичко Подриње (З О Св) — преовлађују ијекавски ликови.⁷¹ На северним обронцима Гучева (Т) и Борање (К) претеже екавски изговор, док је подгорском југу (М) својствена слободна ијекавско-екавска мешавина.

а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор

30. Замена јата у дугим слоговима

аа) Примарни рефлекс јата под дугосилазним акцентом у овим говорима је секвенца *чје* : на е пада дугосилазни акценат, *и* је делимично редуковано (*и*), као и суседно сонантно *ј* (*ј*); слоготворан је вокал *е*, али се силабичност делимично претеже и на вокалски елемент *и*.⁷² Примери:

бчјѐл ГТ С, *бчјѐлї* Р Ц, *бчјѐлѡга* З О, *бчјѐлом* ДБ Р, *брчјѐг* Г О Р Св, *брчјѐга* В Г З С Ц, *вчјѐнци* ДБ Р, *вчјѐнце* Р С, *грчјѐшим* Св, *грчјѐши* З О, *грчјѐшимо* В, *дчјѐлимо* ДБ Р, *дчјѐлѐ* ДБ, *дрчјѐмѡм* Г Св, *дрчјѐмѡш* С, *дрчјѐмѡ* Р Ц, *ждрчјѐбе* ДБ, *зчјѐвал* О, *зчјѐвалш* Р, *зчјѐвѡ* Д Р, *лчјѐї* ДБ З О Р С, *лчјѐїї* Г ДБ Ц, *лчјѐїу* Г, *лчјѐїо* В Г ДБ Св, *лчјѐвї* Св, *лчјѐво* Г, *звчјѐр* Г Р, *лчјѐк* ДБ Р Ц, *лчјѐчї* Г Св, *лчјѐчѐ* Св, *мчјѐсим* В, *мчјѐсиш* О, *мчјѐсї* Г ДБ, *мчјѐсїмо* З Р Ц, *мчјѐсѐ* Ц, *нчјѐм* Г Р, *нчјѐмї* Ц, *їрчјѐїї* ДБ Р, *їрчјѐїїѐ* ДБ Ц, *рчјѐч* Г ДБ Св Ц, *рчјѐчи* З С Ц, *счјѐвѡ* О Св, у Великбј *Рчјѐци* Ц, *счјѐд* Г Т Ц, *счјѐдї* З, *счјѐдѡг* В, *счјѐно* В Г ДБ Ц, *счјѐна* Г З Св, *счјѐну* З, *счјѐг* Г З Св Ц, *їчјѐсїо* Г ДБ Р Св Ц, *їчјѐсїа* Р ДБ, *їчјѐсїу* Р Ц, *їчјѐсїом* Г ДБ, *ччјѐв* З С, *ччјѐви* Г Св, *ччјѐђ* В Р Св, *чвчјѐће* Г Т З О Св, *чвчјѐћа* ДБ З *чвчјѐћу* Г З Р, *ччјѐлї* ДБ О Св, *ччјѐлог* Св, *ччјѐлом* З, *чрчјѐї* Г ДБ Ц, *чрчјѐїа* Св Ц, *чрчјѐїом* Г Ц.

аб) Двосложни рефлекс јата бележим једино у ликовима *двїѐ* Г Т З О Св Ц и *їрїѐ* Г ГТ ДБ З Св Ц.

ав) Често се јављају и екавски ликови:

бѐдан В Г, *бѐдна* ДБ, *бѐдно* Св, *бѐлѡ* В ДБ, *бѐлш* мрс В, *бѐлѐ* В, *брѐг* В О С Ц, *брѐга* Ц, *вѐнци* О Св, *вѐнцима* Р, *вѐнце* В Ц, *вѐсїш* В О Ц, *грѐшим* В, *грѐшиш* Р Св, *двѐ* ДБ, *ждрѐбе* ДБ Р Ц, *зѐвѡм* О Ц, *зѐвѡ* ГТ Ц, *лѐвак* ГТ Св, *лѐвка* З, *лѐвку* ГТ, *лѐвѡ* ДБ О, *лѐве* Ц, *лѐву* З О, *лѐвѡм* ГТ Св, *лѐво* В Ц, *лѐї* В Ц, *лѐїї* В Р, *лѐїѐ* О, *лѐїу* Р С, *мѐсим* ДБ, *мѐсї* Ц, *мѐсїмо* О Р, *нѐм* С, *нѐми* Ц, *їрѐ* З О Р Ц, *рѐч* В О Ц, *рѐчи* ГТ Св Ц, *рѐшим* В Св, *рѐшиш* Р, *рѐшѐ* З О, *сѐд* Г О, *сѐвѡ* С Ц, *сѐно* В З Р С Св Ц, *сѐна* Р Ц,

⁷¹ В.: Тешић: Љептанско 159–328, Узовница 169–191.

⁷² Ова гласовна скупина се као основни рефлекс дугог јата (*чје*, *чје*, *чје*) јавља и у говорима србијанског Полимља. То је, по М. Николићу, „д и ф т о н г“, тј. след вокала *и* и *е* који чине један слог. Између њих се развило прелазно *ј* (*ј*) које је, као и у другим сличним окружењима, делимично редуковано (што је за природу вокала мање битно)“ (Полимље 226).

сеном Г ГТ, слей Р ДБ, сїрѣлан Г, сїрѣлани О, шѣсїо ДБ З, шѣсїа Ц, шѣсїу З Ц, цвѣће В З С Ц, цвѣћа Р Св, црѣй Г ГТ Св, црѣа З, црѣом З.

аг) Примери са икавским рефлексом јата *двѣ* Г Св Ц, *їрї* В Св Ц и *слї* В Св, чести у азбуковачком крају и Ужичком Подрињу, могли су настати фонетским путем: *двїѣ* > *двїе* > *двї* (на ову могућност указује и М. Тешић)⁷³.

Облик *двї* могао је настати и према *їри*, дакле — директном обличком аналогјом.

ба) Основни рефлекс јата под дугоузлазним акцептом је *чїе* — на *е* пада дугоузлазни акценат, *и* и *ј* су полуредуковани (*и*), силабичан је вокал *е*, док је *и* не-слоговно. Примери:

бчїеда В ДБ Р, *бчїеде* ДБ, *бчїеду* ГТ Ц, *бчїела* ГТ С Ц, *бчїелу* З, *бчїеле* ГТ, *бчїеда* З Р Св, *бчїеде* Р, *врчїедан* В Г З Св, *врчїедна* В Св, *врчїедни* ГТ Р, *врчїедне* Св, *звчїезда* ГТ Р С, *звчїезду* З Св, *лчїека* З, *лчїекови* З Р Ц, *лчїекове* Г З Св, *лчїепа* В ГТ Ц, *лчїеје* З, *лчїеју* Г О, *лчїеје* З, *лчїеји* ДБ Р, *млчїеко* В ГТ Ц, *нчїема* О, *нчїемо* О, *огрчїешио се* Г Ц, *огрчїешила се* Ц, *одчїело* Г ДБ, *одчїела* ДБ Св, *одчїелу* Ц, *ождрчїебила се* Г О, *осчїедио* Г З, *осчїедили* З, *ослчїеишїо* ГТ Р, *їчїевац* Г О Св Ц, *їчїевца* ГТ Ц, *їчїевци* Ц, *їчїесак* ДБ Св, *їчїеска* Р Ц, *їосчїечїе се* ГТ, *рчїека* В Г Д Св, *рчїеци* Д, *рчїеку* Г З, *рчїеико* Г З О, *слчїеџац* Г О Св, *слчїеџа* Св, *слчїеџу* З, *свчїећа* В Г З Св Ц, *свчїећу* В ДБ Ц, *свчїеће* ДБ Р Ц, *срчїеда* Г ГТ Ц, *срчїеду* ДБ Ц, *срчїедом* В, *сїрчїељала* га *дчїма* О, *сїрчїељају* ДБ С, *сїрчїељали* Р, *счїена* Г ДБ, *шчїесна* Г О, *шчїесно* С Ц, *шчїесне* Р, *їрчїезан* ДО О, *їрчїезни* Св, *цчїена* В Г, *цчїену* Р.

бб) Каткад и *ѣ* > *је*:

бјесна Г, *бјесни* Р, *вјѣћају* Р Т, *вјѣћаше* З, *дјѣше* В З Св Ц.

М. Тешић бележи знатан број оваквих ликова у азбуковачком селу Узовници⁷⁴, а нису непознати ни тршићком говору.⁷⁵

бв) Бележим и мноштво екавских ликова:

беда Г Св, *бѣдѣ* Св, *беџу* О, *бѣла* ГТ Р Св, *бѣло* В Св, *вѣнац* В ДБ Р Св, *вѣнца* Р, *врѣдї* О, *врѣдна* Г Р Ц, *врѣдне* Св Ц, *гнѣздо* Г Св, *гнѣзда* Г, *дѣше* В Св Ц, *жлѣзда* Г ДБ, *жлѣзду* Г З, *звѣзда* ДБ Р Св, *звѣзду* О Св, *лѣпа* Г Ц, *лѣпо* Р Св, *лѣпи* Р Св, *мѣна* О, *мѣне* О, *мѣсила* Р, *мѣсиле* О *мѣсили* Св, *нѣмац* Г, *нѣмца* О, *нѣмци* В Ц, *їѣвац* ГТ Св, *їѣвца* В, *їѣвцу* Р, *їѣшао* С, *їѣшла* ДБ, *їѣшїо* ДБ, *їодѣлио* ДБ, *їодѣлила* Г, *їодѣлили* Г Р, *їосѣчїм* В, *їосѣчїш* З, *їосѣчїмо* Г, *їрѣшїли* Р, *рѣка* Г ДБ Св, *рѣци* В Р, *рѣдак* Г, *рѣџке* З, *рѣџко* ГТ Св, *свѣћа* ГТ Св Ц, *свѣћу* О Ц, *свѣће* Г З, *слѣџац* ДБ Св, *слѣџа* Св, *срѣда* Г Р Св, *сїрѣљају* Ц, *шрѣзан* Г Р, *цѣна* ГТ О, *црѣва* ДБ Р Ц и сл.

бг) У Својдругу сам забележио и два примера са *ѣ* < *ѣ*: *умѣшало се* и *измѣшали се*.⁷⁶

ва) На месту дугог неакцентованог јата најчешће се јавља секвенца *чїе*; дакле, имамо исти рефлекс као и под аа) и ба), разлика је само прозодијска:

⁷³ Тешић Љештанско 188.

⁷⁴ Тешић Узовница 172.

⁷⁵ Б. Николић Тршић 398.

⁷⁶ Информатор Милоје Цвијић (1917).

бв) Налазимо, међутим, и следеће екавизме:

бег̃а Г, *беж̃е* Г ГТ З Р Св, *беж̃имо* ГТ З О, *бележ̃и* З Р, *бележ̃ник* Св, *веве-рица* З О Ц, *венчај̃у се* З О С, *вѣра* ГТ С, *волели* ГТ Св, *вѣшар* Г О, *вѣшровиш̃о* З Св Ц, *дѣвер* ГТ О Св Ц, *дѣвојка* Г З О Св, *дѣвојку* Р Св Ц, *дѣа* З Р Св, *дѣне се* З, *засѣда* З Св, *зѣница* ДБ Св Ц, *зѣницу* ГТ Ц, *исшерај̃у* З, *исшераше* О Ц, *колѣно* Св, *кудеља* Г З Р, *лѣб* О Р Ц, *лѣшо* Г О С Ц, *лѣши* ГТ Ц, *мѣрим* ГТ О, *мѣримо* З Ц, *мѣсечар* О Св, *мѣш̃о* Г З Р, *мѣшина* В, *млѣкара* ГТ Св, *наш̃ерали* З Св, *недеља* ДБ С Св Ц, *ош̃ерамо* З, *иѣге* Г З Св, *иѣсма* З С Св, *иѣша̃к* ГТ О, *илѣва* Г О Ц, *идбеда* ГТ Св, *идседај̃у* О Св, *иролеће* З Р Ц, *свѣдок* Г З Св, *сведѣци* ДБ О, *сѣдѣ* З Св, *сѣдимо* В, *смѣна* ДБ, *цѣд̃иљка* З, *цѣйница* О Св.

32. Кратко јат иза р

Међу забележеним примерима са секвенцом рђ највише је екавизама. По бројности на првом месту су екавски ликови који одговарају ијекавској књижев-нојезичкој норми, нпр.:

брѣгови ДБ С, *врѣмена* ГТ О, *врѣмену* Г З Ц, *врѣћа* ДБ, *врѣћу* ДБ З, *мрѣжа* С, *мрѣжу* С, *срѣћа* ГТ О, *срѣћу* Р, *шрѣба̃* Ц, *шрѣб̃о сам* З, *шрѣшња* ГТ Ц, *на шрѣшњу* О.

Бележимо и следеће екавизме: *сшарѣшина* ГГ ДБ О Св, *рѣћ̃е* Св Ц, *рѣчица* ГТ, *црѣйуља* З О.

Чује се и *гѣрела* С,⁷⁷ али је овде готово редовно *гѣрила* З, *изгѣрила* О, *изгѣрише* С, *изгѣри̃* ГТ, са аналошким *и* (в. ниже).

Јекавски ликови зу знатно ређи, налазимо свега неколико примера: *сшарјѣшина* Г О,⁷⁸ *рјѣћ̃е* С, *рјѣћ̃и* Ц, *рјѣш̃кѣ* нити Р, *рјѣчица* З Ц, *рјѣчицу* О Ц.⁷⁹

М. Тешић, поред чешћих екавизама, бележи и следеће јекавске ликове: *брјѣговита*, *врјѣмена*, *врјѣменима*, *црјѣйљик̃а* (Љештанско),⁸⁰ *грјѣшник* (Узовница).⁸¹ Тршићком говору примери са рђ > рје нису познати.⁸²

⁷⁷ Западносрбијански ијекавски идиоми, колико је до сада познато, не знају за јекавски рефлекс јата у овој лексеми (в. нпр.: М. Николић: Горобиле 654, Полимље 240; В. Николић Моравички и горњостуд 67; Ђукановић Драгачево 41). Тако је и у већини црногорских говора (в. нпр.: Милетић Црмнички 345, Пешикан СКЈ 105, Пижурица Колашин 69, Станић Ускоци I 69, Стевановић Источноцрногорски 23, Ђупић Бјелопављички 27; *горѣши* и сл.). У источној Херцеговини је *горјѣши* (Пецо ГИХ 57), мада екавски лик није непознат ни овом говору (нав. дело 68).

⁷⁸ Јекавско-екавска двострукост *сшарјѣшина/сшарѣшина* својствена је и другим јекавским говорним типовима, и у Србији, нпр. у околини Прибоја (М. Николић Полимље 240, Ђуровић Прибој 289 и 292), и ван ње (нпр.: Станић Ускоци I 69, Пижурица Колашин 69, Пешикан СКЈ 105). „У примјеру *сшарјѣшина* проблем је нешто другачији него код *ре* у другим позицијама, јер је стари облик био *сшарѣшина*“ (Пешикан СКЈ 105).

⁷⁹ Примери типа *рјећи*, *рјѣчица* и сл. могу се објашњавати и аналогјом (*рјећи-риједак*, *рјѣчица-ријека*) (М. Николић Полимље 241). Ови и овакви ликови могу се и другачије тумачити: „Могуће је да су аналошки процеси ,васпоставили негдје *рје* према *рије*, могуће је, исто тако, да је граница слога негдје утицала на очување скупине *рје*, али је сигурно да је свему овоме, добрим дијелом, узрочник јекавско јетовање које се ни у другим случајевима није синхронизовано вршило, нити је, опет, у подједнакој мјери захватило све позиције у ријечи“ (Пецо Судбина кратког ̃ 259).

⁸⁰ Тешић Љештанско 189.

⁸¹ Тешић Узовница 173.

⁸² Б. Николић Тршић 399.

33. Јекавско јотовање

Овим јотовањем захваћени су алвеолари *л* и *н* и дентали *д* и *ѿ*.

а) *л* + *је* (< љ) = ље:

во̀лела ДБ О, *во̀лели* ДБ, *ко̀лено* ГТ С, *ко̀лена* ГТ С Св, *ко̀леном* С, *ко̀ленима* О Св, *љейо̀ишица* О, *љейо̀ишицу* О, *љейо̀ишице* Ц, *љѣб* ГТ З О Р Св Ц, *љѣба* ДБ ГТ О Ц, *љѣбом* О, *љѣбац* О Св, *љѣйчиѣ* З, *љѣио* ДБ О Св, *љѣиѧ* О Св, *љѣиш* ГТ О Св Ц, *љѣишина* ГТ ДБ О, *љѣишину* ДБ, *љѣиѡс* Г Ц, *љѣиошињѣ* З *љѣиошињѣи* З, *љѣишиѣ* З О Св, *љѣишици* ДБ О, *љѣишике* ДБ, *мљѣча̀р* ГТ Ц, *мљѣча̀ра* Св, у *мљѣча̀ру* Ц, *иљѣва* ДБ З Св, *иљѣвѣ* З, *иљѣву* О Св Ц, *иљѣво̀м* ГТ Ц; *ѝро̀љеѣе* ГТ Св, *ѝро̀љеѣѧ* О, *ѝро̀љеиѡс* ДБ ГТ О Св Ц итд.

б) *н* + *је* (< њ) = ње:

њѣдра ГТ ДБ О Св Ц, из *њѣдра̀* ДБ, *њѣдрима* Г ДБ Св, *сњѣйчиѣ* Св.

Јотовање алвеолара *н* у дугом слогу налазимо у следећим примерима:

до̀њѣла О Св, *ѝдо̀њѣла* Св, *сњѣла* О Св, *у̀њѣли* З О.⁸³

в) *д* + *је* (< ђ) = ђе:

ѣѣ Г ДБ З О С Св Р Ц, *ѣѣвѣр* ГТ З О Р Св Ц, *ѣѣвера* ГТ О Р, *ѣѣверу* З Р, *ѣѣвери* Св Ц, са *ѣѣверѣма* С, *ѣѣвовѧње* Ц, *ѣѣвица* ГТ, *ѣѣво̀јка* ГТ З О Р Ц, *ѣѣво̀јку* ГТ З Р Р Св, *ѣѣво̀јком* З Р, *ѣѣво̀јке* В Г ГТ З Р Св Ц, *ѣѣво̀јака̀* ГТ З, *ѣѣво̀јкама* Г ГТ З Р Св Ц, *ѣѣво̀јчица* Св, *ѣѣво̀јчицу* Св Ц, *ѣѣво̀јчице* ГТ Ц, *ѣѣво̀јчицама* З, *ѣѣво̀јчурина* Ц, *ѣѣво̀јчурина* Ц, *ѣѣгод* ГТ С, *ѣѣд* Г ДБ З О Р Св Ц, *ѣѣда* Г З О Св Ц, *ѣѣду* ДБ З О, *ѣѣдом* Ц, *ѣѣдови* Ц, *ѣѣдовина* Ц, *ѝра̀ѣд* З О, *ѝра̀нѣд* ГТ, *ѣѣља̀м* З Р, *ѣѣља̀ се* Св, *ѣѣља̀мо* ГТ, *ѣѣљка* Р, *о̀ѣѣља̀м* ДБ, *о̀ѣѣља̀и* З Р, *о̀ѣѣља̀ се* С, *о̀ѣѣља̀мо* Св, *ѣѣнѣ се* Р, *ѣѣнѣм* З, *ѣѣнѣмо* ДБ З О Р Св Ц, *са̀ѣѣнѣмо* ДБ Ц, *ѣѣиѣиѧ* ДБ О, *ѣѣиѣиѧ* Р Ц, *ѣѣиѣиѣиѣво* З, *ѣѣѣца* Г ДБ З О С Св Ц, *ѣѣѣѣ* Г З ДБ, *ѣѣѣу* О Ц, *ѣѣѣо̀м* С, *на̀ѣѣѣи* С, *на̀ѣѣѣо* Ц, *о̀ѣѣнѣм се* Ц и сл.

г) *т* + *је* (< те) = те:

тѐраиш ДБ С, *тѐра̀* ГТ ДБ С, *тѐра̀мо* ДБ, *тѐрају̀* ДБ З О С Св Ц, *тѐрали* С Ц, *до̀тѐра̀м* З О С, *до̀тѐра̀иш* Св, *до̀тѐра̀мо* О Св, *до̀тѐра̀н* ДБ, *до̀тѐраше* Г С Св, *до̀тѐро̀* ГТ Р Св, *ѝшѝтѐра̀м* Р С Св, *ѝшѝтѐрају̀* ГТ З, *ѝшѝтѐраше* ДБ, *на̀тѐра̀м* С Св Ц, *на̀тѐра̀иш* О Ц, *на̀тѐра̀мо* З Ц, *на̀тѐрају̀* Г З О, *на̀тѐрасмо* ГТ З Р, *на̀тѐраше* С Ц, *на̀тѐро̀* ГТ З Св, *на̀тѐрала* З Св, *на̀тѐра̀ј* Р, *о̀тѐра̀м* Г ДБ З О, *о̀тѐра̀иш* О Св, *о̀тѐра̀* ДБ З О Р Св, *о̀тѐра̀мо* З О С Ц, *о̀тѐрали* Г ДБ З О С Св Ц, *о̀тѐра̀н* ГТ З Ц, *о̀тѐра̀иш* ДБ С, *ѝдо̀тѐра̀м* О Ц, *ѝдо̀тѐра̀иш* ГТ З Р, *ѝдо̀тѐра̀* ДБ З С, *ѝдо̀тѐра̀мо* ГТ З С Св, *ѝдо̀тѐрају̀* ДБ З Р Ц, *ѝдо̀тѐрасмо* ДБ З Св Ц, *ѝдо̀тѐраше* З Св, *са̀тѐра̀м* ДБ, *са̀тѐра̀мо* ГЗ, *са̀тѐрају̀* ДБ З Ц, *са̀тѐро̀* ДБ З Св, *са̀тѐрала* ДБ З Св Р, *са̀тѐрасмо* З Св Ц, *са̀тѐраше* ГТ, *ѝдо̀леѣе* Г ДБ Св, *ѝдо̀леѣесмо* ДБ Ц, *ѝдо̀леѣеше* О, *ѣѣо* ГТ С Св, *ѣѣла* ДБ З Св *иѣѣла* ГТ О Ц, *иѣѣли* Г Св Ц и сл.

Јотовање лабијала *й* налазимо у изреци *Свѣ ми је ѝрекиѣѣло* ДБ; иначе, овде је типично *ѝрекиѣѣло* В Г Св и сл.

⁸³ Уп.: Тешић Љештанско 189.

У назначеним категоријама, поред примера са извршеним јекавским јотовањем, бележимо и нејотоване ликове: *ијѐме* З Св (само овако), *дјевџу* Г, *дјевџицу* Св, *доијерамо* О, *ијѐрамо* ДБ.⁸⁴

34. Категорије са *и* на месту јата. Међу забележеним примерима икавске замене јата махом су ликови добијени фонетским путем (фонетски икавизми), или различитим морфолошким уједначавањима (морфолошки икавизми), дакле, примери познати и другим идиомима ИХ и Ш-В типа.

а) Фонетске икавизме имамо у следећим ситуацијама:

аа) Ћ + ј > и + ј:

грѝѐмо се ГТ С, *засмӣа̄в̄а̄* З, *згрѝѐм се* Ц, *лӣа* Св⁸⁵, *на̄см̄ӣа̄ се* З, *ӣд̄сӣѐм* Ц, *ӣд̄сӣѐмо* ГТ Ц, *ӣд̄сӣѐ* ДБ Св, *см̄ӣа̄ли се* ДБ, *см̄ӣѐм се* О Св, *см̄ӣѐмо се* О, *ӯгрѝа*ла С, *ӯгрѝа̄на* О Св, *ӯгрѝѐ* Ц и сл.

аб) Ћ + љ > и + љ:

бӣљег ДБ З О Св, *бӣљега* ГТ Р, *бӣљежѝ* Св, *бӣљешка* О Ц, *к̄удӣља* Ц, *не̄дӣља* Св, *не̄дӣљом* ГТ З, *ӣоне̄дӣљак* Р Ц⁸⁶ и сл.

ав) Ћ + о (< л) > и + јо:

вӣдӣо ГТТ О Св Ц, *во̄лӣо* ДБ С Св, *го̄рӣо* С, *до̄сӣӣо* Ц, *изго̄рӣо* ГТ, *жӣвӣӣо* ДБ О, *обӣѐлӣӣо* Ц, *огладӣӣо* ГТ О Св, *до̄нӣӣо* С, *осчӣѐдӣӣо* ДБ, *осчӣарӣӣо* ГТ О Ц, *ӣреӣрӣӣӣо* ГТ О Св, *ӣло̄удӣӣо* З, *ӣрожӣвӣӣо* З О, *разбо̄лӣӣо се* О, *разӯмӣӣо* ДБ и сл.

аг) Ћ + њ > и + њ:

сӣђелӣца З Св, *усӣђелӣца* С.

ба) Међу тзв. морфолошким икавизмима знатну фреквенцију имају глаголски облици код којих се није сачувала разлика између инфинитивне и презентске основе (у оваквим случајевима и је аналошког порекла).⁸⁷ Примери:

вӣдила ГТ С Св Ц, *вӣдѝли* С О, *вӣдили* С, *во̄лили* ГТ О Св, *го̄рила* ГТ Св, *изго̄рила* ДБ, *изго̄риле* ДБ, *дожӣвӣӣӣӣ* ДБ, *жӣвила* С, *жӣвиле* О Св, *жӣвили* З Р Т, *жӣвӣӣӣӣӣ* ГТ Св, *заго̄рило* Р, *изго̄риле* В ГТ, *искӣӣило* О, *огладӣнили* З Р, *осчӣѐдила* О Св, *ӣокӣӣило* Ц, *ӣрекӣӣило* Ц, *ӣреӣрӣӣили* Г Ц, *ӣрӣӣила* Р Ц, *ӣӣӣӣили се* С и сл.

бб) У промени личних заменица дат.-лок. сг. разликује се од ген.-ак сг.:

по̄нӣӣо м̄ени О, *пр̄ӣнӣӣо м̄ени* ДБ, *порӯчӣӣо м̄ени* Р Ц, *ка̄зо м̄ени* О, *пока̄зо м̄ени* Р, *пр̄ӣѐтӣӣо м̄ени* Ц, *ре̄ко м̄ени* ГТ О, *ла̄го о м̄ени* Ц, *што е на м̄ени* Р, *св̄е на м̄ени* Св, *о̄да по м̄ени* Ц; *по̄шо ӣѐби* С, *ре̄ко ӣѐби* ГТ, *говорӣӣо ӣѐби* Ц, *пр̄ино̄сӣӣо ӣѐби* Св, *до̄но̄сӣӣо ӣѐби* З, *ӣѐби* чиним О, *ӣѐби* не дадоше З, *повла̄ђӣво ӣѐби* Ц; *чӣнӣӣ се̄би* Ц, *се̄би* наудӣӣо Ц, *на̄јгорӣӣ је се̄би* В, *је̄д̄е се у се̄би* ДБ, *са̄мо се̄би* О, *се̄би* ра̄дӣӣ ГТ, *уд̄еша̄ва̄ се̄би* Р;

за м̄ен̄е З Р, *ӣз м̄ен̄е* Ц, *на̄ м̄ен̄е* С О Ц, *до̄ м̄ен̄е* ГТ С Св Ц, *ӯ м̄ен̄е* Ц, *за̄ ӣѐб̄е* ГТ Ц, *ӣс ӣѐб̄е* С, *на̄ ӣѐб̄е* Ц, *о̄-ӣѐб̄е* Ц, *ӯ ӣѐб̄е* З; *за̄ се̄б̄е* С, *на̄ се̄б̄е* Ц, *до̄ӣ се̄б̄е* ГТ, *пита̄м се̄б̄е* ГТ.

⁸⁴ Уп. Тешић Узовница 172.

⁸⁵ Овај пример показује да је ова појава захватила и дуго јат (в. Ивић О Вуковом Рјечнику 103).

⁸⁶ О овоме в. Пецо: ГИХ 38, О неким „икавизмима“ 57–63.

⁸⁷ О овоме в.: Б. Николић Однос 56, Пецо Централнохерцеговачки 303, Вуковић Историја 71 итд.

бв) Важну особеност овог подручја представља употреба наставака старих меких основа у инстр. сг., ген. пл., дат.-инстр.-лок. пл. заменичко-придевске промене, нпр.:

— инстр. сг.: са *бѡљѣм* ђт себѣ С, с *јѣднѣм* дрѹгом ГТ, са *мѡѣм* брѡтом ДБ, са *мѹшкѣм* ѡтетом О, с *нѡјбѡљѣм* дрѹгом Св, са *нѡшѣм* кѹмом С, са *ѡвѣм* чѣкиѡм Ц, са *шѣжѣм* брѡвом Р, с *шѣм* чоѣком Св.

— ген. пл.: *вѡкѣ* ѣмѡ на свѣ стране Ц, од *гѡшѡвѣ* дасѡкѡ Св, од *гѡлемѣ* стѡјѣнѡ Ц, *лѡјѣѣм* ѡевојѡкѡ О, ко-*дѡбрѣ* домѡћнѡ Св, од *мѡѣ* дѡбрѣ кѡмшѣѡ С, *ѡвѣ* рѡднѣкѡ Ц, *свѡѣ* лѹдѣ З, *свѡѣ* рѡђѡкѡ Р.

— дат. пл.: *прѣчѡ* *глѹѣм* рѡбациѡма Р, говорити *вѡкѣм* лѹдима Р, рѣкѡ *нѡшѣм* лѹдима Св, намѣјѣниѡ *нѡшѣм* ѡдбѡрнѣцима Р, гѡворѣ *свѡкѣм* будѡлама Ц, ѡдѣ *свѡѣм* кѡцкѡрима Р, порѹчиѡ *свѡѣм* селѡцима Св.

— инстр. пл.: с *вѣћѣм* живѡтиѡма О, дѣже га *гѡлѣм* рѹкама Ц, са *дѡбрѣм* лѹдима Ц, вѡлиѡ е са *лѡјѣѣм* жѣнама З, за *ѡвѣм* *нѡшѣм* бѡрцима Ц, са *ѹченѣм* лѹдима С, са *ѣрѡвѣм* ѡѡцима Р.

лок. пл.: по *вѡшѣм* *шѣм* свѣскама Ц, у *нѣкѣм* мјѣстима Ц, у *срѣскѣм* сѣлима Г, по *нѡшѣм* глаѡвама Св, о *нѡвѣм* времѣнима О, на *ѡнѣм* вѡшерима З, по *свѡкѣм* трѣцама Р, на *ѣѡкѣм* дѡшчицама Р.

в) И следећи забележени примери икавске замене јата су, како се обично верује, последице одређених гласовних промена (асимилације и дисимаилације), или другачијих морфолошких образовања.

ва) Лексема *секира* има готиво искључиво икавски лик: *сѣкира* ДБ ГТ З О Св Ц, *сѣкирѡм* О Св Ц, *сѣкире* ГТ; *сѣкириѡца* ДБ Р.

Екавски лик ове лексеме може се чути само у говору млађих: *сѣкиру* С Ц, *сѣкирѡм* Ц и сл.

вб) Глаголски облици од *бежати* најчешће имају икавски лик: *бѣжѡти* Св, *бѣжѡ* Ц, *бѣжѡла* Ц, *бѣжѡли* С Св Ц, *бѣжѣм* Ц, *бѣжѣ* ДБ Р Св Ц, *бѣжѣмо* Св Ц, *бѣжѣше* Св, *бѣжѣ* Ц.

Јекавски ликови су ређи, а код млађих није ретко ни *бежѣм* Св, *бежѣ* Ц, *бежѣмо* Р и сл.

Икавизам у *бѣжѣ* и сл. познат је и шире: нпр. сасвим је обичан у Љештанском,⁸⁸ Биосци,⁸⁹ Заовинама,⁹⁰ није редак ни у моравичком крају,⁹¹ а, такође, провлачи се „кроз многе босанске говоре, допирући и да Санѡака“⁹².

вв) У азбуковачком селу Грачаницѣ бележим и *гњѣздо*, *гњѣзду*.⁹³

вг) Неретко се чује и облик *двѣсти* З Св Ц.⁹⁴

⁸⁸ Тешић Љештанско 188.

⁸⁹ Ивић Биоска 399.

⁹⁰ В. Николић Моравички и горњостуд. 76.

⁹¹ Нав. дело 76.

⁹² Јахић Источна Босна 204.

⁹³ „У суседству групе *гњ* вокал *ѣ* прешао је у *и*“ (Ивић Дијалектологија 71).

⁹⁴ Икавски лик *двѣсти* могао је постати и аналогичном према *ѣрѣсти* (Драгичевић Јат 183).

35. Само у азбуковачким селима бележим и следеће икавске ликове: *ид̄сик* В, *ид̄сици* В, *усид̄илица* В Г, *усид̄илицу* Г, *усид̄илице* Ц, као и занимљиво *изид̄илица* В.

Икавска димензија је, као што ћемо видети, далеко изразитија у другим, нејекавским, азбуковачким селима (в. ниже).

36. Ово говорно подручје у свом гласовном систему нема *e* (< ѝ). Ретки примери са оваквом заменом јата забележени у Грачаници (*вѣра, вѣру*),⁹⁵ Врхпољу (*ид̄вѣмо, вѣшрењачу, три мѣсеца*) и Својдругу (поред већ наведених у т. 30 још и *намешиѣм, ид̄бегне*) не мењају општи утисак.

37. Издвојићемо још неке појаве у вези са јатом.

а) Префикси *ире-* и *ири-* често се међусобно супституишу:

ири- место *ире-*: *ириварила се* Св, *ириварили* га Р, кат *ирилад̄и* Г, *ириград̄или* на два д̄чѣла Ц, *Прид̄ображѣње* ДБ О С Св Р Ц, *прије* *Прид̄ображѣња* Ц, *ирилиѣм* га озг̄ор Р, *иришио* Ц, *ирискочи* (ек. прѣскочи) Г, *ирисл̄ан* Св, *ирисл̄ана* Св, *ирисл̄ани* Ц,

ире- место *ири-*: *ирѣбавио* Ц, *ирѣближ̄ав̄а се* Св, *ирѣближ̄ио се* Г Ц, *ирѣзнају* ДБ Р, *ирѣказуѣ* О Св, *ирѣкачило се* Св, *ирѣкуч̄ио се* Г ГТ Р М, *ирѣлѣило се* Р Св Ц, *ирѣмак̄о се* Г ГТ ДБ, *ирѣнѣишио* ДБ З Св Ц, *ирѣӣалим* циг̄ару З, *ирѣир̄ѣм̄а* З О Св, *ирѣсла̄на се* Ц, *ирѣсл̄онио се*, *ирѣстӣави* к̄аву Ц, *ирѣстӣавим* ГТ Св, *ирѣстӣанишиѣ* ДБ Т, *ирѣчѣшиѣ се* Ц, *ирѣӣисак* Св, *ирѣӣискуѣ* Св.

У следећим забележеним примерима ова два префикса се добро чувају:

ире-: *ирѣвар̄ио* ме С, *ирѣдв̄иѣм* ГТ ДБ О, *ирѣд̄нѣ* чело ГТ ДБ Р Ц, *ирѣк̄од̄и-вамо* ГТ ДБ О Ц, *ирѣкр̄сӣи се* ДБ, *ирѣкр̄сӣио се* ГТ, *Пред̄ображѣње* ДБ О Р С Ц, *ирѣс̄адио* Р Св, *ирѣсре̄ӣну* Р, *ирѣӣрӣила* Р, *ирѣӣрӣио* ДБ.

ири-: *ирӣбави се* ДБ О Св, *ирӣближ̄ио се* ДБ, *ирӣлѣило се* О Св Ц, *ирӣнѣишио* Св Ц, *ирӣнѣиѣш* ДБ, *ирӣир̄ѣм̄а* Р, *ирӣсла̄на се* ДБ Ц, *ирӣстӣанишиѣ* З О Р, *ирӣшѣр̄али* ДБ Р С, *ирӣчѣшиѣ* ГТ ДБ С Ц, *ирӣчѣшиѣ* ДБ С Ц.⁹⁶

б) Прилошке и предлошке речи се неретко одликују разноликошћу, каткад и широком скалом, јатових континуаната. Навешћемо неколико примера.

ба) Прилог *ид̄сле* бележимо у следећим ликовима: *ид̄сле* ГТ С Ц, *ид̄сли* ГТ Св Ц, *ид̄ш̄ље* ДБ О Св, *ид̄ш̄љен* ДБ О, *ид̄ш̄ље* О Св, *ид̄ш̄љен* Ц.

Јекавске ликове налазим само у говору најстаријих.

бб) Шароликост јатових замена затичемо и код прилога *доле, горе, овде, онде, где*:

- *д̄оле* ДБ ГТ Р С Св Ц⁹⁷, *д̄оли* ДБ Г О Св;
- *г̄оре* ГТ Р С Св Ц, *г̄ори* ДБ ГТ Г С Ц;
- *о̄вде* ДБ Т Ц, *о̄вди* С Св Р Ц, *о̄ђе* О Св, *о̄ђе* ГТ С, *о̄де* С, *о̄ди* ГТ С.

⁹⁵ У суседној Узовници Тешић није забележио ниједан овакав лик (Узовница 170–175).

⁹⁶ Узроке међусобних замена ових двају префикса разјашњава Б. Николић (в.: Срем 388, Однос 157 итд.).

⁹⁷ Јекавизам *доље* нисам забележио нигде у овој говорној зони; нема га ни Тешић (в. Љештанско 188–192, Узовница 170–175).

3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

а) Екавско-икавски говори

39. Као што се из изложене грађе види, један део Азбуковице (В Г Ц) припада подринском (и)јекавским или, прецизније, (и)јекавско-екавским говорима. Дакле, у њима затичемо ситуацију блиску онаквој какву је М. Тешић констатовао у азбуковачком селу Узовници.⁹⁹ У свим назначеним селима, према фреквенцији примера, на првом месту су (и)јекавски ликови, следе нешто ређи екавизми, фонд икавизама је сасвим скроман (то су, највећим делом, ликови познати и другим подринским (и)јекавским говорима, као и удаљенијим сродним идиомима), док примера са $e < \check{b}$ фактички и нема.

Другачије је, међутим, у другим испитиваним деловима колоритне азбуковачке области (крајеви представљени грађом из ДЉ и ДО).¹⁰⁰ Овде су замене јата такође разнолике, али заступљене у сасвим другачијем омеру. Нарочиту пажњу заслужују њихови икавизми. За разлику од азбуковачких (и)јекавско-екавских говора, чији инвентар икавизама не засеца дубље у њихову основну структуру, у овом делу Азбуковице концентрација икавских ликова је осетна.

Пре него што пређемо на представљање и анализу сакупљене грађе, задржаћемо се укратко на питањима која се већ више од сто година групишу око западносрбијанских (пре свега азбуковачких) икавизама. Проблем ћемо представити у нешто ширим оквирима: сагледаћемо га у контексту досадашњих напора на расветљавању србијанских икавизама уопште, и подсетити се његовог значаја на ширем дијалектолошком плану.

40. Као што је познато, питање порекла србијанских икавизама један је од најстаријих и најкрупнијих проблема наше дијалектологије. На њему су се сучељавала мишљења стручњака, распламсавале дискусије, ницале теорије. Неки проблеми се данас сматрају решеним (питање тзв. икавизама шумадијско-војвођанског типа), око других се, међутим, полемике још нису стишале (проблем западносрбијанских — азбуковачких — икавизама). Сада ћемо укратко приказати основне смернице и кључне тачке ове дуге, плодноне и узбудљиве научне парнице.

Напори на објашњавању порекла икавизама у шумадијско-војвођанским говорима били су од ширег научног значаја, јер су, као што је познато, различити теоријски приступи овом проблему служили њиховим творцима и следбеницима као најважнији ослонац и при расветљавању генезе овог дијалекта. О овоме су се до сада чула три мишљења.

Теорија по којој су икавизми шумадијско-војвођанских говора унети са стране, док је супстрат екавски (косовско-ресавски), што би значило да је овај ди-

⁹⁹ О говору овог азбуковачког села Тешић каже: „Он је првенствено ијекавски говор, али ијекавски говор у доброј мери преплављен екавизмима, како у говору млађих, тако и у говору старијих“ (Узовница 170).

¹⁰⁰ Уп. Реметић О незамењеном јату 54–55.

јалекат резултат прожимања ових двеју компонената (антиципира је Вук,¹⁰¹ утемељује Белић,¹⁰² а, унеколико модификовано, следи Б. Николић)¹⁰³ у науци није прихваћена.

Ови икавизми се данас објашњавају онако како су то чинили Решетар,¹⁰⁴ зачетник теорије о самосталном развоју икавизама у овим говорима, и П. Ивић, који, следећи линију Решетарева мишљења, ову теорију темељито поткрепљује новим доказима (он је сачинио и исцрпан и прегледан списак категорија, позиција и појединачних лексема са икавским рефлексом на месту јата, и објаснио њихов постанак)¹⁰⁵. Полазећи од истих премиса, на грађи свог родног левачког говора, леп допринос ширем и потпунијем сагледавању ове проблематике дао је и Р. Симић.¹⁰⁶ Ово мишљење је међу стручњацима општеприхваћено и, рекао бих, уџбенички канонизовано,¹⁰⁷ а тиме је очврсло и уверење о аутохтоном пореклу шумадијско-војвођанског дијалекатског комплекса.

Треће мишљење, теза М. Московљевића да је на овом подручју икавска замена изворна, а екавизам инфилтриран, остала је без следбеника, те није представљала озбиљнију противтежу ни Белићевој ни Решетаревој концепцији.¹⁰⁸

Осврнимо се укратко и на слободне, „праве“ икавизме, посведочене на ширем простору западне Србије (највише у Азбуковици), каквих нема међу особеностима шумадијско-војвођанског дијалекта.

Прве податке о икавском изговору на овом тлу налазимо у списима наших етнографа и културолога М. Ђ. Милићевића (1876)¹⁰⁹ и В. Карића (1887).¹¹⁰ Они ће на прагу новог столећа (1898) бити обилато посведочени и истраживачким подухватом Х. Хирта, чиме су отпочела и дијалектолошка испитивања овог подручја. Прве деценије XX века, поред нових сазнања о западносрбијанском икавизму (подаци етнографа Љ. Павловића са подручја Соколске нахије¹¹¹ и мноштво конкретних потврда, са још ширег подручја, дијалектолога М. Московљевића¹¹²), донеће и прва спорења међу стручњацима око њиховог порекла. Белићевом мишљењу о упливу ових (као и шумадијско-војвођанских) икавизама из својевремено икавске источне Босне, и Московљевићевој тези о њиховом (опет и

¹⁰¹ В. Вук Списи III 37–38.

¹⁰² О овоме Белић говори у више својих радова, нпр.: Карта 1–59, Штокавски 1064–1077, О српским или хрватским дијалектима 106–124, Периодизација 10, Фонетика 88, 94–95.

¹⁰³ Своје мишљење Б. Николић износи у низу радова и расправа, нпр.: Прилог 44–56, Срем 201–412, Јадар 45–50, Мачва 179–313, Тршић 367–473, Колубара 1–71, Однос 132–139.

¹⁰⁴ Rešetar, Der štokavische, 14–17, 68.

¹⁰⁵ Своје мишљење Ивић образлаже у више радова, нпр.: О неким проблемима 97–129, Дијалектологија 69–70, 79–81, Галипољски 407, 419, 432–436, Белешке 171–175.

¹⁰⁶ В. Симић: Питање 73–87, Прилог 403–430.

¹⁰⁷ Пецо Дијалектологија 76–94.

¹⁰⁸ О овоме Московљевић говори у више својих радова, нпр.: Граница 109–122, Карта 22–23, Икавски 471–509.

¹⁰⁹ Милићевић Кнеж. Србија 631.

¹¹⁰ Карић Србија 205.

¹¹¹ Љ. Павловић Сок. Нахија 307–505.

¹¹² Московљевић: Граница 109–122, Икавски 471–509.

једних и других) аутохтоном пореклу, супротставиће се етнограф Љ. Павловић својим уверењем да су западносрбијанске икавизме донели досељеници, махом рудари, из Далмације и западних делова Босне и Херцеговине.¹¹³ Павловићево мишљење прихватиће и Ј. Цвијић, а оно ће се одомаћити и у нашој дијалектолошкој литератури (П. Ивић,¹¹⁴ А. Пецо,¹¹⁵ М. Тешић¹¹⁶).

Новија испитивања овог (и не само овог) подручја донеће и нове погледе на проблем његових икавизама и наново оживети дискусију око њиховог порекла. Константовање гласа *e* на месту јата као основне карактеристике замашног дела северносрбијанског дијалекатског ареала, осветлиће ову проблематику из досад непознатог угла. Но, задржимо се прво на проблемима који се концентришу око гласа *e*.

Иако је о томе било речи и раније (Ж. Симић,¹¹⁷ Ст. Новаковић,¹¹⁸ Х. Хирт,¹¹⁹ М. Московљевић,¹²⁰ А. Белић¹²¹), минуциозно и свестрано сагледавање ове појаве (утврђивање њене фонетске природе, фонолошке вредности, места и значаја у историјској и теоријској равни, граница простирања) отпочеће педесетих година XX века, истраживачким прегалаштвом новије плејаде наших дијалектолога: П. Ивић и Б. Николића, а касније и Р. Симића и С. Реметића.

Бележи га најпре П. Ивић у неколико српских говора ван матичне области,¹²² затим Б. Николић на подручју Колубаре,¹²³ а недавно и Р. Симић и С. Реметић на ширем простору северносрбијанског дијалекатског комплекса.¹²⁴ Сва четири аутора су сагласни да су изговорне варијације овога гласа разнолике, а крећу се од затвореног *e* до отвореног *и* (дакле: од *e^u* до *и^e*).¹²⁵ Даље, сви се (једино Б. Николић о овоме не говори) слажу да је то посебна — шеста — јединица вокалских фонолошких система испитиваних области. Мишљења су, међутим, изразитије подељена око питања интерпретације овог феномена у историјској и теоријској перспективи. С једне стране, по П. Ивићу, овај глас је резултат ране монофтонгизације старог прасловенског дифтонга (већ у XI веку ту имамо *e < eä*),¹²⁶ који касније није замењен ниједним другим чланом вокалског система, те се данас доима као траг супстрата, својеврсни архаизам, као *незамењенојат*. Линију

¹¹³ Павловић Сок. Нахија 39–58.

¹¹⁴ Ивић Дијалектологија 183.

¹¹⁵ Пецо Дијалектологија 85.

¹¹⁶ Тешић Љештанско 192–196.

¹¹⁷ Ж. П. Симић Граматика 177.

¹¹⁸ Ст. Новаковић Неговање 66.

¹¹⁹ Hirt Der Ikavische 1–56.

¹²⁰ Московљевић: Граница 109–122, Икавски 471–509.

¹²¹ В. нпр. Белић Фонетика 88, 94–95.

¹²² О овоме Ивић говори у више својих радова, нпр.: Галипољски 54–75, Незамењено јат 146–160, Дијалектологија 81 итд.

¹²³ Б. Николић Колубара 1–71.

¹²⁴ Симић Скица 43–136, Реметић О незамењеном јату 7–105.

¹²⁵ Овај глас је заправо „нелабијализовани вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *e^u*“ (Ивић Галипољски 54). У овом раду овај глас обележаваћемо у дијалектологији уврженом графемом *e*

¹²⁶ Ивић Основные пути 6.

Ивићевог мишљења следе Б. Николић (имплицитно)¹²⁷ и С. Реметић (децидирано).¹²⁸ С друге стране, према оваквом третману фонеме *e* (< *ѣ*) сасвим је резервисан Р. Симић. По овом аутору фонема *e* је четврта замена старога јата, генетички и функционално равноправна осталим трима (екавској, ијекавској и икавској).¹²⁹

Вратимо се сада проблему западносрбијанских икавизама. С. Реметић у савременим дијалекатским приликама заподносрбијанског (посебно азбуковачког) подручја, у светлу широко и обилато посведочених примера „незамењеног јата“ (овакви ликови су, по овом аутору, доминантни и у неколико азбуковачких села),¹³⁰ изналази елементе и за друкчији, посве нов, приступ решавању проблема његових икавизама. Они су, по С. Реметићу, аутохтона појава, настала сучељавањем снажне ијекавске досељеничке струје и домородних „јатовских“ говора. Ова констатација фактички значи следеће: уместо њима дотад непознатог гласа *e* (< *ѣ*) досељеници су чули фонетски му блиско *и*. Погрешна перцепција није мимоишла ни истраживаче ових области (Х. Хирга, М. Московљевића, А. Белића), па отуда „вишак“ икавизама у њиховим бележницама (односно студијама). Реметићево тумачење прихвата и П. Ивић (Ивић, О неким проблемима, 106).

Питање порекла азбуковачких икавизама заокупљаће пажњу научника и у будућности.

41. Вратимо се сада представљању грађе из назначених азбуковачких насеља (ДЉ, ДО). Као што смо наговестили, икавски рефлекс јата у овом делу Азбуковице је честа појава, нпр.:

винчала се ДЉ, винчаница ДЉ ДО, винчаницу ДЉ, динѣ се ДО, динѣм ДО, динѣмо ДЉ ДО, садинѣ се ДО дица ДО, дице ДО, дицу ДЉ, зайрибало ми ДЉ, на линку ДО; лийио ДО, лийи ДЉ, ирико лийа ДО, у ио лийа ДО, идсик ДЉ, идсици ДЉ ДО, сидѣ ДО, сидну ДЉ ДО, сийина ДО, сийину ДО, иршиња ДЉ ДО, на иршињу ДЉ иршиње ДО, иршиња̄а ДЉ, умисила ДО, умисли ДЉ, ирйи ДЉ, ирйиа ДЉ,

Ипак, у овом делу Азбуковице преовлађују екавски ликови, нпр.:

бѣла ДО, бѣла̄ ДО, бѣле ДЉ, бѣло ДЉ, бѣлина ДО, забѣлило се ДЉ, убѣлимо ДЉ, вѣйар ДО, вѣйра ДЉ, вѣйрењача ДО, вѣйрењаче ДЉ, вѣйрењач̄а ДО, врѣме ДЉ ДО, двѣ ДЉ ДО, дѣвојка ДЉ ДО, дѣвојку ДЉ, дѣвојке ДО, дѣвојачки ДО, девојчица ДО, девојчицу ДО, дошера̄м ДО, дошера̄ се ДЉ, дошерају ДО, ишера̄ га ДЉ, ирошерали га ДЉ, лѣб ДЉ ДО, лѣба ДЉ, лѣбац ДЉ, лѣйчићи ДЉ, лѣиа ДО лѣйи ДО, лѣйе ДЉ, мѣра ДЉ, мѣри ДО, мѣримо ДЉ, ишмерим ДО, ишмеримо ДЉ, одмерим ДО, одмерено ДЉ, иѣсма ДЉ ДО, иѣсме ДЉ, иѣсмом ДЉ, илѣва ДЉ, илѣву ДЉ, илѣвом ДО, ирѣѣй ДЉ ДО, ирѣѣйу ДЉ, расѣѣи се ДЉ, рѣдак ДЉ, рѣйка ДО, рѣйку ДО, сѣдѣ ДЉ, сѣдимо ДО, сѣме ДО, сѣно ДЉ, сѣчѣш ДЉ, исѣчѣ се ДЉ ДО, цѣћ ДЉ, у цѣћу ДО.¹³¹

¹²⁷ Б. Николић Срем 379.

¹²⁸ Реметић О незамењеном јату 7–105.

¹²⁹ Симић Скица 97 нап. 10.

¹³⁰ Реметић О незамењеном јату 96–97.

¹³¹ „Школа, војска и администрација учинили су да се све више усвајао екавски изговор, којим млађи људи само и говоре, а старци и жене, који су неписмени, још чувају свој старински изговор,

Рефлекс *ѣ* (< *ѣ*) очитује се у невеликом броју потврда: *вѣнчали се* ДО, *дѣше* ДЛЈ, *дѣца* ДО, *лѣй* ДО, *лѣйа* ДЛЈ, *лѣйо* ДО, *дѣри* ДО, *ѣрѣ* ДЛЈ ДО, *рѣка* ДО, *ѣла* ДЛЈ.¹³² (као што видимо, већина представљених примера засведочена је у Доњој Оровици).

(И)јекавски рефлекси јата су такође ретки: *дѣше* ДЛЈ ДО, *ѣд* ДЛЈ ДО, *ѣда* ДЛЈ, *не смѣ* ДО, *ѣлѣше се* ДО.

Бележим и „икавизме“ познате и другим подринским (и не само подринским) говорним типовима, нпр.:

вѣдили ДЛЈ, *гѣздо* ДО, *бѣжѣ* ДЛЈ, *бѣжѣ* ДЛЈ ДО, *бѣжѣмо* ДЛЈ, *бѣжи* ДО, *жѣвио* ДО, *жѣвила* ДО, *жѣвило се* ДЛЈ, *кѣдиња* ДЛЈ ДО, *кѣдиљу* ДЛЈ, *кѣдиљом* ДО, *нѣдиња* ДО, *нѣдиљом* ДО, *ѣрѣвала* ДЛЈ, *ѣри* ДЛЈ ДО, *сѣкира* ДЛЈ ДО, *сѣкиром* ДО.

б) Говори са *ѣ/е* < *ѣ*

42. Делови Рађевине и Подгорине са северне стране планинског венца Јагодња — Соколске планине — Медведник (грађа је из П, Су и Ш) прилазе оним говорним типовима северносрбијанског дијалекатског ареала у којима се на месту јата најчешће (или веома често), нарочито у говору најстаријих, чује глас између *е* и *и* у различитим изговорним варијацијама (баш као у Колубари и неким другим говорним идиомима северне Србије).¹³³

У сакупљеној грађи овакви ликови су бројни, нпр.:

бѣда Су Ш, *бѣдѣ* Ш, *бѣду* П Ш, *бѣдиња* Ш, *бѣдни* П Ш, *бѣдне* Ш, *бѣла* П *бѣло* Су, *бѣли* П Ш, *бѣле* Су, *бѣли* П, *убѣлим* П Ш, *убѣлимо* П Ш, *обѣлио* Су, *вѣжба* П, *вѣжбали се* Су, *вѣшали* П, *вѣнац* П, *вѣнци* П Ш, *вѣнце* П, *вѣнчају се* П, *вѣнчала се* Ш, *вѣнчали се* Ш, *вѣнчавали се* Су, *вѣтрењача* П, *вѣтрењачу* П Су, *врѣме* Ш, *дѣвѣр* П, *дѣвѣрка* Су, *дѣвѣрку* Су, *дѣвѣрке* П Ш, *дѣвѣрка* П, *дѣвѣркама* П, *дѣвѣрѣкѣ* Ш, *дѣвѣрѣкѣ* Ш, *дѣда* П, *дѣду* Ш, *дѣдовина* П, *дѣдовину* Ш, *дѣца* Ш, *дѣцѣ* Ш, *дѣци* П, *дѣцом* П, *дѣнем* П, *дѣнѣ се* Ш, *дѣнѣмо* П, *мѣсѣц* П, *мѣсѣци* Ш, *исѣчѣм* П, *исѣчѣш* П, *исѣчѣмо* П, *лѣб* П Су Ш, *лѣба* П Су Ш, *лѣбац* П, *лѣйчићи* П, *лѣбнѣ* П, *лѣвѣ* Ш, *лѣвѣ* П, *лѣвом* П, *лѣво* Ш, *лѣй* П, *лѣйа* П Ш, *лѣју* П, *лѣје* Ш, *лѣйо* П, *лѣйо* Ш, *лѣйши* Ш, *лѣйшиг* Су, *лѣйшиѣ* Су, *лѣйшиѣ* Су, *Лѣјосава* Ш, *Лѣјосаву* П, *лѣјим* Ш, *лѣјим се* Су, *млѣко* Ш, *млѣка* Су, *млѣком* Ш, *намѣшиѣ* Су, *намѣшиѣмо* Ш, *одећа* П, *одећу* Ш, *рѣдак* П, *рѣйка* Ш, *рѣка* П, *рѣку* Су, *свѣћа* Су Ш, *свѣћу* Ш, *свѣће* П, *снѣг* Су, *по снѣгу* Су, *снѣшчиѣ* Ш, *шѣстио* П, *шѣстиа* П, *ѣђ* Ш, *ѣла* Ш, *ѣлу* П, *ѣрѣва* П.

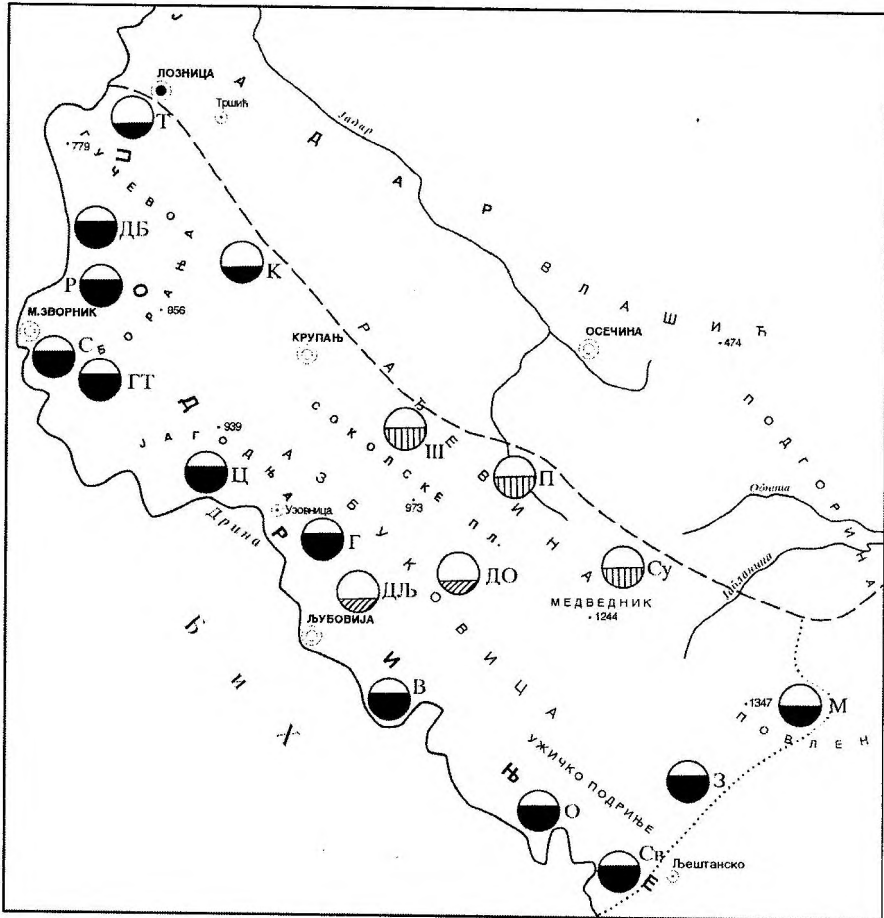
Сасвим су обични и екавски ликови, нпр.:

бѣгѣ П, *бѣгѣмо* Ш, *бѣгају* П, *избеглицѣ* Су, *избеглицѣ* П, *бѣла* П, *бѣли* П, *бѣло* Ш, *бѣлѣ се* П, *забѣлело се* П, *избѣлели* Су, *вѣк* Су, *вѣка* П, *вѣкови* П, *вѣковима* Су, *вѣчиѣ* П, *вѣчни* П, *вѣчног* Су, *вѣжба* П, *вѣжбе* Су, *вѣѣба* П, *вѣѣбала* П, *венчање*

али и они нерадо говоре њим пред странцем, као стидећи га се, јер их ијекавци и екавци због тога исевају и сматрају их простим“ (Московљевић Икавски 497).

¹³² Уп. Скица 95–96.

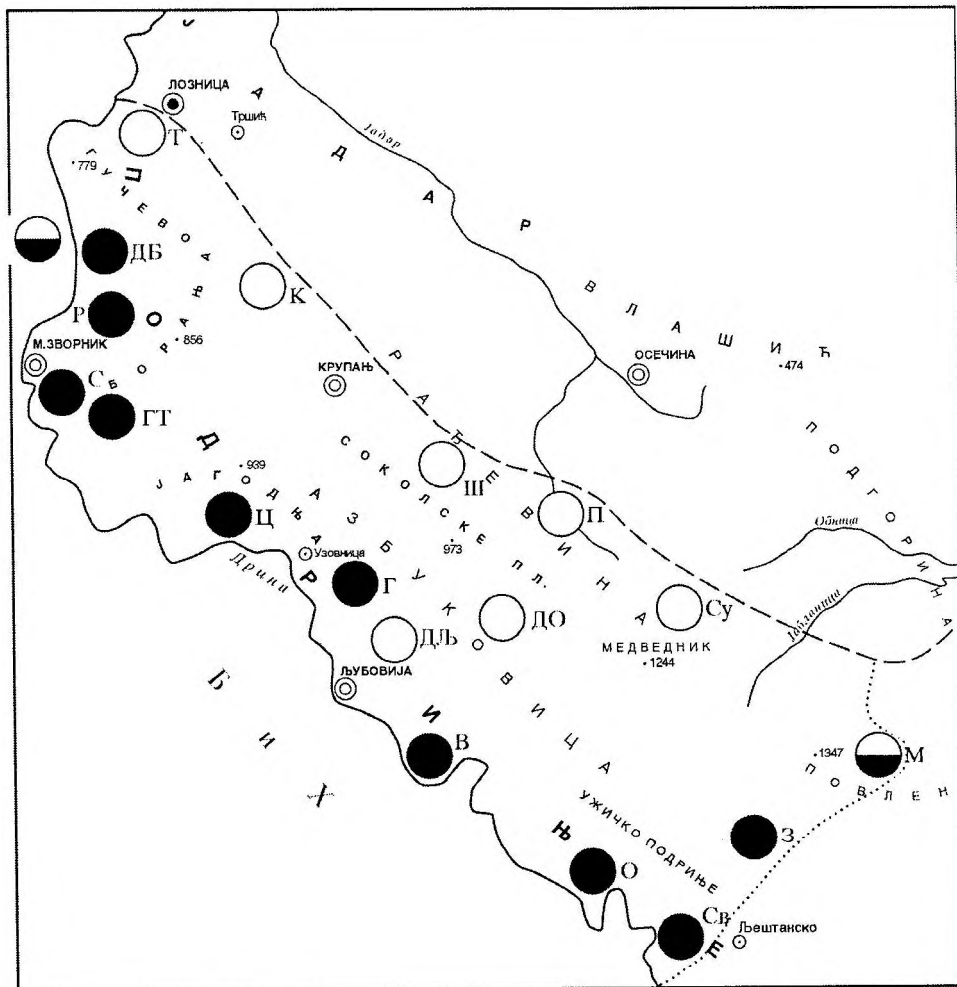
¹³³ В.: Б. Николић Колубара 1–71, Симић Скица 93–136, Реметић О незамењеном јату 7–105.

Легенда:

- Ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски)
- ◐ Екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски)
- ◑ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- ◒ Екавски говори са знатним бројем икавизама (екавско-икавски)
- ◔ Говори са $\text{ѣ/e} < \text{ѣ}$

Карта бр. 4: Континуанти јата у основи речи на сектору I

Легенда:

- Ијекавски говори
- ◐ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- Говори који нису ијекавски

Карта бр. 5: Домашјај ијекавског изговора на сектору I

Ш, венчавали се Су, венчају се П, вѣра Су, вѣру П, вѣшиї Су, вѣшиїа П, вѣшиїина Су, вѣшиїинѣ П, вѣшиїину Су, вѣшиїица П, вѣшиїицу Ш, вѣшиїице П, вѣрдан Ш, вѣрдна Ш, вѣрдї П, завѣдила П, завѣђујѣ П, вòлела П, вòлели се Су, завòлела П, гнѣздо П, гнѣзда Ш, угнѣдиле се П, дрѣмаш Ш, дрѣмамо П, дрѣмају П, дѣца П, дѣцѣ П, дѣцòм П, звѣзда П, звѣзде П, мѣњам П, мѣњаш П, мѣњамо П, измѣњен Ш, измѣњено П, измѣњали Ш, мѣрим П, мѣримо П, ѡремерáвају П, ѡремерáвали П, мѣркају се П, млѣко Су, сѣднѣм Ш, сѣднѣмо Ш, сѣднѹ П, зàседнѣ Су, зàседнѣмо Ш, ѡседáмо Су, ѡседају П, ѡседаше П, сѣчѣ П, сѣчѣмо П, исѡресѣцали Ш, исѡресѣцамо Ш, ѡрòлеће Ш, ѡрòлећа П, рѣку П, рѣчнò кòрито П, свѣћу П, свѣћица Ш.

(И)јекавски ликови су ретки: дчїѣше П Су Ш, имò ја ѡеда П, ѡраѡед П, ѡрїѣ Су.

Забележени случајеви „икавске“ замене јата не надмашују „икавски“ инвентар подринског (и)јекавског појаса и сродних идиома:

вїдїѡ Су Ш, вòлїѡ П Су, жївїли П Су, жївїѡ Су, сїкира П Су Ш, сїкиру Су Ш, òсѡарила баба П, ѡжжѣлїѡ Ш.

Закључак

43. На основу представљене грађе и изнесених запажања, можемо казати да подручје означено као сектор I, на плану континуаната јата, изгледа овако:

а) ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски):

малозворнички крај, део Азбуковице (В Г Ц) и Ужичко Подриње;

б) екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски): северне падине Гучева и Борање;

г) слободна ијекавско-екавска мешавина: јужни део Ваљевске Подгорине;

в) екавски говори са знатним бројем икавизама (екавско-икавски): део Азбуковице (ДЉ ДО);

г) говори са $e/e < \text{ѡ}$: област северно од линије Јагодња — Соколске планине — Медведник.

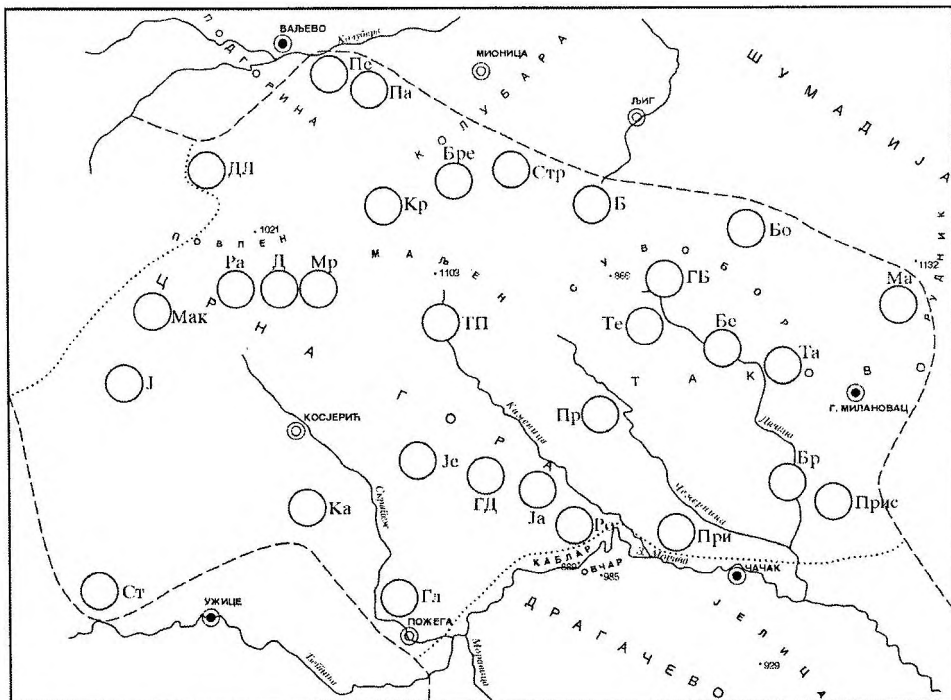
44. Ако покушамо да одређеније (колико-толико прецизно) разграничимо (и)јекавске говоре (тј. идиоме који су поглавито такви) и говоре који нису (и)јекавски (овде би се нашли: екавско-(и)јекавски, екавско-икавски и говори са $e/e < \text{ѡ}$), долазимо до следећег закључка: ова граница иде планинским билом Гучево — Борања — Јагодња — Соколске планине, а затим, испуштајући део Азбуковице, излази на Повлен. У поређењу са ранијим покушајима повлачења ове међе, моја је најближа Московљевићевој и Реметићевој, док су све остале постављене знатно северније.

Б. СЕКТОР ПОВЛЕН — МАЉЕН — СУВОБОР — РУДНИК — ЈЕЛИЦА (СЕКТОР II)

1) Уводне напомене

45. Испитивана насеља — називи и скраћенице: Б(а), Бе(ршићи), Бо(љковци), Бр(ђани), Бре(жђе), ДЛ (Доње Лесковице), (Гл)умач, ГБ (Горњи Бањани),

ГД (Горња Добриња), Д(реновци), Ј(акаљ), Ја(нчићи), Је(жевица), Ка(ран), Кр(чмар), Ма(јдан), Мак(овиште), Мр(чићи), Па(уне), Пе(тница), Пр(ањани), При(јевор), Прис(лоница), Ра(дановци), Ро(шци), Ст(апари), (Стр)уганик, Та(ково), Те(очин) и ТП (Тометино Поље).

Карта бр. 6: Подручје сектора II са мрежом испитиваних насеља

46. Ово подручје је готово у целини попуњено пространим дијалекатском зоном, којој, на плану рефлекса старог јата, основни тон даје мешавина (и)јекавског и екавског изговора. Другачије стање континуаната јата налазимо у двама мањим деловима овога сектора — његовом североисточном сегменту (Б Бо), и његовим најсевернијим тачкама (Па Пе) — који се, опет, и међусобно разликују.

2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

47. Према мојим утисцима, скала ијекавско-екавских прелива унутар зоне преплитања ових двају изговора изгледа овако. Изразиту превагу (и)јекавски ликови имају у већем делу Ужичке Црне горе (Гл ГД Д Је Ка Мак Мр Ра Ст ТП) и у једном подринском селу црногорског залеђа (Ј). (И)јекавски изговор преовлађује, мада се често јављају и екавски ликови, у црногорским кабларским селима (Ја

Ро), у таковским насељима на потезу Суворор — Овчарско-кабларска клисура (Пр При Те ГБ) и у јужнијим крајевима Ваљевске Колубаре (Кр). Сасвим слободну мешавину двају изговора налазимо у средишњим и источнијим деловима таковског подручја (Бе Та), те на југу подгорске (ДЛ) и колубарске (Бре) области. Екавски изговор благо претеже у области од Чачка према Г. Милановцу и Руднику (Бр Ма Прис), и у једном колубарском селу (Стр).

Говорни идиоми у којима преовлађује (и)јекавски изговор припадају (и)јекавским говорима источнохерцеговачког типа у западној Србији, док ће „мешовите“ области у којима (и)јекавски изговор није доминантан остати „спорне“.

а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор

48. Замена јата у дугим слоговима

аа) Примарни рефлекс јата под дугосилазним акцентом у овим говорним идиомима је секвенца *чѐ*, нпр.:

бчѐдан Ра, *бчѐдна* ГД, *бчѐдно* Д, *бчѐли* ГД, *бчѐлог* ГД Мак, *бчѐла* Гл, *бчѐлу* Ро ТП, *брчѐг* Гл Д Ка, *брчѐга* Мак, *вчѐк* ГД При Ро ТП, *вчѐка* Ро ТП, *вчѐсии* Мр, *грчѐшим* Ј Кр, *грчѐши* Ј, *грчѐшимо* Гл Кр, *грчѐше* Ра ТП, *дчѐти*е (вок.) Гл Ка Кр Мак Мр Ра Ро, *дчѐлим* Мак, *дчѐлѐ* ГД, *дчѐлимо* Мак, *ждрчѐбе* Гл Ја Мр Ра ТП, *зчѐвам* ГД, *зчѐвѐ* ГД При, *лчѐй* ГД Ка, *лчѐйи* Ст ТП, *лчѐйѐ* Ст, *лчѐйу* Мр, *лчѐйо* Ра Ст ТП, *мчѐсим* Ја Ро, *мчѐси* Ја Мр Ро, *мчѐсимо* Ка Кр Мак, *мчѐшам* ГД Д Ка, *мчѐшиѐ* ГБ Мак, *мчѐшамо* Ка Кр Пр, *мчѐшен* Гл Мак, *мчѐшена* Пр, *рчѐч* ГД Д Мак Мр Пр Ст Те ТП, *рчѐчи* Гл Мр Ст, *рчѐшим* Д Ка Пр, *рчѐшиши* Гл Ка, *рчѐши* се Д Кр Мак Мр, *рчѐшимо* Мак Пр, *рчѐшиши* Ст, *счѐсти* ГД Ја Је, *счѐвѐ* ГД Ка Мр Пр, *счѐд* Д Ка Мр Пр При, *счѐдѐ* Д Мак Ра, *счѐно* Гл ГД Д Ја Ка Мак Мр Пр Ст, *счѐна* ГД Ка Мак Пр, *счѐг* Гл ГД Д Је Мак Мр Пр При, *счѐга* Гл Кр Мр Ра, *шчѐсти* ГД Је Мр, *шчѐсти* ГД Мак Мр, *шчѐстиу* Ја Кр, *цчѐв* Ка Мр, *цчѐви* Мак Мр, *цчѐли* свчѐти Д, *цчѐйѐ* Ка Кр, *цчѐйѐнога* ГД Мак Пр, *цчѐће* ГД Мр Ст, *цчѐћа* Мр Ст, *цчѐћу* Ст, *цчѐни* Гл, *цчѐнен* Ка При, *цчѐњена* Кр Мр, *цчѐњени* ГД .

аб) Двосложни рефлекс јавља се ретко (обично у споријем говору, при осетнијем истицању сваке ортотоничке речи).

Двосложну замену, где на њен први део пада краткосилазни акценат, док је сонант *ј* делимично редукован (дакле: *џе*) имамо редовно у ликовима *дџџе* Гл ГД Д Је Ка Кр Мак Мр Пр Ра Те и *џрџе* Гл ГД Д Кр Мак Мр Пр Ст ТП.

Инвентар других забележених примера са оваквим рефлексом је незнатан: *сџено* ТП, *џџџ* ГД.

Нешто чешће, мада такође веома ретко, срећемо ликове са дужином на другом делу двосложне секвенце (дакле: *џѐ*): *лџѐк* Гл Ро, *лџѐи* Гл Ја, *слџѐи* Је, *снџѐг* ГД, *џџѐв* Ка Ро, *џџџ* Мр.

Фреквенција оваквих ликова је нешто виша у југоисточним деловима ове говорне зоне — у областима ближим моравичком и драгачевском крају.

ав) Бележимо и екавске ликове:

брѐг Гл Ја Је Мак, *брѐга* Ка, *вѐнци* При Ра, *вѐнце* Ја, *вѐрна* ГД Д, *грѐши* Ка Ст, *двѐ* Ка Пр, *дѐлим* Ја Је, *дѐли* Је, *дѐлимо* Д Је, *дрѐмѐ* Ка При, *дрѐмамо* При, *ждрѐбе*

Д Мак, *ждрѣбѣша* Мак, *зѣв̄а* Ка, *лѣв̄а* Мак, *лѣво* ГД Пр, *лѣк* Д Мр, *лѣка* Ра, *лѣй* Ка Кр, *лѣйоме* Ка, *мѣшам* Ка, *мѣшамо* Д Ка, *мѣшен* Кр, *мѣш̄ам* Ка Кр, *мѣшамо* Пр, *ѣрѣ* ГД Д Ја Је Мак, *рѣч* Мак Пр Ст, *рѣчи* Кр Мр, *рѣйко* Је Мр, *рѣшим* Д, *рѣшиѣ* Д Мак При, *рѣшимо* Ја Ка Мр, *сѣв̄а* Д, *сѣд* Д Ја Мак, *свѣиш* Пр, *свѣиша* Ка, *слѣй* Је Пр, *снѣг* Гл Д Мр, *снѣжно* ГД При, *шѣстио* ГД Мр При, *шѣстиа* Ја, *шрѣб̄и се* Мр Пр, *шрѣбимо* Ја, *цвѣће* Гл Д Мак, *цвѣћа* ГД Кр Ра, *цвѣћу* Д Мр, *цѣђ* Је, *цѣл̄и* Пр Ст, *цѣл̄у* Ка Мак, *цѣнѣ* Мак, *цѣњен* ГД, *цѣњена* Мак При, *црѣй* Д Ка, *црѣйа* Мр, *црѣйом* Ка и сл.

ба) Основни рефлекс јата под дугоузлазним акцентом у овим говорима је секвенца *чјѣ*, нпр.:

на *брчјѣгу* ГД, у *вчјѣку* Ка, *вчјѣкове* Кр, *вчјѣковима* Ја, *вчјѣнац* Д Кр Мр, *вчјѣнца* Ка Мак Пр, *грчјѣшиш̄о* Гл, *грчјѣшила* Мак, *ѣогрчјѣшила* ГД Ка При, *ѣогрчјѣшили* Ја Мр, *изгрчјѣшиш̄о* Ка, *дчјѣлиш̄о* При, *дчјѣлила* Мак Пр, *дчјѣлише* Ка, *ѣодчјѣлиш̄о* ГД Ка, *ѣодчјѣлила* Мр, *издчјѣлише* Ка, *лчјѣйа* ГД Ја Мр Пр При, *лчјѣйу* Гл Ра Ст, *лчјѣйе* ГД Мр При, *лчјѣска* Ја Ка Мр, *лчјѣску* Ка Мр Пр, *млчјѣко* Мр Пр При, *млчјѣка* Ја Је Ра, *млчјѣком* Гл Ка Кр Пр, *млчјѣчница* Гл Ка Ст, *млчјѣчницу* Д Мр Ра, *млчјѣчнице* Д Ка Мр, *наговчјѣс̄иш̄или* Је, *наговчјѣс̄иш̄ише* Је, *ѣчјѣсак* Д Кр При, *ѣчјѣска* ГД Мак, *ѣчјѣску* Ка Пр Ра, *ѣчјѣском* Ка Мр, *рчјѣйша* Је Ја Ра, *рчјѣйко* Гл Ка Мр, *рчјѣйке* Д Пр, *рчјѣчима* Д Кр, *свчјѣйш̄ло* Д Ја, *свчјѣйшла* Ка, *свчјѣйшу* ГД Кр Мак, *свчјѣйша* Ја Је Мр, *свчјѣйшу* Мр Пр, *слчјѣйш̄ац* Д Мак, *слчјѣйш̄ац* Д, *слчјѣйцу* Д Пр, по *снчјѣгу* Ја, *снчјѣла* Гл Д Ја Мак Мр Пр При Ра Ст, *срчјѣле* Ја Мр Ра, *срчјѣда* Ка Мр Пр, *срчјѣду* Пр При, *шрчјѣзан* Ка Кр Пр, *шрчјѣзни* Ка При, *ошрчјѣз̄ниш̄о се* Ја, *ошрчјѣз̄нили се* Ка, *исшрчјѣз̄ниш̄о се* Д, *цчјѣла* Ка, *цчјѣлу* Је Ка, *цчјѣле* Ка Ра, *црчјѣва* Д Мр При, *црчјѣвима* ГД, *цчјѣна* Мак При Ст, *цчјѣну* Мак Ра, *оцчјѣнили* ГД, *ѣроцчјѣнили* Ка Кр.

бб) У крајевима ближим Ужичком Подрињу и повленском масиву (ређе у осталим) чује се и једносложни рефлекс *је*: *бјѣсан* Ј, *бјѣсна* Мак, *дјѣлови* Ј, *дјѣше* Ј Ра ТП, *снјѣла* Ј Мак, *снјѣле* Мак.

бв) У сразмерно малом броју случајева, чешће у селим ближим моравичком крају и Драгачеву, јавља се и двосложни рефлекс *шѣ* (дакле вокал *и* се јасно изговара, сонант *ј* у позицији између вокала предњег реда *и* и *е* делимично је редукован, док је на вокалу *е* дугоузлазни акценат): *лишѣа* Ка, *лишѣска* Пр, *млишѣко* ГД, *ришѣка* Гл Тп, *свишѣу* Ра, *сѣишѣна* Мр, *цшѣла* Пр.

Двосложно *шѣ* јавља се под истим околностима као и *шѣе* и *шѣ̄*.

бг) Бележимо и бројне екавизме, нпр.:

бѣла Кр Мак, *бѣло* ГД, *бѣли* Мр, *блѣда* Д, *блѣди* Мр Ст *вѣнац* Ка, *вѣнца* Ка, *вѣнце* Је, *дѣйе* ГД Ка Мр, *лѣйили* Ка, *залѣйила се* Мр, *налѣйило се* Мр, *лѣйо време* Је, *мѣсила* Је При, *мѣсила* Мр, *замѣсила* Ст, *намѣсила* Ка, *умѣсила* Кр, *умѣсила* Је, *млѣко* ГД Д Ка Кр Мак Мр, *млѣка* Ја Мр, *Нѣмац* Гл, *одѣло* Д Је Мр, *одѣла* Ка, у *лѣйом одѣлу* При, *дрѣшила* Мр, *одрѣшила* Д, *одрѣшили* Мак, *одрѣшише* ГД, *раздрѣшили* Ка, *шрѣбила* Кр, *шрѣбили* Д, *ошрѣбила* Пр, *исшрѣбила* Д, *ѣвац* Је При, *ѣвца* Пр, *ѣсак* Мак, у *ѣску* Кр, *рѣка* Д При, *рѣци* Д, *рѣйко* Ка, *рѣшиш̄о* Ја Пр, *рѣшила* Кр Мак, *рѣшили* Пр, *свѣћа* Д Је Мр, Гл, *свѣћу* Мак, *свѣће* Мр, *сѣчѣ* Ја, *засѣчѣ* При, *ѣросѣчѣ се* Мак, *насѣчѣ* Ка, *слѣд̄и* ТП, *слѣйш̄ац* Д, *слѣйцу* ГД, *слѣйница* Ја, *шѣсна* Мр, *шѣсну* При, *цѣла* Ка, *цѣле* Д При, *црѣва* ГД Пр, *црѣвима* При.

Међу забележеним примерима, према запажањима, екавизам *Немац* је без ијекавског пандана; сви остали се, чешће или ређе, јављају и у ијекавском лику.

ва) На месту дугог неакцентованог јата најчешће се налази гласовна се-квенца *чѣ*:

Благовчѣсти Је Кр Мр Ра, *на брчѣг* Је, *двоцѣвка* Ја Је, *двоцѣвку* Ја, *дѣнчѣ-*
ла Ра Ст, *дѣнчѣли* Д Ка При Ра, *дѣнчѣше* Ја Је, *задрчѣмам* Пр При, *задрчѣма* Пр,
заслчѣйљени Д Пр, *исѣдѣда се* Ка, *изнчѣла* Мак При, *изнчѣли* Је Кр, *исѣрчѣча*
се Ра, *исѣчѣйам* Ја Кр, *исѣчѣйа* Мак, *исѣчѣйамо* Мак Ра, *колчѣвка* Д Ја, *колчѣвци*
Мак Мр Пр, *колчѣвку* ГД Ја При, *колчѣвке* ГД Ка, *насчѣвам* Д Је При, *насчѣва* се
ГД Мак, *насчѣвамо* Мак Мр, *наѣчѣйам* Гл, *наѣчѣйамо* Кр При, *расчѣйи*мо ГД
Ра, *расчѣйи се* Ст, *ѡвчѣк* Мак Пр При Ст ТП, *занаѡчѣк* Д Је, *ѡдрчѣи*шм ГД Пр,
*ѡдрчѣи*шмо Гл При, *ѡѡрчѣбѣм* Д Пр При, *ѡѡрчѣбѣи*ш Д Мр Ра, *ѡѡрчѣбѣмо* Ја Пр
Ст, *ѡѡрчѣз*ним се Је, *ѡрѡчѣѡ* ГД Ст, у *ѡрѡчѣѡу* Мр, *рѡзнчѣше* Пр, *ѡбчѣђен* Ка,
ѡбчѣђени Д, *ѡлчѣво* ГД, *ѡклчѣи*шм се Д, *ѡнчѣше* Ка Ра, *ѡмчѣсѣм* Д Пр Ст, *ѡмчѣси*
се Је Пр, *ѡмчѣсѣмо* ГД Ка Мр, *ѡѡчѣним* Д, *ѡѡчѣњен* Тр Тп, *ѡѡчѣљен* Ка, *ѡѡчѣљен-*
на Ка, *ѡбчѣли се* Д Кр, *ѡбчѣлимо* Је, *ѡбчѣђен* Мак, *измчѣи*шмо Д Пр, *ѡмчѣи*шмо Ка
Кр и сл.

вб) У западнијим деловима ове говорне области, у крајевима ближим Под-
рињу и повленском масиву, чује се и једносложни рефлекс *је*: *дѣнчѣла* Ј, *зѡмчѣи*
Мак, *зѡмчѣи*мо Ј, *ѡднчѣла* Мак, *ѡднчѣли* Мак, *рѡзнчѣли* Ј, *ѡнчѣли* Мак, *ѡнчѣше* Ј.

вв) Двосложни рефлекс *иѣ* јавља се спорадично, под истим околностима
као и у примерима под аб) и ав): *ѡѡрчѣко* ГД, *дѣнчѣла* ТП.

Неретко се јављају и екавски ликови, нпр.:

двоцѣвка При Ра, *двоцѣвку* Мак, *зѡлѣйим* Ка, *зѡлѣйи*мо Је Мр, *зѡлѣи* се Д,
зѡнчѣла Мр, *зѡрѣђено* Ка, *зѡслѣйљен* Ка, *зѡслѣйљени* Мр, *изѡѣли се* Ра, *изѡѣли*мо
При, *излѣйим* При, *излѣйљено* Мр, *изнчѣла* Мак Ст, *изнчѣли* ТП, *исѡѣйамо* Ка, *налѣ-*
и се Је, *налѣйи*мо Ра, *наѡрѣѡ* Д, *наѡѣйамо* Мр, *наѡѣйаи*ше Ка, у *нѡсѡѡс* Ја При,
ѡрѡѡѡдим Кр, *ѡрѡѡѡди*мо Д, *ѡрѡѡѡде* При, *ѡрѡнчѣли* Д, *рѡзнчѣли* Ра, *рѡзнчѣле* Ра Ст,
*рѡздрѣи*ш се Мр, *рѡздрѣи*шмо Мр, *рѡзрѣи*ш га Ст, *ѡвчѣк* ГД Ја Је Ра Ст, *ѡлѣйљена*
При, *ѡнчѣо* Ка, *ѡмѣсѣм* Ка, *ѡмѣсѣмо* Ра, *ѡмѣшен* Пр, *ѡмѣшени* Ст, *ѡѡѡрѣѡ* Ка.

Фреквенција забележених екавских ликова који се јављају на месту јата у
дугим слоговима није једнака у свим деловима ове говорне зоне; најнижа је у
означеним деловима Ужичке Црне горе; знатно је виша (готово равна или пак
равна фреквенцији ијекавизама) у осталим њеним крајевима: у селима ближим
Драгачеву и чачанској котлини, те у колубарским и таковском насељима.

49. Замена јата у кратким слоговима

а) Основни рефлекс кратког јата у овим говорима је *је* (примере са изврше-
ним јекавским јотовањем дајемо ниже), нпр.:

*бјѣли*на ТП, *бјѣли*ну ТП, *бјѣлица* При, *бјѣлицу* При, *бјѣжѡ* Д Кр Мр Ра, *бјѣ-*
жѡла Ка Кр, *бјѣжѡли* Д При, *бјѣжѡм* Мр Ра Ст, *бјѣжѡ* Д Ра Тр, *бјѣжѡмо* Ка, *бјѣ-*
жѡ Пр Ст, *избјѣглица* ГД Мак, *избјѣглице* Мр, *избјѣгѡвали* га Мак, *избјѣгоше* Ст,
ѡбјѣгоше Д, *ѡбјѣгѡ* Д Ра, *вјѣнчѡвајѡ се* Кр, *вјѣнчѡ*у се Гл ТП, *вјѣнчѡше* се Д Мр,
вјѣнчѡње ГД Пр, *вјѣнчѡња* ГД Ка Кр Ст, *вјѣнчѡница* Мр, *вјѣнчѡницу* ГД Ст ТП, *вјѣ-*

ра Д Мр Пр, *вјер̄е* ГД Мр, *вјеру* Ја Ка, *вјерили се* Мак Ра, *вјерише се* Ст, *вјерујем* Је Мр, *вјерујеш* Ка При, *вјерујемо* При, *вјетар* ГД Мр, *вјетра* Ј При, *вјетрови* Ра Ст, *вјетрењача* Мр Ст, *вјетрењачу* Пр ТП, *вјешт* Пр При, *вјешти* Мак Ст, *вјештио* Ка Мак При, *вјештина* Д При, *вјештину* Ка, *мјера* Д Мр, *мјер̄е* Д При, *мјеру* Ка, *мјеримо* При Ра Ст, *мјерите* Гл Мак, *мјер̄е* Ка Ра, *мјесе̄ц* Ка Ра, у *мјесецу* Ра, *мјесечина* Кр Пр, на *мјесечини* Мак При, *мјесечно* Д Мак Мр, *мјесечар* Мак Мр, *мјесито* ГД Кр При, *мјесиа* Ка Ст, *мјесиу* Д Мр, *намјерио се* Д Ка, *намјерили се* Д При Ст, *намјешит̄е* Мак Ст, *намјешитимо* ГД Мр, *објесио се* Ка, *објешен* Ка При, *објешени* Мр, *објешено* Ра Ст, *објешена* Мак Ст, *одмјер̄и се* Ка Кр, *одмјерила* При, *иј̄есма* Гл Д Мак При, *иј̄евале иј̄есму* Ка, *иј̄еслица* Ра Ст, *иј̄еслицу* Мр, *иј̄евај̄ући* Д Мр, *зай̄ев̄о* Д Пр, *зай̄ев̄а* Мр, *зай̄еваше* ГД Пр, *исј̄ев̄о* им *иј̄есму* Д, *ој̄евали* га Кр, *ој̄еваше* га Ка Ра, *иј̄евчићи* Кр Ра, *иј̄евчиће* Ка, *иј̄ешак* ГД, *иј̄ешаци* Пр, *иј̄ешаке* Д, *иј̄ешк̄е* Кр При, *иј̄ешачили* Мр Ст, *смјела* Кр При, *смјели* ГД, *не смједе* При, *не смједоше* Ра, *не смједн̄у* Кр, *стиј̄енка* Мр Ст, *стиј̄енку* Кр, *стиј̄енке* Мр.

б) Забележени екавски ликови се разликују и по пореклу и по фреквенцији употребе.

Само екавски рефлекс бележимо:

ба) у заменичко-прилошком речима: *не̄ко* Ја Је, *не̄кад* Ј Мак, *не̄какав* Мр, *не̄како* Мр При, *не̄ки* Ј Ка Мак, *не̄куд* При Ст, *не̄шиа* Д Мр Пр При Ст ТП, *не̄шито* Ка Пр Ра Ст.

бб) у одређеном броју (овде он није коначан) појединачних случајева, нпр.:

Немачк̄а Је Кр При, у *Немачк̄у* Је Ра, *немачки* Ј ТП;

лек̄ар Је Мак, *в̄од̄и* је *лек̄ару* Гл, *лек̄ари* Ка;

обе ноге и *обе р̄уке* Ст, *обе жене* ГД;

ц̄есиа Је, на *ц̄есии* При.

Наведени примери из разреда ба) и облици лексеме *ц̄есиа* одговарају ијекавској књижевнојезичкој норми, док остали назначени ликови нису у складу с њом.

Облици лексема *лек̄ар* и *ц̄есиа* ретко се чују; у првом случају чешће је (и типично) *д̄октор*, *д̄октору* и сл., док је *лек̄ар* новија примеса из књижевног језика.

Према нашим запажањима, нема разлике у фреквенцији употребе наведених екавизама; дакле, они су по д ј е д н а к о уобичајени, тј. подједнако чести (односно ретки) у свим деловима ове говорне области.

бв) Сасвим је другачије, међутим, са екавизмима као што су нпр.:

беж̄аниа Ка, *беж̄аниу* Ка, *беж̄им* Мак, *беж̄имо* Ст, *беж̄е* Пр, *избегли* Је, *идбегн̄е* Д, *идбег̄о* Је Пр, *идбегоше* Мр, *ӣрбегли* Кр, *в̄етар* Кр Мак Мр Пр При ТП, *в̄етра* Мак, *в̄етрило се* Ке, *изв̄етир̄и* Мр, *изв̄етрило* Ра Ст, *в̄ешт* Ра Ст, *вештина* Пр, *вештин̄е* Мр, *вештину* При, *д̄ев̄ер* Ка, *д̄ев̄ера* Мр, *д̄ев̄ојка* Мак, *д̄ев̄ојку* При, *д̄ев̄ојци* ГД, *девојачк̄и* Ка Мак, *д̄е̄ва* Мак При, *д̄еца* Ра, *д̄е̄ци* Ст, *д̄е̄цу* Кр, *з̄еница* Ра, *з̄еницу* ТП, *л̄е̄б* Д, *л̄е̄ба* При, *л̄е̄бац* Ра, *л̄е̄тио* Мр Пр, *л̄е̄ти* Ра, *л̄е̄тӣос* Ро, *л̄е̄тина* Ро, *л̄е̄тину* Ра, *м̄едвед* Ро, *м̄ера* Пр, *м̄еру* ГД, *м̄ер̄имо* Д, *м̄ер̄е* Ро, *м̄есе̄ц* Мр, *м̄есечина* Ст, *м̄есечини* При, *м̄есито* Ро, *м̄есиа* Бре, *м̄есиу* Ро, *ӣе̄ге* ГД, *ӣе̄гави* Мр, *ӣе̄ва̄мо* Ја Тр, *ӣе̄вај̄у* При, *з̄а̄й̄ев̄а̄мо* Ра, *з̄а̄й̄евај̄у* При, *ӣе̄на* Мр, *ӣе̄ну* При, *ӣе̄шк̄е* Мр Пр, *ӣе̄шачи се* Ст, *ӣл̄е̄ва* Ро, *ӣл̄еву* Пр, *ӣро̄ле̄ће* При, *ӣро̄ле̄тӣос* Ро Ст, *с̄е̄д̄имо* Ка, *с̄е̄д̄е* Мр, *с̄е̄ме* Ј Ро

ТП, *сѣћам се* Мр, *сѣћаш се* Ра, *сѣћамо се* Мак, *шѣрам* Ро, *шѣрамо* При, *исѣерали* Ро, *исѣерамо* Ра, *исѣерају* Ка, *исѣераше* Кр, *уѣераше* Ро.

Сви наведени (и њима слични) екавизми на овом подручју егзистирају и у јекавском лику. Њихова фреквенција, међутим, није свуда једнака. Најнижа је у означеним деловима Ужичке Црне горе; знатно је виша (готово равна или пак равна фреквенцији јекавизама) у насељима ближим чачанском крају и драгачевској области, те у колубарским и таковским селима.

51. Кратко јат иза *р*. а) Рефлекс кратког јата иза сонанта *р* најчешће је екавски:

аа) *врѣмена* Мр Пр Ст, у том *врѣмену* Ка, *врѣменом* Мак Пр, *тѣшка времѣна* Ст, *врѣћа* Д Ка При, *врѣћу* Мак Пр При, *врѣће* Ка Кр Мр, *врѣћама* При, *срѣћа* Гл Д Ја Ка Кр Мак При Ра, *срѣћу* Гл ГД Ка Мак Мр Пр, *срѣћом* Гл ГД Ка Мр Пр Ст, *рѣжѣ* ГД Ка Кр Мр Пр При Ст, *рѣжѣмо* Д Мак Мр, *изрежѣм* Гл Кр Пр, *изрежѣмо* Ка Кр, *ирѣрежѣ* Ка Пр Ра, *ирѣрезани* Мак, *урѣжѣ се* ГД, *шрѣба* Д Мр Ст, *шрѣб сам* Д Мр При, *шрѣбала сам* Мр, *шрѣшња* Мак При Ра Ст ТП, *шрѣшњу* ГД Ка Ра, *шрѣшње* Кр Ра Ст Тр ТП, *црѣйуља* Д Мр Пр При, *црѣйуљу* Кр Пр Ст.

аб) *горела* Д Ка Мр, *изгорела* Ра Ро, *изгорело* Д Ка Мр При, *изгорели* ГД Ка, *изгореше* Је Кр Пр, *ирегорело* Пр При Ро, *ирегореше* Ја Мак Пр, *сагорела* Ка Пр, *сагореше* Д.

Бележимо и „икавизме“: *изгорила* Ка Кр Мак, *изгорише* При, *нагорила* Ка Мр, *нагорила* Ј Ја Ст, *ирегорила* Ј Ја, *ирегорила* Ка Мр.

ав) *рѣћѣ* ГД Ја Мак Мр Пр, *рѣћу* ГД Ка Пр, *рѣчиш* Д Је Ка Кр, *рѣчица* Ја Ка Мр Пр, *рѣчицу* Кр Мр При, *рѣчице* Д Мр Пр, *рѣшавали* Је Пр, *рѣшавале* Је Ка, *рѣшаважу* Мак,

б) У мањем броју примера бележимо и *рѣ > рје* : *брјѣчиш* Ј, *брјѣгови* ТП, *грјѣшна душа* Пр, *рјѣћѣ* Бре Мр При, *рјѣчица* Гл Ка, *рјѣчицу* Ст, *сшарјѣшина* При Те, *шрјѣзнии* Гл.

Напомене:

1. Екавски ликови из категорије аа) одговарају ијекавском књижевнојезичком стандарду, док екавизми из разреда аб) и ав) нису у складу с њим.

2. Примери из тачки аа) и аб) придружују се инвентару категорија и појединачних случајева који се јављају само у екавском лику.

51а. Јекавско јотовање. Лепеза сугласника обухваћених јекавским јотовањем изгледа овако.

а) На целој територији ове говорне зоне јекавским јотовањем обухваћени су алвеолари *л* и *н* и дентали *д*, *ш*, *з* и *с*.

аа) *л + је (< љ) > ље* :

вѣљела При Те, *вѣљѣ* Гл Је Мр При Ст,¹³⁴ *вѣљели* Ра Ро, *вѣљеле* При, *кѣљено* Мр Ст Те ТП, *пот кѣљеном* Гл, *на кѣљену* ГД Ја, *кѣљена* Гл ГД Д Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, *дѣље* Гл Д Ја Је Мак Мр При Ра Ро Ст Те ТП, *љѣб* Гл ГД Д Ја Је Ка Кр Мак Мр Пр При Ст Те ТП, *љѣба* ГД Д Ка Кр Мак Мр Пр При Ра, *ш љѣбом* ТП,

¹³⁴ Дакле: *вѣљео* (аналогно према *вѣљела*) > *вѣљѣ* (*ео > ѣ*).

љѣйчић Ја Мак Ра Ст, љѣйчићи Д Кр Мр Пр љѣйчиће Ка Мр Пр, љѣйџиџа ГД Ја Ка Кр Мр Пр При Ра Ро, љѣйџиџѣ Д Ка Кр Мр При Ст, љѣйџиџу ГД Је Ка Кр При, љѣйџиџица Гл Д Је Ка Мр При Ра, љѣйџиџици ГД, мајкине љѣйџиџице Ст, љѣса ГД Ја Је Мак При Ра, љѣсково̄ ГД При Ра, љѣџио Гл Ја Ка Кр Мак Пр При Ст, љѣџи ГД Је Ка Кр Мр Пр При Ра Ст ТП, љѣџина Ја Је Мак Мр При Ра, љѣџину Д Је Ка Кр Пр При Ра, љѣџинџом Ка, љѣџиос̄ Гл ГД Д Ка Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, љѣџиошњѣ ГД Кр При, љѣџиошњѣ ГД Ка При Ст, љѣџиџик Д Пр Ра, љѣџиџика ГД, љѣџиџици Је Кр Мр Ра, мљѣчѣр Д Је Мак При, мљѣчѣра Ја, у мљѣчѣру Мр Ра, љѣџа Ја При Ст Те ТП, љѣџу ГД Кр Мак При, љѣџвом̄ ГД Је Мр При, љѣџѣџе Гл ГД Ка Пр При Ра Ст, љѣџѣџа Д Мак При Ра, љѣџѣџиос̄ ГД Је Ка Кр, љѣџѣџиџи ГД Ка Мак.

Примере са јотованим сонантом *л* испред дугог *ѣ* бележим у следећим случајевима: *љѣска* Д Мр Ра, *мљѣко* ГД Мак Ст ТП, *мљѣка* Д Мр, *нашљѣдила* ТП, *нашљѣсѣиво* ТП.

У прва два случаја нису искључена ни аналошка уопштавања (нпр. *љѣска* према *љѣса*, *љѣсково̄* и сл.; *мљѣко* према *мљѣчѣр*, *мљѣчѣру* и сл.).

Засведочени примери типа *кљѣџиџа* Ја Је Ка Мак Ра, *кљѣџиџима* Је Мр Ро Ст и сл., познати многим србијанским екавским идиомима, заправо и нису јекавизми.¹³⁵

аб) *н + је (< ѣ) > ње:*

њѣдра Гл ГД Ја Је Кр Мак Мр Пр При Ст, *уњѣдра* ГД Мак Ра, *уњѣдрима* ГД, *сњѣшчић* Ј ТП.

У источним деловима овог говорног подручја бележимо и: *зѣрвѣње се* Ро, *зацрвѣњела се* Ја ТП, *огладњели* Гл Ро итд.

У селима ближим Подрињу и падинама Повлена налазимо и случајеве јотовања алвеолара *н* испред слога са дугим *ѣ*: *дѣњѣла* Ј Мак, *иѣњѣла* Мак, *ѣдњѣла* Ј, *сњѣла* Ј Мак, *сњѣле* Мак.

Овде нису ретки ни контраховани аналошки ликови попут: *дѣњѣ* Ј, *иѣњѣ* Ј Мак, *уњѣ* Ј Ра.

Дакле: *дѣњѣо* (аналогно према *дѣњѣла*) > *дѣњѣ* (ео > ѣ).

ав) *д + је (< ѣ) > џе:*

виџеџи Гл Мак Мр, *виџѣ* Гл Ка,¹³⁶ *виџела* Гл Мак Пр, *виџели* Д Мак Ра, *воџе* При Мр Те, *џе* Гл ГД Д Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, *џѣвѣр* ГД Д Ја Је Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ст, *џѣвера* Д Ја Ка Кр Мр Пр При, *џѣвере* (вок.) ГД Кр Мак Пр При Ра, са *џѣверима* Ка, *џѣвојка* Је Ка Кр При Ра Ст Те ТП, *џѣвојци* Је Мр Пр, *џѣвојку* ГД Кр Ра, *џѣвица* Кр, *џѣвице* (вок) Кр, *џѣвојчица* Ја Је Мак Мр Пр При, *џѣвојчицу* Кр Мр, *џѣвојчкѣ* Ја Кр, *џѣвојчкѣ* Ка Кр, *џѣд* Гл ГД Д Је Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро Ст, *џѣда* Д Кр Мр При Ст, *џѣду* Мак При, *џѣдовиџа* ГД, *џѣдовину* ГД, *џѣнѣмо* ГД Ка Мр При, *џѣнѣ се* Ка Мр, *уџенѣ се* Ст, *џѣца* Д Кр Мак Мр При, *џѣџѣ* ГД Је Мр Пр, *џѣџи* ГД Мак Пр, *џѣџу* Д Ка Кр Мр При Ра, *џѣџурлиџа* Ка Кр Пр Ра, *џѣџурлиџу* Гл, *џѣџина* Ка, *куџѣла* Гл ГД Мр Пр При, *куџѣљу* Д Кр При, *куџѣљичу* Је, *неџѣља* ГД Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Ро, *неџѣљу* ГД Мак Те ТП, *неџѣљом* Ја Мр Пр Ра

¹³⁵ О овоме в. Реметић Шумадија 89, 182, 256, 395, 425.

¹³⁶ Дакле: *виџеџо* (аналогно према *виџела*) > *виџѣ* (еџ > ѣ).

Ро, *неђе* ГД Је Ка Кр Мр Пр При Ра Ро Ст Те ТП, *и̇днеђе* Ја Ка Кр, *ниђе* Гл Ја Ка Кр Мр Пр При Ро Ст, *о̇жевѣни* При Ро Ст, *о̇жевѣна* Д Ка Мр При, *и̇олу̇ђо* Ка Ра, *и̇олу̇ђе-ла* Ка Мак При, *о̇вђе-о̇ниђе* Ра, *неђе* и̇ *неђе* Ст.

У селима подно Сувобора (само овде!), у говору најстаријих, чује се и *ђе̇чак* Пр ГБ, *ђе̇чко* ГБ.¹³⁷

Ови ликови су могли настати и аналогично према *ђе̇во̇јчица*, *ђе̇во̇јчицу* и сл., а у чврстом наслону на екавизме *де̇чко* (свуда распрострањен и високофреквен-тан лик) и *де̇чак* (распрострањен, али знатно ниже фреквенције).

аг) т + је (< ђ) > ђе:

ђе̇ра̇и̇и ГБ ТП, *ђе̇ра̇м* ГБ Ја Је Прис Пр, *ђе̇ра̇и̇и* Д Кр Мак, *ђе̇ра̇* Д Је, *ђе̇ра̇мо* Мак Мр Пр Ра Ст, *ђе̇ра̇ју̇* Гл Ј Ја ГД Мр При Ра, *ђе̇ра̇ј* Ра Ст ТП, *ђе̇ро̇* Гл Ка Ра, *ђе̇-рала* ГБ Пр Ст, *ђе̇раше* ГБ Пр Ст, *до̇ђеро̇* Ј Је Пр, *до̇ђерали* Гл ГД Кр Мак, *до̇ђера̇-ни* Д Мак Ст, *и̇и̇ђера̇м* Гл Ј Мр Пр, *и̇и̇ђера̇мо* Гл Ј Ра Ст, *и̇и̇ђеро̇* ГД Д Мр, *и̇и̇ђе-рала* Ја Ра, *о̇ђера̇ни* Ја Кр, *о̇ђера̇м* Гл ГД Мак, *о̇ђераше* Гл Пр При, *и̇ре̇ђера̇м* ГБ ТП, *и̇ри̇ђера̇м* Ј Мр Ра, *и̇ри̇ђера̇ју̇* Ка Ра, *са̇ђера̇м* ГБ Кр Ст, *са̇ђера̇мо* Ј Пр Ст, *са̇-ђерала* Пр Ра Ст, *са̇ђераше* Ја, *ле̇ђели* Гл Мак Мр, *зале̇ђела се* ГД, *зале̇ђело се* ГД Ра, *и̇ри̇ле̇ђели* Гл Мр, *и̇ро̇ле̇ђели* Ј Пр Ст, *уле̇ђела* Мак Пр, *уле̇ђело* Пр, *уле̇ђеше* Гл, *и̇ђео* Ка Пр Ст ТП, *и̇ђела* Гл Је Мр Ра Ро Ст ТП, *и̇ђели* Гл ГД Пр Ра Ро, *и̇ђедо* Ка При, *не̇ и̇ђедне̇м* Мак При, *не̇ и̇ђедне̇мо* Гл Пр Ст, *не̇ и̇ђедоше* Ка При Ро.¹³⁸

Јекавско јотовање дентала *и̇и* изостаје у следећим примерима: *сти̇јѣнка* Гл При, *сти̇јѣнку* ГД Ра, *сти̇јѣнке* Гл При Ст, *сти̇јѣница* Ја Ра, *сти̇јѣницу* ГБ Ра, *и̇јеско̇ба* При, *и̇јеско̇бу* Пр ТП, *и̇јеско̇бно* ГД, *и̇јеско̇бне* Мак, *и̇јѣи̇и̇м се* Је, *и̇јѣи̇и̇ се* Ја, *и̇јѣи̇или се* Мр.

Дакле, јотовање, као и у неким другим ијекавским говорима, изостаје „у изведеницама и облицима с кратким слогом према којима стоје неизведенице и облици с дугим слогом“.¹³⁹

ад) с + је (< ђ) > се:

се̇сти̇и Гл Д Ја Ка Мр, *се̇о* Мак Ра Ст, *се̇ла* ГД Д Мр Ст, *се̇ло* Гл Ка Ро, *се̇ди* Гл ГБ Ј Ја Ка Кр Мак Пр При Ра, *се̇дне̇м* Д Ја Кр Мр Ра, *се̇дне̇ш* ГБ Ка Мак При, *се̇дне̇* Ка Мак Пр Ра Ро, *за̇се̇ли* Ј Ка Мр При, *за̇седну̇* Кр Мак Ро, *и̇ре̇се̇ла* Ј Мр Ра, *се̇ђе̇и̇и* Гл ГД Кр, *се̇ди̇м* ГБ Мак Ро, *се̇ди̇и* Д Је Кр При, *се̇де̇* Д Пр Ра, *и̇до̇се̇да̇мо* Ка Мр, *се̇ћи* ГБ Ра, *се̇кла* Д, *се̇кли* ГД Мак При, *за̇се̇ко̇* Д, *и̇до̇се̇ко̇* ГД Ка Мак, *и̇до̇се̇кли* ГД Ка, *и̇до̇се̇космо* ГД Мак При, *и̇до̇се̇коше* Ро, *се̇кира* Д Мак, *се̇кире̇* ГД Мак Мр, *се̇кире* Д Мак, *се̇кира̇ма* ТП, *и̇до̇сек* ГБ Д При, *и̇до̇сека* ГБ Мр Пр, *и̇до̇сеци* Д, *се̇ме* ГБ Д Ка Кр Мак Пр При Ст, *се̇мена* ГД, *се̇мена* Ка При, *се̇мка* ГБ Мак, *се̇мку* ГБ Мак, *се̇на* Гл Мр, *се̇ну* Је Ра, *се̇и̇и̇о се* Д Ка, *се̇и̇ила се* Д Мр, *се̇и̇или се* Ка Пр, *се̇и̇и̇ише се* ГБ, *се̇и̇и̇м се* Мак Пр Ро, *се̇и̇и̇мо се* Гл Мр, *се̇и̇и̇ише се* Д, *се̇и̇и̇ се* Д Мак, *о̇се̇и̇и̇-јо* ГД Ј Мак Ра, *о̇се̇и̇ила* Гл Ка Мак, *о̇се̇и̇ило* Је, *о̇се̇и̇или* Д Ка, *о̇се̇и̇ам се* лошо Д, *и̇ри̇се̇и̇и̇о се* ГД, *и̇ри̇се̇и̇ила се* Ј, *и̇ри̇се̇и̇или се* ГБ, *и̇ри̇се̇и̇ам се* ГД, *и̇ри̇се̇и̇а се* Је,

¹³⁷ М. Николић у србијанском Полимљу белсжи *ђе̇чак* (Полимље 242).

¹³⁸ Облици *ђе̇ли*, *ђе̇ла* (*и̇ђе̇ло*, *и̇ђе̇ле*) типични су јекавизму у којима је касније дошло до „редукције шуставог *и̇* из иницијалног положаја скупшине *-и̇и̇*“ (Пецо Икавскошћакавски 144).

¹³⁹ М. Николић Полимље 294.

осе̑џџив ГД Мак Мр, *осе̑џџива* Мак, *осе̑џџиво* Д Ј Мак Пр, *осе̑џџиви* Пр При Ро, *осе̑џџиве* Мак Ра, *осе̑џџива* кòљена Ка.

седок ГД Ка Мак, *седòчиò* Д Мр, *седòчим* Гл Ка Ра, *седòчии* Ј Ка Пр, *седòчише* ГД Ра.

У последњим примерима до јотовања је дошло после испадања лабиодентала (свједок > сједок > седок).

У случајевима као што су *сѣнка* ГД Ка, *сѣнку* Гл ГД, *òсѣйна* Ст и сл., реч је, највероватније, о дуљењу основинског вокала (према *сѣна* односно *осе̑џџива* и сл.).

У селима распоређеним западно од линије Ужице–Косјерић–Маљен, напореда са јотованим, јављају се и нејотовани јекавски ликови, нпр.:

сјѣднѣм Мак Ра, *сјѣднѣи* Д Мак, *сјѣднѣмо* Мак, *засјѣднѣмо* Мак Ра, *засјѣднѣ* Ј, *засјѣли* Д Мак, *сјѣкò* Д, *сјѣкла* Мак, *сјѣкли* Ј Мак, *засјѣкò* Д Мак, *засјѣкли* Ј Мак, *насјѣкò* Мак, *насјѣкла* Д, *иòсјѣкла* Ј Мак, *òсјѣкò* Ј, *òсјѣкли* Мак, *òсјѣчени* Мак, *иòсјѣк* Мак, *иòсјѣчимò* Ј, *иòсјѣчѣ* Мак, *сјѣме* Ра, *сјѣмена* Мак, *сјѣмѣна* Ј, *сјѣџиò* се Ра, *сјѣџиили* се Д, *сјѣџиик* се Ра, *сјѣџиише* се Мак, *сјѣџиим* се Мак, *сјѣџиимо* се Мак, *сјѣџиам* се Ј Мак, *сјѣџиаш* се Мак, *нѣ сјѣџа* се Мак, *нѣ сјѣџају* се Ра.

Према мојим запажањима, овакви ликови су најфреквентнији у црногорским селима подринског залеђа; неретко се јављају и у централним деловима Ужичке Црне горе (нарочито у ражанским селима), док се у осталим крајевима овога подручја чују спорадично или сасвим изостају.

ађ) з + је (< ђ) > ѓе:

и́зѣсти Ка, *и́зò* Ка Мак, *и́зѣла* Ка Мр Ро, *и́зѣде* ГД, *и́зѣдѣ* Ја При, *и́зѣдосмо* Д При, *и́зѣдоше* Мак При, *и́зѣдѣмо* Гл, *и́зѣдѣ* Мр Ра, *и́зѣлица* Д Мак Мр Пр При Ра Ро Ст ТП, *и́зѣлицѣ* Мак При, *и́зѣлицу* Ка При, *и́зѣлицòм* Кр Пр, *и́зѣлице* Ка Мр Ра.

У селима ближним Подрињу и повленском масиву (ређе у другим) сасвим су обични и нејотовани ликови *и́зѣлица* Мак, *и́зѣлицу* Ј, *и́зѣлице* Ј, *и́зѣлицама* Мак и сл.

У источним и југоисточним насељима ове говорне зоне, у говору најстаријих, бележимо и *зѣница* Гл, *зѣницѣ* ТП, *зѣницу* Гл, у *зѣници* Ро, *зѣнице* Гл ТП и сл.

Паралелно са јотованим јекавским ликовима, у овим крајевима јавља се и нејотовани јекавизам *зѣница* Гл ТП и, још чешће, екавизам *зѣница* ГБ Ја Ро Те, а тако је и у крајевима који не знају за јекавско јотовање у овом облику.

У резултату новог јотовања (које се вршило истовремено са јекавским)¹⁴⁰ добили смо и *кòзѣ* млч'ѣко Пр Ра Ст; чује се и *кòзѣљѣ* Р Ст и *кòџѣ* Ро ТП.

У западнијим селима једнако је обичан и нејотовани лик *кòзјѣ* млч'ѣко Ј Мак Ра.

б) На највећем делу овог говорно подручја (изостају само црногорска села подринског залеђа)¹⁴¹ јекавским јотовањем обухваћена је и африката *џ*, а, у одређеним категоријама, и лабијали *џ*, *б*, *м* и *в*.

ба) ц + је (< ђ) > ѓе:

¹⁴⁰ В.: Пецо Промене 143–187.

¹⁴¹ Овде сврставамо насеља овог сектора најближа Подрињу — Стапаре (Ст), Јакаљ (Ј) и Маковшће (Мак).

ћедило Ка Пр, *ћедила* При, *ћедиљу* Је При ТП, *ћейаница* Гл Пр Ро Та ТП, *ћейанице* ГД Ка Пр, *ћейенак* ('пањ на коме се сече месо') Гл Мр Ро Ст ТП, *ћейџика* ТП.

Само у говору најстаријих, чешће у селима ближим моравичком крају и Драгачеву, чује се и: *ћевљаник* Гл ГД ТП, *ћейџа* Гл, *ишћейџало* При, *иждейџала* Гл.

У последња три примера јотовање је извршено након испадања сонанта *v* (*цвјеџа* > *цјеџа* > *ћейџа*).

У западнијим деловима Ужичке Црне горе чешће је: *цјеџаница* Мак, *цјеџаницџ* Мак, *цјеџаницу* Д Мак, *цјеџаницџ* Ра, *цјеџало* Мак, на *цјеџалу* Ра, *цједило* Мак.

На читавој територији ове говорне зоне увек је: *цјеваница* ГД Д Ја Мр Пр При, *цјеванице* ГБ Мр, *цјеваницу* Д Ка При, *цјевчица* Ка Кр Мак При, *цјевчицу* ГД Мр, *цјевчице* Ка и сл., или пак *цјеванице* Ј Ја Ка, *цјевчица* Ка, *цјевчице* Мак и сл.

бб) Јекавско јотовање лабијала *й*, *б*, *м* и *в* у овим говорним типовима захваћило је једино глаголе с лабијалом на крају општег дела и старим јатом у основи инфинитива:

— пје > пље: *ошјуљело* Пр Те, *ошјуљели* Пр, *ушјуљели* Ро, *ишјуљети* Гл При, *ишјуљела* ГБ Ја, *ишјуљели* Ро, *истшјуљела* Гл, *истшјуљели* Ро, *ишреишјуљело* Гл.

— бје > бље: *сврбљела* ТП, *сврбљело* Гл, *засврбљело* ГД ТП, *засврбље* е нешто Гл.

— мје > мље: *грмљело* Ја Је, *грмљело* Је, што е *изгрмљело* Је, *изгрмље* ТП.

— вје > вље: *жсјвљети* Ка Ро, *жсјвљела* Ка При, *жсјвљели* Ја, *жсјвљело се* ТП, *дожсјвљела* Пр, *дожсјвљели* Мр Те, *жсјвље* Мр, *засјвљело* Ка, *нажсјвљела се* При, *нажсјвљели се* Мр, *наджсјвљели* Ка, *иојсјвљела* Ро, *иојсјвљели* Ка Пр, *ипрежсјвљели* Мр.

У другим категоријама овај процес се, по правилу, није вршио. У забележеној грађи нашло се тек неколико изузетака: *иљџа* Ја Ро При, *иљџу* на млџџуТе, *разумљела* Пр, *умљела* При.

Напомена: У вези са јотовањем африкате *ц* и (у назначеној категорији) лабијала *й*, *б*, *м* и *в* неопходно је нагласити следеће. Наведени сугласници нису (увек) сви, нити су, с обзиром на обухваћеност одговарајућих лексема, увек подједнако захваћени у испитивним насељима овог говорног подручја. Недоследности ове врсте најизразитије су у средишњим црногорским (највише у ражанским) и колубарским насељима,¹⁴² али и у селима ближим чачанској котлини, драгачевском и моравичком крају најчешће „понешто“ изостаје. Изостајање оваквих ликова надомештено је код примера са секвенцом *цџ* нејотованим јекавизмима или пак екавизмима, а код лексема са скупинама *иџ*, *бџ*, *лџ* и *вџ* „икавизмима“ (алтернација ђ : и, нпр.: грм-џти — грмљети : грмити) и, спорадично, екавизмима.

¹⁴² Тако, нпр., у Дреновцима бележимо: *ћейаница*, *ћейенак*, *шјуљела*, али: *засврбџило*, *жсјвљела*, *грмџило*; у Мрчићима је: *цјеџаница*, *цјеџало* (без *цџ*>џе), *ипрежсјвљела*, *грмљело*, али: *ишјуљела*, *ишјуљели*, *засврбџило*; у колубарском селу Крчмару бележимо само *ушјуљели*, *ошјуљели*.

52. Категорије са *и* на месту јата

Све забележене потврде икавске замене јата су, по правилу, „икавизми“, тј. ликови добијени фонетским путем или различитим морфолошким уједначавањима.

а) Тзв. фонетске икавизме имамо у следећим ситуацијама.

аа) $\check{\text{х}} + \text{ј} > \text{и} + \text{ј}$:

виџе се Ка При, *виџу* ГД Мр, *виџање* Ја, *развиџавам* Ја Мр, *развиџава* се Мак, *гриџем* се Ка Пр При, *гриџем* се Мак, *гриџеш* се Је, *гриџемо* се Је, *гриџана* Ја При, *загриџала* се Ка Ро, *загриџало* се Ја Пр, *загриџеши* се Д ГД Мак, *загриџе* се Ја Ра, *загриџу* Те, *сунце* ме *огриџало* Ка, *огриџеши* се Ј, *угриџана* Мр, *угриџани* Д, *угриџано* Ја, *угриџем* ГД Мак, *угриџеш* Ка, *угриџемо* ГД Ј Ја Мак Ра, *угриџу* Ја При, *сиџаши* ГД При, *сиџа* се Ја, *сиџали* ГБ ГД Мак, *сиџаши* Д Мр, *сиџем* ГБ Д Кр Пр, *сиџем* Мак, *сиџеш* Гл, *засиџем* Мак Ро, *засиџе* се Мр, *засиџемо* Мр Ро ТП, *насиџем* Ро, *насиџемо* Ка При, *насиџе* се Д, *иџосиџа* ТП, *иџосиџали* Ј, *иџосиџем* Је, *иџосиџемо* ГБ Ј При Ра, *иџосиџем* Гл, *иџосиџем* Мак, *иџосиџаши* Ја, *иџосиџана* Мак.

Чује се *гриџаши* Д Мр Мак Ра Ст и *гриџа* Гл ГД Ја Ро Та Те ТП.

Први лик преовлађује у западним селима, док је други обичнији у источним крајевима ове говорне зоне.

аб) $\check{\text{х}} + \text{љ} > \text{и} + \text{љ}$:

биљез Гл ГД Ја Ка Мак При, *биљеза* Д Мак Ра Ро, *биљезе* ГД Ка Ра Ро, *биљезу* ГБ Је При, *биљезжи* Те, *биљезжџ* ГД Мак Ра, *биљезика* ГБ Ка Мак, *биљезике* Д Мр Ра, *забиљезжиши* ГД Кр, *забиљезжила* ГД, *забиљезжимо* ГД При, *те њине забиљезжике* Ка, *обиљезжисе* Ј, *обиљезжимо* Мак, *ирибиљезжимо* ГБ, *ирибиљезжимо* ГД.

У црногорским селима подринског залеђа обично је и: *недиља* Ј Мак, *недиљџ* Мак, *недиљу* Мак Ра, *недиљом* Ј, *ионедиљак* Ра, *кудиља* Мак, *кудиљу* Ра, *кудиље* Ј и сл.

У другим крајевима аутохтони су само јотовани јекавски ликови, тј. *куђеља*, *неђеља* и сл.

ав) $\check{\text{х}} + \text{о} (< \text{л}) > \text{и} + \text{јо}$:

виџиџо ГД Је Мак Мр При Ра Ро Те ТП, *воџиџо* Гл ГБ Ј Ја Ка Кр Мак Мр, *завоџиџо* ГБ ГД Ка Кр Мак Мр Пр При Ра Те ТП, *иревџиџо* Д Мак, *доџиџо* ГБ Мак Мр При Ра Ро Ст Те ТП, *жеџиџо* ГБ ГД Ка Мак Пр При Ра Те ТП, *зажеџиџо* се ГД Д Мак, *иожеџиџо* Гл ГБ Је Кр Пр При Ра Ро, *ужеџиџо* се ГД, *живиџиџо* ГБ ГД Ја Ка Кр Мак Пр При Ра Ро Те ТП, *дожиџиџо* Гл Д Ја Ка Мр, *нажиџиџо* се ГД, *иожиџиџиџо* ГД Ка Кр При, *иожиџиџиџо* Д Ка Мак Мр Ра Ро, *леџиџиџо* Д Ка Мак Мр, *долеџиџиџо* ГД Је Кр Мр При, *излеџиџиџо* Д Ка Пр Ра Ст, *иодлеџиџиџо* Мак, *иолеџиџиџо* Кр Мак При, *иолеџиџиџо* ГД Ка Мр При Ро Ст, *салџиџиџо* Је Мр Ра, *улеџиџиџо* ГБ Ка Пр, *мрџиџиџо* ГД Ј Мр При, *замрџиџиџо* Мр, *оџиџиџо* Ј Мак При, *иоџиџиџо* Ка, *иоџиџиџо* Ј Мак При.

Као што смо казали (в. т. 51), на западно половини ове говорне зоне, аналогно према *доњеља*, *иџеља* и сл., јављају се и облици *доџо* (< *доџео*), *иџо* (< *иџео*) итд., док се на њеној источној половини, аналогно према *виђеља*, *вољеља* и сл., чује *виџо* (< *виђео*), *воџо* (< *вољео*) итд.

Ови и овакви ликови се „на својим половинама“ јављају напредо са одговарајућим „икавизмима“.

аг) Ћ + ђ > и + ђ:

усиђелица ГД, *усиђелице* Ј Ка, *усиђелицу* Мак При, *усиђелице* Ка Пр, *сиђелица* Ка, *сиђелице* Мр.

б) Као и у другим (и)јекавским говорима, и у овим идиомима могу се чути тзв. морфолошки икавизми. Издвојићемо и примерима илустровати неколико случајева.

ба) Јављају се у облицима глагола VI (Стевановићеве) врсте на -ђти, тј. у глаголима код којих није сачувана разлика између инфинитивне и презентске основе, нпр.:

вѣдила Ст Ра, *вѣдили* Ст, *вѣдише* Ст, *вѣдила* Ст ТП, *вѣдили* Д Ј, *завѣдила* Ј Ја Мр, *завѣлише се* Ст ТП, *сврбило* ме Д, *засврбило* ме Мр, *зацрвенило се* Ка Кр, *нажѣвила се* баба Мак, *нажѣвили се* Мак Те, *обнѣвидила* Ст, *сѣиѣдила се* Мак, *сѣиѣдили се* Ка, *ѣрѣила сам* Ка, *ѣрѣили* ГД Мр, *ѣрѣиѣили* Мр.

Ови и овакви ликови су високофреквентни само у насељима ближим Подрињу и повленском масиву (западно од линије Ужице–Косјерић–Маљен). Источно од ове међе њихова фреквенција постепено опада, тако да се у крајевима ближним чачанској котлини, Драгачеву и моравичкој области они јављају ретко или сасвим изостају.

бб) Облици одричне форме глагола *јесам* на читавом подручју ове говорне зоне су исти и гласе: *нисам*, *ниси*, *није*; *нисмо*, *нисѣ*, *нису* (форма З. л. јд. *није* је тзв. фонетски икавизам, остали облици су настали аналошким уопштавањем).

бв) Облик дат.-лок. сг. личних заменица *ја*, *ѣи* и *себе* је двојак.

— У крајевима ближним Подрињу и повленском масиву доследно се употребљавају стандардни аналошки ликови,¹⁴³ тј. увек је: *мѣни*, *ѣѣби*, *сеѣи*, нпр.:

Мѣни не припада ништа Ра, *Мѣни* нѣ рече ништа Д, Пође према *мѣни* Мак, Даде *мѣни* Мак, Поклонио *мѣни* Мак, *Мѣни* је скривнио Ј, Приђе *мѣни* Д, Пружѣ *мѣни* влашу Мак, Послѣ и *мѣни* Д, Нѣмѣј говорити *мѣни* Д, *Мѣни* тѣ није дозвољено Мр, Дѣнио *мѣни* двѣје Мак, Штѣ е на *мѣни* Мак, У *мѣни* је вјѣра Мак, *Мѣни* тѣ не спѣмињи Ј, Није *мѣни* лако Ј, Свѣ по *мѣни* Мак, Ево јѣднѣ на мѣни Ј; *Теѣи* нѣ да̄м ништа Д, *Теѣи* тѣ не приличѣ Мак, О *ѣѣби* не говорѣм Мак, На *ѣѣби* ѣстаде ѣмо̀вина Ј, О *ѣѣби* се свѣшта причѣ Д, Нека се према *ѣѣби* управљају Мак, Нека *ѣѣби* каже штѣ ѣмѣ Д, Видѣм по *ѣѣби* Мр, *Теѣи* нѣће долазити Д, Послаѣ ѣн и *ѣѣби* Д, На *ѣѣби* је ѣдлука Мак, Видѣ се тѣ на *ѣѣби* Мак, На *ѣѣби* је да ѣдлѣчиш Мак, Па према *ѣѣби* и другѣ Мак, *Теѣи* нѣ треба ништа да̄ти Ј; *Сеѣи* је најгорѣ Мак, Трпѣ у *сеѣи* Д, Штѣ нѣсѣ на *сеѣи* Ј, *Сеѣи* нѣће да призна Мак, Свѣ *сеѣи*, *сеѣи* Ј, Јѣ тѣ глѣ̀да̄м према *сеѣи* Мак, А о *сеѣи* не говорѣ Ј.

У источним деловима овог говорног подручја (поглавито источно од линије Ужице–Косјерић–Маљен) имамо: *мѣне*, *ѣѣбе*, *сеѣе*, односно *мѣне*, *ѣѣбе*, *сеѣе* (ликове са ѣ нисам бележно западно од линије Пожега–Суворѣ). Примери:

¹⁴³ Ивић О неким проблемима 107.

Дaде мeне Ро, Пoкaзa мeне Ка, Пpиkазa сe мeне При, Мeне нe гoвoрѝ ТП, Мeне нe трeбa При, Пpишeтиo мeне ТП, Пoрyчѝвo мeне свaштa Ка, Пaдaлo мeне свaштa нa пaмeт Пp, Гoвoрѝлѝ o мeне, лaгaлѝ свe Ро, Нa мeне oстae Пp, Пpeузo мeне jапѝу При, Мeне нe дaдoшe нѝштa ГБ, Свaштa сe o мeне мoглo чyти ГБ, Нѝсy o мeне мѝслѝлѝ ТП, Нa мeне oстae дa вpатѝм Гл, Мeне нe трeбajy Гл; O *шeбe* нѝштa При, Дa jа кaжeм *шeбe* Гл, Нeћy *шeбe* нѝ пoрyчѝвaти ТП, Нe знa кoлкo je *шeбe* тeшкo Гл, Нѝсy рaзгoвaрaлѝ o *шeбe* ТП, Свe пo *шeбe* yдaрѝлѝ ГБ, Нe пpѝђe *шeбe* ГБ, Нe мoгoшe *шeбe* нѝштa ГД, Нe дoгoнѝ *шeбe* ГД, Пo *шeбe* yдaрѝлѝ Гл, A *шeбe* нe yгaђajy, jок ГД, Пpema *шeбe* дa бѝднe ТП, Гoвoрѝлѝ сaм jа *шeбe* При, Нѝ *шeбe* нѝѝe дaвo плaтy Јa; A нa сeбe нѝѝe ѝмo нѝштa Пp, O сeбe нe гoвoрѝ При, A нa сeбe гyњѝнѝ jедaн ГД, Сaмo сeбe нaбaљo ГБ, Свe сeбe yзѝмo Ка, Сaмo сeбe yгaђo При, Нѝѝe, вaлa, нѝ сeбe рaдѝлѝ; Мeне нe трeбa При, Гмѝжy пo мeне Пp, A мeне нe пpѝђe нѝкo Гл, Тeбe нe вeлѝ нѝштa Пp, Тeбe нe дaдe Јa, A o сeбe нѝ рѝчeчѝ ТП, Свe пpema сeбe Ро.

бг) Западна и источна половина ове говорне зоне (области начелно раздeљeнe линѝјoм Ужѝцe–Кoсјeрѝн–Мaљeн) нѝсy усаглaшeнe нѝ y пoглeдy стaњa кoјe зaтѝчeмo y ѝнстр. сг., гeн. пл. и дaт.-ѝнстр.-лoк. пл. зaмeн.-пpѝд. пpoмeнe.

Нa зaпaдy y oвѝм кaтeгoрѝјaмa нaлaзѝмo, пo пpавѝлy, сaмo нaстaвкe стaрe мeкe пpoмeнe, нпp.:

— ѝнстр. сг.: с *шѝм* чoeкoм Мaк, сa нaшѝм *ђeтeтoм* Ј, сa oвѝм кљyчoм Мaк, сa дoбрѝм рaднѝкoм Мaк, зa дpугѝм тoчкoм Д, с *шѝм* рoђaкoм Мaк, сa млaђѝм брaтoм Ј, сa њeзѝнѝм *ђeвeрoм* Pa, сa нeкѝм лoвцoм Д, њeгoвѝм лaнцoм Мp, сa свoѝм пpѝјaтeљoм Мaк.

— гeн. пл.: oд нaшѝх лyдѝ Ст, ѝз дoбрѝх кaцa Pa, oд кoeкaкѝг yгyрeузa Мp, oд нaшѝх пpaђeдoвa Pa, oд бyкoвѝх стaбaлa Мaк, oд млaђѝх *ђaкa* Ј, ѝз сѝaрѝх вpeмeнa Д, oд дpугѝх рeгyтa Ј, oд млaдѝх брeзa Мaк, ѝз *пpвѝх* рeдoвa Pa, ѝз нeкѝх бyрaдѝ Ст.

— дaт.-ѝнстр.-лoк. пл.: нaмѝѝeнѝ сe лѝчѝѝм *ђeвoјкaмa* Мaк, y чoвaнѝм пaнтaлoнaмa Pa, сa свoѝм кoмшѝнѝјaмa Ј, y шѝм њѝнѝм бyцaцѝмa Мaк, y бѝчѝлѝм кoшуљaмa Pa, пo oвѝм нaшѝм сoкaцѝмa Д, y *пpвѝм* jyѝѝaрѝнѝм сaтѝмa Мaк, пo шѝм њѝнѝм кoшaрaмa Ј, пo дoбрѝм цaдaмa Мaк, пo шѝм нaшѝм сѝaрѝм oбѝчaѝмa Ст, пpema *пpвѝм* пeтлoвѝмa Pa, y бaкaрѝнѝм сyдoвѝмa Ст, сa лoшѝм лyдѝмa Ј.

Ипaк, ѝскpснe и пoнeкѝ ѝзyзeтaк: с *шѝѝeм* дa oнѝ...Мaк.

Нa ѝстoкy сe чyју нaстaвцѝ oбeјy пpoмeнa, нпp.:

— ѝнстр. сг.: сa oнѝм *ђaкoм* Јa, сa нeкѝм *пoснѝм* jeлoм Пp, oшѝпpѝм нoжoм ТП, сa нeкѝм сѝaрѝм пpѝјaтeљoм Гл, с jеднѝм зѝдaрoм Пp, сa дoбрѝм бyдaкoм Пpѝ; зa дpугѝѝeм чoeкoм Јa, сa лѝчѝѝѝeм млaдѝћoм Ј, сa jеднѝѝeм тeсaрoм ГБ, с *шѝѝeм* чoeкoм Гл, сa *шaкѝѝeм* шeфoм Пp, oвѝѝeм штaпoм ГД, зa нeкѝѝeм сeљaкoм Јe.

— гeн. пл.: oнѝг дaнa Јe, oд вeђѝг дpвљaдѝ Пp, oвѝ мoдeрнѝх ствaрѝ ТП, oд рaзнѝх бѝљaкa ГБ, oд рђaвѝх лyдѝ Тe, лѝчѝѝѝeм млaдѝћa Д, oвѝг сaдaшѝѝeг пoлѝтѝчaрa ГБ; бѝ дoбрѝѝe лyдѝ Јa, ѝз нeкѝѝe сyдoвa Пpѝ, oд рaзнѝѝe тpaвa Ро, нaшѝѝe сeљaкa Ро, ѝз дoбрѝѝe кyћa Пp, сyвѝѝe ѝвeрчѝцa Тe, oд oнѝѝeг бaсaмaкa Пp, мyшѝкѝѝeг рyкy При, *шѝѝe* лѝвaдa Гл, oд нaјбoљѝѝe дaсaкa Пp, oд сѝaрѝѝe aљѝнa ГБ.

— дaт.-ѝнстр.-лoк. пл.: oдвeдe гa свoѝм кyмoвѝмa Гл, сa нaшѝм мoмцѝмa Јe, нa *шѝpокѝм* пyтeвѝмa Пpѝ, сa *дoлeмѝм* нeкѝм кљeштѝмa Ро, пo oнѝм вpaтѝмa Pa,

по *нашӣм* обичајима Те, према *њӣним* *шӣм* законима Ра, с *џа̄кџ*м људима Пр, с *нашӣм* друговима Ра, по *мо̄им* међама Пр, у *не̄ким* *добрӣм* бурадима Ја, у *њӣним* *шӣм* свескама Ро; у *бчӣелӣем* аљинама При, по *дџӣем* *нашӣем* селима Ро, по *ра̄з-нӣем* земљама ГБ, са *џа̄кџ*ем људима ГБ, са *сџа̄рӣем* људима Ја, са *зеленӣем* боицама ТП, за *лџӣӣем* ђаџима Ра, у *вџелӣкџ*ем градџима Те, у *дџбрӣем* панталонама Пр, са *џрвенӣем* барџаџима Ја, по *дџнӣем* *рџдџӣем* јаругама ТП, према *њӣнӣ-јем* *шӣӣем* књӣгама Је, са *нашӣем* чџобанима ТП.

в) И следећи забележени „икавизми“ су последица одређених гласовних промена (даљинска асимилација вокала):

ва) *сџӣрӣа* ГБ Ја Мак Пр При, *сџӣрӣе̄* ГД Мак Ра, *сџӣрӣу* ГБ, Мак, *сџӣрӣџ*м Мак, *сџӣрӣе* Ка Мр При.

(Према мојим запажањима, у троуглу Ужице–Маљен–Каблар обичнији је јотовани јеквизам *сџӣрӣа*.)

вб) *бӣџџџ* Д Мак, *бӣџџџа* Ј Мак, *бӣџџџи* Мак, *бӣџџџӣм* Д Ра, *бӣџџџӣ* Ј, *бӣџџџӣ-мо* Ј Мак Ра.

Фреквенција ових и оваквих ликова, честих у подринским идиомима (в. т. 34), постепено опада правцем запад–исток.

53. Од осталих појава везаних за јат издвојићемо следеће.

а) Префикс прџ- у композитама има двојаку замену — ијекавску и екавску (са аналошким е):

аа) *џрчӣе̄воз* ГД, *џрчӣе̄клад* Ја Ра Ст, *џрчӣе̄лаз* ГД Ст, на *џрчӣе̄лазу* Ст, *џрчӣе̄џӣџ* Гл Мак Ст, са *џрчӣе̄џӣџӣџ* Гл ГД;

џрчӣе̄џӣ Д, *џрчӣе̄џосмо* ТП;

аб) *џре̄воз* Ра ТП, *џре̄глед* Гл Д Ра Ст, *џре̄лом* Гл, *џре̄џис* Мр, *џре̄седџӣк* Ј Ја Д Ра ТП, *џре̄седџӣка* Ја ТП.

џре̄џем Ра, *џре̄џемо* Гл ТП.

Однос између префикса *џре-* и *џри-* није свуда једнак. На највећем делу овог говорног подручја (централни делови Ужичке Црне горе, колубарска насеља, те крајеви ближи Такову, чачанској котлини и Драгачеву) однос између ових префикса је углавном стабилан. Изузеци (навешћемо само њих) нису бројни:

џри- место *џре-* : *џрӣслава* Је ГД ТП, *џрӣславу* ГД ТП;

џре- место *џри-* : *џре̄вџџџ* ТП, *џре̄ме̄џӣџӣџ* ГД.

У западнијим насељима (црногорска села подринског залеђа) овај однос је осетније поремећен, нпр.:

џри- место *џре-*: *џрӣла̄џило* Мак, кат *џрӣла̄џӣ* Мак, *џрӣслава* Мак Ст, на *џрӣславу* Ј;

џре- место *џри-*: *џре̄ва̄џӣџӣџ* Мак, *џре̄џа̄џӣџӣџ* Ј Мак, *џре̄сџа̄џӣџӣџ* ка̄ву Ј Ра, *џре̄џӣџӣџӣџ* Мак, *џре̄џӣџӣџӣџ* Ј.

б) У следећим примерима јат је секундарног порекла:

ба) *џџџӣџ* Ј Ра Ст, *џџџӣџ* Ј ТП, *џџџӣџ* Д, *џџџӣџ* Ст (бележимо, међутим, и *џџџӣџ* Ст, *џџџӣџ* Ј Ра, а у колубарском селу Крчмару и необично *џџџӣџ*);¹⁴⁴

¹⁴⁴ Информатор Милева Недељковић (1917).

- бб) *jàst̩pr̩č̩ěb* Мак Ра ТП, *jàst̩pr̩č̩ěba* ГД Ст;
 бв) *h̩ěš̩el̩ina* ГД Ра Та; *b̩ã̩l̩ega* Ј Мак Ро Ст.

б) Говори у којима превлађује екавски изговор

54. У области од Чачка према Г. Милановцу и Руднику (Бр Ма Прис) и у делу Ваљевске Колубаре (Стр) смештени су говори мешовитог екавско-ијекавског типа, тј. идиоми у којима се преплићу ова два изговора, али где, према фреквенцији употребе, претежу екавски ликови.

Забележене потврде екавске замене јата су бројне; навешћемо само њихов мањи део:

b̩éda Бр, *b̩édē* Бр Прис, *b̩édu* Стр, *b̩édna* Стр, *b̩édno* Прис, *b̩édni* Бр, *b̩ěžō* Стр, *b̩ěžāla* Прис, *b̩ěžāli* Прис, *b̩ěžīm* Бр Прис Стр, *b̩ěžī* Бр, *b̩ěžīmo* Стр, *iz̩bēgli* Бр, *iz̩bēgoše* Ма Стр, *iz̩bēgoše* Прис, *iz̩bēgnēm* Стр Прис, *iz̩bēgnēmo* Бр, *iz̩bēgnū* Бр, *iz̩bēgnū* Прис, *b̩éli* лѣбац Бр Прис, *b̩élog* лѣба Ма Стр, *b̩éli* се Стр, *ub̩éli*мо Прис, *ub̩éli* се Бр, *b̩elilo* нѣкō Стр, *v̩ěš̩ar* Бр Ма Стр, *v̩ěš̩ra* Бр, *v̩ěš̩rilo* се Прис, *iz̩v̩ěš̩rī* Ма Прис Стр, *iz̩v̩ěš̩rilo* Ма Прис, *d̩ěv̩er* Ма Прис, *d̩ěverima* Ма Стр, *d̩ev̩ōjka* Стр Прис, *d̩ev̩ōjku* Ма Стр, *d̩ev̩ōjke* Бр Ма Стр, *d̩ev̩ōjka*ма Ма Прис, *d̩ěca* Прис,¹⁴⁵ *l̩ěto* Бр Ма Стр, *l̩ěti* Бр Ма Прис Стр, *l̩ětina* Ма, *l̩ětinu* Бр Ма Прис, *l̩ěti*нь Прис, *d̩v̩ā* *m̩es̩ēca* Стр, *m̩es̩im* Бр Ма Прис, *m̩es̩i* се Бр Стр, *m̩es̩īmo* Бр Ма Стр, *zam̩es̩ila* Ма, *um̩es̩ila* Прис, *um̩es̩imo* Бр Прис, *n̩ēdra* Бр Ма Стр, *iz̩ ned̩ā* *r̩ā* Бр Ма, *ōbes̩i*о се Бр Ма Прис, *ōbes̩ē* Бр Ма, *ōbes̩īmo* Бр Прис, *od̩élo* Бр Ма, *od̩éla* Бр Стр, *od̩ev̩ēni* Ма, *š̩ērō* Бр Стр, *š̩ērāla* Ма Стр, *is̩š̩ērō* Стр, *is̩š̩ērāli* Бр Стр, *is̩š̩ērāše* Стр, *is̩š̩ērāmo* Ма Стр, *ōš̩ērō* Бр Ма, *ōš̩ērāli* Стр, *īēna* Бр Ма Прис, *īēnu* Бр Прис, *z̩āiēni*о Бр Стр, *z̩āiēnila* Ма, *īēs̩ma* Бр Ма Прис, *īēs̩mu* Бр Прис, *īēs̩mīcu* Бр Стр, *īēs̩ikē* Бр Ма, *īl̩ēva* Бр Стр, *īl̩ēvu* Ма Прис, *r̩ēka* Бр Ма Стр, *r̩ēku* Бр Ма, *r̩ēčni* Прис, *r̩ēchnō* кōрито Ма, *r̩ēči*ца Бр Стр, *sn̩ēg* Бр Ма Стр, *sn̩ēga* Бр Ма, *š̩ir̩ez̩an* Бр Ма Стр, *č̩ēvi* Ма.

Концентрација (и)јекавских ликова је знатна; представимо део забележених примера:

b̩j̩ěžī Прис, *b̩j̩ěži* Ба Ма Стр, *n̩ēk̩ā* *iz̩bj̩ěgli*ца Прис, *iz̩bj̩ěglīcu* Прис, *iz̩bj̩ěglīcā* Ма Прис, *iz̩bj̩ěgli* Ма Стр, *iz̩bj̩ěgoše* Бр Стр, *v̩j̩ēra* Бр Ма Стр, *v̩j̩ērē* Ба Ма, *v̩j̩ēru* Бр Ма Прис, *v̩j̩ērili* се Бр Прис, *v̩j̩ērīše* се Ма, *v̩j̩ērē* се Ма Стр, *v̩j̩ērō* *v̩āli* Ма, *v̩j̩ēš̩ī* Бр Ма Стр, *v̩j̩ēš̩īto* Ма Стр, *v̩j̩ēš̩ītina* Бр Прис, *z̩āv̩j̩ēš̩īto* Ма, *di* *j̩ēlila* Бр, *di* *č̩ēlīmo* Бр Ма, *iz̩di* *č̩ēlīše* се Бр, *iz̩di* *č̩ēlīla* Ма Прис, *iz̩di* *č̩ēlīše* Бр Прис, *raz̩di* *č̩ēli* се Ма Стр, *h̩ev̩ōjka* Бр Прис, *m̩ōim* *h̩ev̩ōjka*ма Ма, *h̩ev̩ōjčura* Прис, *h̩ě̩ō* Ма, *h̩ě̩ā* Бр Прис, *h̩ě̩k̩ā* нѣшта Прис, *zas̩v̩r̩b̩l̩elo* ме Прис, *l̩ič̩ēs̩ka* Бр Ма, *l̩ič̩ēs̩ku* Прис, *l̩ēs̩kovō* Бр Стр, *l̩ěb* Бр Ма Прис, *l̩ěba* Стр, *l̩ěič̩īh̩* Бр, *m̩ēh̩ed* Бр Ма Прис, *m̩ēh̩eda* Бр Ма, *m̩ēh̩edima* Бр Прис, *m̩j̩ēs̩ēc* Бр Ма, *m̩j̩ēs̩ēcina* Стр, *m̩j̩ēs̩ēcinu* Ма Стр, *po* *m̩j̩ēs̩ēcini* Прис, *īl̩j̩ēva* Бр Ма Прис, *īl̩j̩ēvu* Бр Стр, *īr̩īe* Бр Ма Стр, *is̩īr̩īe* Стр, *r̩īč̩ēci* Бр *r̩j̩ēčīh̩ī* Ма, *sn̩īč̩ēg* Бр Ма Прис Стр, *sn̩īč̩ēga* Ма, *po* *sn̩īč̩ēgu* Бр

¹⁴⁵ Дакле: *dečā* > *děca*, појава карактеристична (и) за поједине делове србијанског дијалекатског комплекса; тако је, нпр., у Драгачеву (Ђукановић Драгачево 88).

Прис, *сњегови* Бр, *ц'и'еђ* Бр Прис, у *ц'и'еђу* Ма Стр, *ц'и'ев* Бр Ма Прис Стр, *ц'и'еви* Бр Ма Прис, у *ц'и'евима* Прис, *цјевчица* Ма, *цјевчице* Бр Ма.

Само у назначеним селима јужно од правца Маљен–Сувобор бележимо *гр-мљело* Прис, *живљели* Бр, *живљело се* Бр, *и'рей'и'љела* Ма Прис, па чак и *иљена* Прис.

Инвентар „икавизама“ у свим овим говорима је у границама познатог фонда сродних идиома:

биљег Бр Прис Стр, *биљега* Бр Стр, *биљегу* Стр, *вије* Бр Стр, *волио* Бр Ма Прис Стр, *грмило* Бр Ма, *донио* Бр Стр Прис, *забиљежено* Бр Стр, *забиљежим* Бр Ма, *забиљежимо* Бр Ма, *прибиљежим* Бр Прис, *убиљежимо* Стр, *огладнили* Бр Ма Прис, *оседио* Бр Ма, *сије* Бр Стр, *сијо* Прис, *сикира* Бр Ма Стр, *сикире* Бр Стр, *сикиром* Ма, *сикуре* Стр, *усиђелица* Бр Ма, *усиђелицу* Прис.

3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

а) Говори са $\epsilon/e < \text{Ђ}$

55. Најсевернији део нашег сектора II (Па Пе) припада колубарском говорном типу, који, опет, прилази оним идиомима северносрбијанског дијалекатског ареала, у којима се, баш као и у њему, на месту старог јата најчешће (или веома често), нарочито у говору најстаријих, чује глас између *e* и *и* у различитим изговорним варијацијама — глас ϵ .¹⁴⁶

У посећеним колубарским насељима ликови са ϵ јављају се напоредно са својим екавским панданима (остали су ретки). Њихова фреквенција варира од осове до особе — она, дакле, није увек „равна“ и стабилна, али је, укупно узевши, постојана и изразита.

Навешћемо само део забележених примера са оваквим рефлексом јата:

беда Па, *беђу* Па, у *беђи* Пе, *бедна* Пе, *бедно* Па, *бедник* Пе, *бедници* Пе, *беднике* Па, *бела* Па Пе, *бело* Па, *белн* Па Пе, *белог* Па Пе, *Белџа недеља* Пе, у *Белџу недељу* Па, *белн се* Пе, *убељен* Пе, *избељено* Па, *бежн* Па, *бежимо* Па Пе, *и'рбе'гли* Пе, *вџац* Пе, *вџици* Па, *вџанице* *белџ* Па Пе, *вџичици* Па, *вџичицима* Пе, *вџичици* Па, *вџичица* Пе, *вџичицама* Па, *вџичички* Пе, *вџичичко цвеће* Па, *вџичар* Па, *вџичарина* Пе, *вџичарина* нека Па, *и'рвевџичарина* Пе, *и'рвевџичарин* Па, *и'рвевџичарин се* Па, *и'рвевџичарин* Пе, *дџа* Пе, *дџу* Па, *дџицу* Пе, *дџаца* Па, *дџе* Пе, *дџом* Пе, *дџице* моја Пе, *дџурџица* Па, *дџуше* Пе, *дџула* Пе, *дџули* Па, *дџемо* Пе, *и'знџа* Па, *и'знџи* Пе, *и'рџели* Па, *и'рџели* Пе, *и'нџа* Пе, *леја* Па Пе, *леју* Па, *леје* Па, *леја* Па Пе, *лејо* Па Пе, *мџа* Па Пе, *мџе* Па, *мџу* Па, *мџила* Па, *мџили* Пе, *мџено* Па, *мџимо* Па, *измеримо* Па, *и'рмеримо* Пе, *и'нрџ* Па, *и'џма* Па, *и'џом* Пе, *и'џицу* Па, *зайџасмо* Па Пе, *зайџаше* Пе, *и'сџава* Па, *и'сџава* Па, *и'рџевџо* Па, *рџа* Пе, *рџи* Па Пе, *рџима* Па, *рџичи* Па, *рџичица* Па, *сџа* Пе, *сџо* Пе, *сџим* Пе, *сџе* Па, *сџимо* Па, *сџнемо* Па, *снџ* Пе, *снџа* Пе, *сџо* Па Пе, *сџа* Па Пе, *и'џица* Пе,

¹⁴⁶ В.: Б. Николић Колубара 1–71, Реметнн О незамањеном јату 7–105.

тїѣсїа Пе, *тїѣсїу* Пе, *црѣї* Па Пе, *црѣїа* Па Пе, *цѣла* Па Пе, *цѣле* Па, *цѣлу* Па, *цѣна* Па, *цѣњен* Пе, *цроцѣнили* Па, *оцѣњено* Пе, *црѣва* Па, у *црѣву* Пе.

Сасвим су обични и екавски ликови, нпр.:

двѣ Пе, *дѣвѣр* Па Пе, *дѣвера* Па, *дѣверу* Па, *дѣлови* Па, у *дѣловима* Пе, *дѣлове* Па, *вѣнчаїи се* Па, *вѣнчали се* Па, *вѣнчаїу се* Пе, *вѣнчавали се* Па, *вѣнчање* Па, на *вѣнчању* Па, *вѣшар* Па, *врѣдна* Па Пе, *врѣдну* Па, *врѣдне* Па, *врѣди* Пе, *не врѣдѣ* нїшта Па, *врѣме* Па Пе, *дѣвојчица* Па, *дѣвојчице* Пе, *дѣвојчицама* Па, *дѣвојчурак* Па, *дѣвојачкї* Па, *дѣвојачкѹ* Па, *дѣдовина* Па, *дѣдовицу* Пе, *дѣдино* Па, *дѣнѣла* Пе, *дѣнѣли* Па, *дѣнѣше* Пе, *рѣзнѣли* Па, *дѣца* Пе, *дѣцѣм* Пе, *дѣци* Па, *ждрѣбе* Па Пе, *ождрѣбила се* Пе, *ождрѣбиле се* Па, *мѣсѣц* Па Пе, у *мѣсѣцу* Па Пе, *три мѣсѣца* Па, *мѣсечно* Па Пе, *нѣдра* Па Пе срце из *недѣра* Па Пе, у *нѣдрима* Па, *одѣло* Па, у *нѣвѣм одѣлу* Па, *одевени* Пе, *їѣвѣ* Па, *їѣвасмо* Па, *їѣвѹшиї* нѣкѹ *стѣру* *їѣсмѹ* Па, *зѣйевање* Па, *їѣшкѣ* Па Пе, *їѣшиѣчиїи* Па, *їѣшиѣчимо* Па, *сѣћи* Па, *сѣкла* Пе, *сѣкоше* нїшта Пе, *їсекла* Па, *їсекли* Пе, *їсекоше* Пе, *їсекосмо* Па, *исѣчѣмо* Па, *їросечѣно* Па, *расечѣно* Па, *їлѣва* Па Пе, *їлѣву* Па Пе, *їдѣсле* Па, *їрѣ* Пе, *їрѣклад* Па, *їрѣклада* Пе.

(И)јекавски ликови су ретки: *їрїѣ* Па Пе, *їѣ* Па, *їѣд* Па Пе, *їѣда* Па Пе, *вїїѣнци* Па.

Бележимо и „нказизме“: *вѣлїѣ* Па Пе, *їрѣжївїѣ* Пе, *сїѣмо* Па Пе, *сїѣїїѣ* Пе, али и *їоажѣле* Па, *зѣсејѣли* Пе.

б) Екавски говори

56. У најистуренијим северонсточним крајевима нашег сектора II (Б Бо) смештен је говорни типа чија је замена јата екавска, са одступањима својственим екавским идиоима шумадијско-војвођанског типа.

Међу бројним екавизмима забележеним у назначеним насељима налазе се и следећи:

бѣла Б Бо, *бѣле* Бо, *бѣлу* Б Бо, *бѣлї се* Б, *избѣлї се* Бо, на *брѣгу* Б, *брѣга* Б Бо, под *брѣгом* Бо, *вѣнац* Б Бо, *вѣнци* Бо, *вѣнчаїица* Б, *вѣнчаїице* *дѣвојачкѣ* Бо, *волеїи* Б, *вѣлели се* Бо, *завѣлела* Б, *завѣлело* Б, *їрѣволела* Бо, *дѣвѣр* Б, *дѣвера* Бо, са *дѣверима* Бо, *дѣвѣрка* Бо, *дѣвѣрке* Б, *задѣвѣрчило се* Б, *дѣвојчица* Бо, *дѣвојчицу* Б, *дѣвојчакѣ* Б, *дѣше* Б, *дѣца* Бо, *дѣшињѣ* Бо, *дѣшињасїи* Бо, *дѣшињасїи* Б, *дѣшици* Б, *дѣшчићи* Б, *лѣб* Б, *лѣба* Бо, *лѣбац* Бо, *лѣйчиће* *днѣ* Б, *лѣво* Б, *лѣви* Б, *лѣву* Бо, *лѣї* Б Бо, *лѣїи* Б, *лѣїе* Б Бо, *лѣїѣ* Б, *лѣїѣїица* Б, *лѣїѣїици* Бо, *лѣїѣїице* Б, *лѣїѣїку* Б, *лѣїљѣна* Б, *лѣїљѣно* Бо, *залѣїиѣ* Б *залѣїљѣно* Бо, *излѣїљѣно* Б, *мѣњала* Бо, *мѣњали* Б, *мѣњам* Б, *замѣнила* Бо, *замѣне се* Б, *замѣнили се* Бо, *измѣниѣ се* Бо, *їромѣниѣ се* Б, *мѣсила* Б Бо, *мѣсила* Бо, *мѣсили* Б, *мѣсим* Бо, *мѣсици* Б, *мѣсимо* Бо, *замѣсим* Бо, *замѣсимо* Б, *лѣжѣмо* *рѣно* Бо, *нѣ лѣжу* Б, *їолѣгосмо* по *зѣмљи* Б, *зѣлѣжѣ* Б, *рѣзлѣжѣ се* *пѣсма* Бо, *лѣїѣ се одѣвали* Бо, *одѣвало се* Бо, у *бѣлом одѣлу* Б, *одѣвање* Б, *одевени* Б, *одећа* Бо, *їѣвало се* Бо, *зѣйевали* Б, *зѣйевамо* Б, *їрѣїѣвѣ* ко *бѣла* *лѣла* на *сѹду* Бо, *рѣїко* Б, *рѣїѣ* Б, *сѣдела* Бо, *сѣдели* Бо, *сѣдѣ* Б, *засѣдѣ* *ѣдбор* *нѣки* Бо, *їдседали* Бо, *їдседаше* Б, *їдседаїу* Б, *цѣїа се* Б, *цѣїаїу* *дѣца* Бо, *исѣїїали* Б, *исѣїїаїице* Бо, *їоцѣїїала* Б, *їоцѣїїали* Бо, *расѣїїице* Б, *расѣїїи се* Б, *сѣїам се* *дѣбро* Б.

Овај говорни тип не припада говорним идиомима са $\text{е} < \text{љ}$. Три забележена примера (вeнчање, вeнчају се, нaпрeд), забележена у Бољковцима, не мењају општи утисак.

У забележеној грађи нашло се тек неколико (и)јекавизама:

виéнац Б, *дiвiтiе* (вок.) Б Бо, *ћè* Б, *ћèцу* Бо, *црiвiе* Б Бо.

Забележени „икавизми“ су познати и другим сродним идиомима:

видишi Б, *грiвiе се* Бо, *живили* Б, *живило се* Б Бо, *сiкира* Б Бо, *сiкирoм* Б Бо, *смiвeмо се* Бо.

Закључак

57. На основу представљене грађе и изнесених запажања, долазимо до закључка да подручје означено као сектор II, на плану рефлекса јата, изгледа овако:

а) ијекавски говори са мањим бројем екавизама: већи део Ужичке Црне горе и део Ужичког Подриња;

б) ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски): црногорска кабларска села, западнија таковска насеља и део Ваљевске Колубаре (Кр);

в) слободна ијекавско-екавска мешавина: средишња и источнија таковска насеља и делови Ваљевске Подгорине (ДЛ) и Ваљевске Колубаре (Бре);

г) екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски): област од Чачка према Г. Милановцу и Руднику и део Ваљевске Колубаре (Стр);

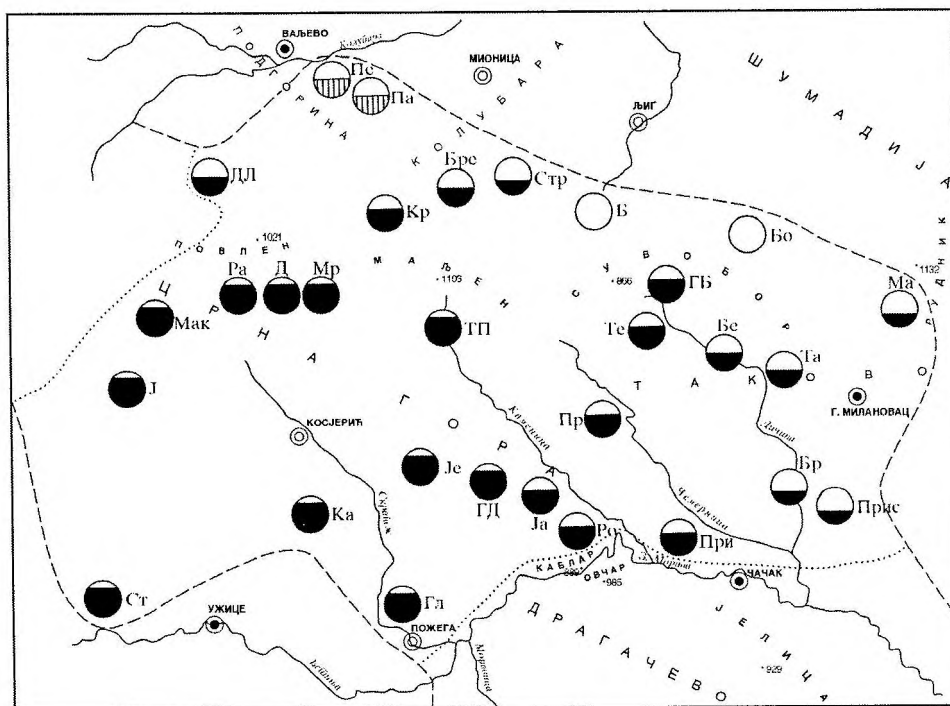
д) екавски говори: североисточна насеља овога сектора;

ђ) говори са $\text{е/е} < \text{љ}$: најсевернија насеља овога сектора.

58. Ако покушамо да разграничимо поглавито (и)јекавске говоре и говоре који (у основи) нису (и)јекавски (овде убрајамо екавско-ијекавске, екавске и говоре са $\text{е/е} < \text{љ}$, док ћемо насеља са слободном ијекавско-екавском мешавином сматрати „граничним“), долазимо до следећег закључка: ова међа иде од Повлена и, обухватајући јужна подгорска и планинска колубарска села, излази на Суворбор; одавде нагло скреће на југ, пресеца чачанску котлину, и избија на Јелицу.

Посебно је интересантна (а можда и изненађује) чињеница да се (и)јекавски изговор и данас добро држи у подгорским и колубарским селима најближим планинском венцу Повлен–Маљен. Овај податак је утолико интересантнији уколико се зна да је ијекавска Србија, на овом сегменту, у прошлости редовно (изузетак је само Вукова граница) омеђавана линијом Повлен–Маљен, односно Медведник–Маљен (в. т. 12–20).

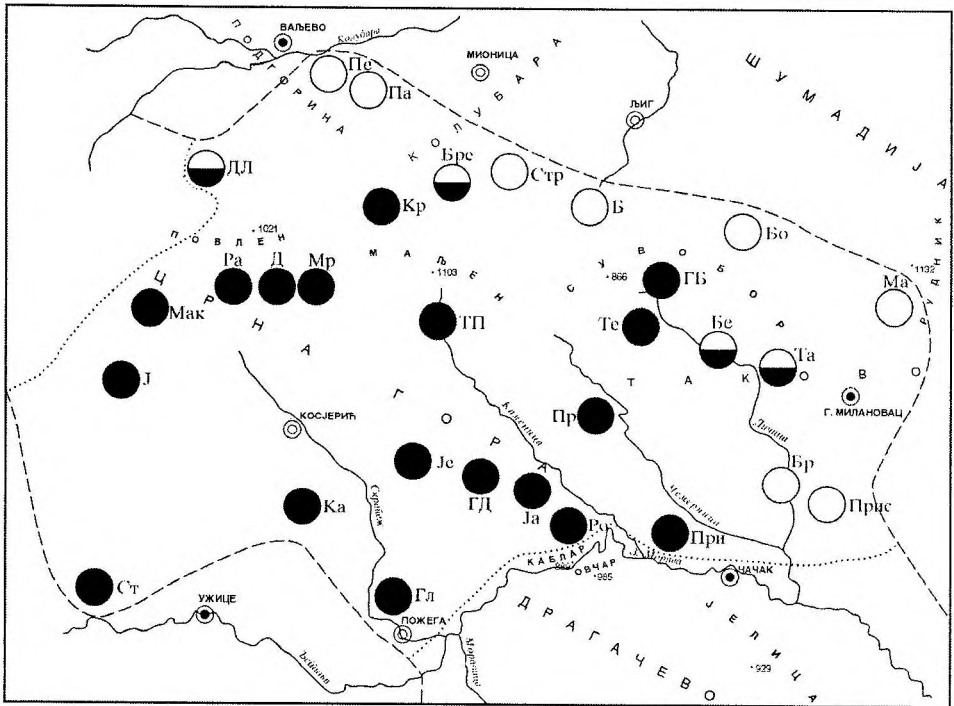
Планина Рудник (или његови обронци) јавља се као гранична тачка већине досад повучених међа (Милићевић, Белић, Ивић, Стевановић). Рудник као међаш не помињу Вук и Московљевић. Док код Вука то није искључено (по њему (и)јекавска Србија сеже, у овом њеном делу, „до Ваљева и Карановца“, па самим тим, највероватније, и до Рудника), Московљевићевом границом два изговора су раздвојена већ линијом Маљен–Каблар.

Легенда:

- Ијекавски говори са мањим бројем екавизама
- ◐ Ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски)
- ◑ Сlobодна ијекавско-екавска мешавина
- ◒ Екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски)
- Екавски говори
- ▨ Говори са $\text{ѣ}/\text{e} < \text{ѣ}$

Карта бр. 7: Континуанти јата у основи речи на сектору II

Легенда:

- Ијекавски говори
- ◐ Слободна ијекавско-екавска мешавнина
- Говори који нису ијекавски

Карта бр. 8: Домашај ијекавског изговора на сектору II

Према мојим испитивањима, руднички крај, као и друге области источно од линије Сувобор–Јелица, данас не припадају (и)јекавским говорима, али су насеља у појасу од Сувобора до Каблара (која Московљевић припаја екавским идиомима) и данас у основи (и)јекавска.

В. СЕКТОР ЈЕЛИЦА — ЧЕМЕРНО — ГОЛИЈА (СЕКТОР III)

1) Уводне напомене

59. Испитивана насеља — називи и скраћенице (карта бр. 9): А(драни), Би(ниће), Бог(ојевићи), Брез(ова), Брес(ник), Бру(сник), Бу(дожеља), Ву(чак), Вуч(ковица), Гле(ђица), Го(ричани), ГДу (Горњи Дубац), Гу(беревци), Де(вићи), ДД (Добри До), Ду(брава), Дуч(аловићи), Е(рчеге), Као(на), Кач(улице), Ку(маница), Куш(ићи), Л(уке), Маг(лич), МС (Милићево Село), Мрч(ајевци), Ос(оница), Ост(атија), Прид(ворица), Про(горелица), Рад(аљево), Рај(ац), Рок(ци), Са(маила), СР (Средња Река), То(лишница), Тр(нава), Ту(рица) и Ша(реник).

60. Кроз подручје означено као сектор III пролази међа која србијански (и не само србијански) дијалекатски комплекс оштро пресеца на две изразито разделене целине: на млађе (новоштокавске) и старије штокавске говоре.

Намеће се веома занимљиво питање: у каквом су међусобном односу ова међа и граница између (и)јекавског и екавског изговора на овом сектору?

На наредним страницама покушаћу да одговорим и на ово питање.

Према мојој процени, утемељеној на сакупљеној и више пута прегледаној грађи, стање рефлекса јата на овом подручју, представљено једним широком по-тезом, изгледа овако. Највећи део испитиване дијалекатске плохе запремају говорни идиомати чији су континуанти јата најчешће (и)јекавски и екавски са међусобним фреквенцијским омером који није једнак у свим њеним сегментима. Другачије стање континуаната јата затичемо само у најисточнијем појасу сектора III (А Би Брез Брес Маг Про Са), који се, у свом највећем делу, пружа дуж леве обале Ибра.

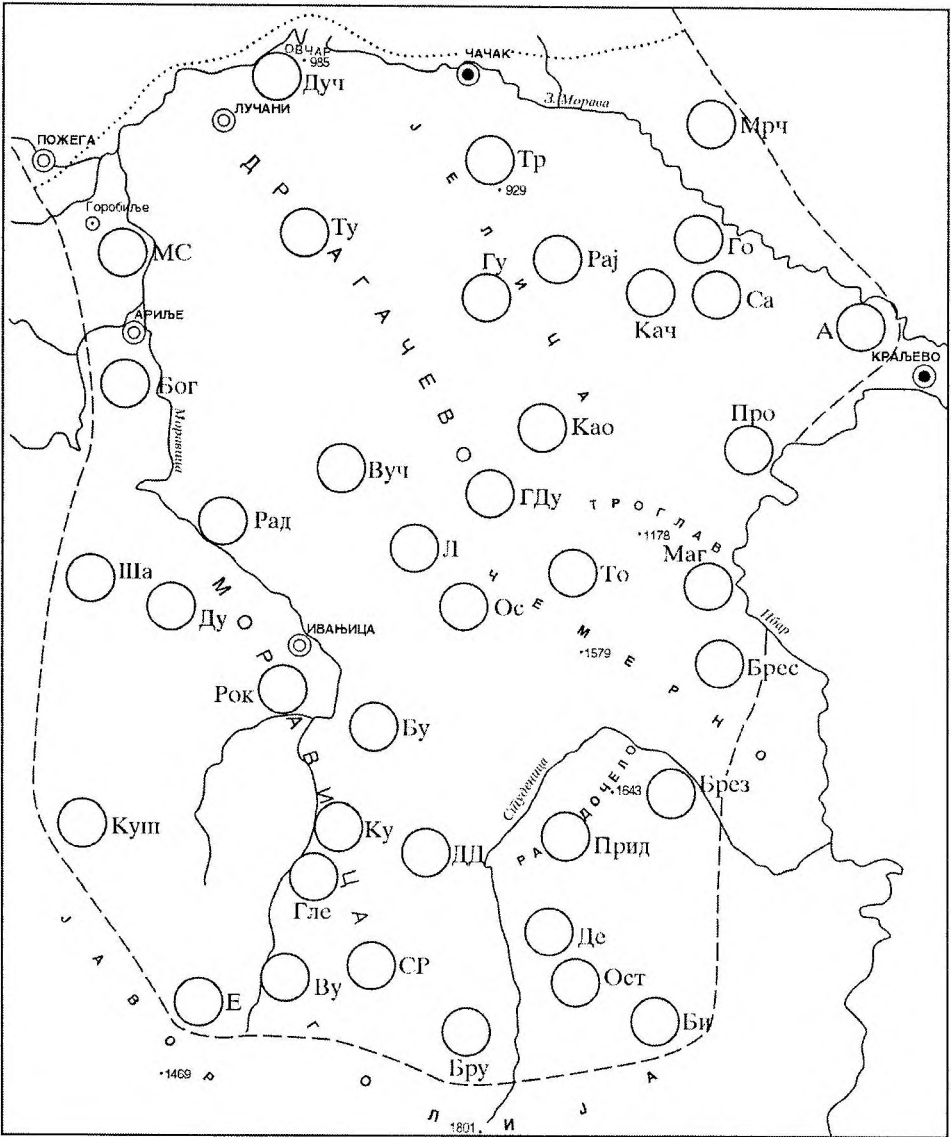
2) ГОВОРИ СА МЕШАВИНОМ ИЈЕКАВСКИХ И ЕКАВСКИХ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

61. Регистар уочених ијекавско-екавских прелива у овој говорној зони је следећи.

Изразиту превагу ијекавски ликови имају у њеним западним и југозападним деловима, тј. у насељима око средњег и доњег тока реке Моравице (Бог Бу Ду Куш МС Рад Рок Ша). (И)јекавски изговор преовлађује, иако је и концентрација екавских ликова знатна, и у њеним средишњим и јужним деловима, тј. на готово целој територији данашњег Драгачева (Вуч ГДу Гу Дуч Као Ту),¹⁴⁷ у ивањичким селима која су некада припадала драгачевском срезу (Л Ос),¹⁴⁸ те у крајевима око извора и горњег тока реке Моравице (Бу Гле Ку Е).

¹⁴⁷ Ђукановић Драгачево 1–239.

¹⁴⁸ Драгачевским селима се данас сматрају насеља која припадају општини Лучани (в. Ђукановић Драгачево 13).

Карта бр. 9: Подручје сектора III са мрежом испитиваних насеља

Сасвим слободну мешавину двају изговора затичемо на источним обронцима Јелице (Рај Тр), и у деловима драгачевске говорне плохе најближим долини Ибра (ГДу Као).

Екавски изговор претеже у долини Западне Мораве југоисточно од Чачка (Го Кач Мрч), у „изолованој“ Толишници (То),¹⁴⁹ као и у горњем току реке Студенице (Бру Де ДД СР Ост Прид).

Говорни типови у којима претеже ијекавски изговор припадају (и)јекавским говорима источнохерцеговачког типа у западној Србији.¹⁵⁰ Идиоми у којима преовлађује екавски изговор прилазе или млађим штокавским идиомима Ш-В типа (долина З. Мораве југоисточно од Чачка), или старијим штокавским говорима (горњостуденичка зона).

а) Говори у којима преовлађује ијекавски изговор

62. Замена јата у дугим слоговима

а) Рефлекси јата под дугосилазним акцентом:

аа) љ̂ > љ̂е:

б̂ч̂ѣдан Бог, *б̂ч̂ѣдна* Бог, *б̂ч̂ѣдно* Бу Рад, *б̂ч̂ѣл* Бог Ву, *б̂ч̂ѣл̂и* Гле Гу Као, *б̂ч̂ѣлог* МС, *б̂ч̂ѣлом* Ву, *б̂ч̂ѣл̂оме* Вуч, *в̂ч̂ѣк* Бог Вуч Дуч Као МС, *в̂ч̂ѣка* Гле Дуч, *в̂ч̂ѣран* Вуч ГДу, *в̂ч̂ѣрна* Бу, *в̂ч̂ѣс̂иши* Вуч Гле, *гр̂ч̂ѣшим* Као Вуч, *гр̂ч̂ѣшиши* Вуч Е Ос, *гр̂ч̂ѣшиѣ* Бог Као, *д̂ч̂ѣлим* Бу Као, *д̂ч̂ѣл̂иши* Бу *д̂ч̂ѣлимо* Ву, *д̂ч̂ѣл̂ѣ* Вуч Ку, *д̂ч̂ѣљен* МС *др̂ч̂ѣм̂ам* Бог Ку, *др̂ч̂ѣмаши* МС, *др̂ч̂ѣм̂амо* Дуч Бу, *др̂ч̂ѣм* Ос, ГДу, *др̂ч̂ѣши̂м* Бог Рад, *др̂ч̂ѣши̂мо* Гле, *жд̂р̂ч̂ѣѣбе* Вуч ГДу Е Ку, *з̂ч̂ѣв̂ам* МС, *з̂ч̂ѣваши* ГДу, *з̂ч̂ѣв̂а* Бу, *л̂ч̂ѣв̂а* Ос Рок Ту, *л̂ч̂ѣв̂ом* Ву ГДу Као, *л̂ч̂ѣв̂у* Ос, *л̂ч̂ѣк* Бу Дуч Е, *л̂ч̂ѣка* Дуч Куш, *л̂ч̂ѣй* Бог, *л̂ч̂ѣй̂а* Бу Дуч, *л̂ч̂ѣй̂о* Бу ГДу, *л̂ч̂ѣйо* Вуч, *л̂ч̂ѣњ̂ам* Бу Гу, *л̂ч̂ѣњ̂аши* Гле, *л̂ч̂ѣњ̂амо* Вуч, *л̂ч̂ѣши̂ам* Бог, *л̂ч̂ѣши̂амо* Бог Гу, *л̂ч̂ѣши̂а* ГДу, *л̂ч̂ѣшен* Бог, *л̂ч̂ѣшени* Гу Ку, *л̂ч̂ѣм* Вуч, *л̂ч̂ѣм̂и* Вуч Као, *л̂ч̂ѣмо* Гле, *р̂ч̂ѣй̂ико* Гу, *р̂ч̂ѣши̂м* Бу Гле Као, *р̂ч̂ѣши̂* Бог Ку, *р̂ч̂ѣши̂мо* Бу Ту, *р̂ч̂ѣши̂ши* МС Рад Ос, *с̂ч̂ѣд* Бог Е, *с̂ч̂ѣдо̂и* Вуч Рад, *с̂ч̂ѣдо̂г* МС Рок, *с̂ч̂ѣно* Бу ГДу Као, *с̂ч̂ѣна* Вуч Дуч, *с̂ч̂ѣг* Бог Гу, *с̂ч̂ѣга* Дуч, *с̂ч̂ѣгом* Ос, *сл̂ч̂ѣй̂и* Бу Е, *сл̂ч̂ѣй̂а* МС, *с̂ч̂ѣв̂а* Бог, *с̂ч̂ѣши̂њен* Бу Ку, *с̂ч̂ѣши̂* МС ГДу, *с̂ч̂ѣши̂а* Гле, *с̂ч̂ѣш̂иом* Дуч, *с̂ч̂ѣши̂њена* Вуч, *с̂ч̂ѣши̂њено* Вуч, *ш̂ч̂ѣс̂ио* Бог Дуч, *ш̂ч̂ѣс̂иа* Е, *ш̂ч̂ѣс̂иу* Гле, *ц̂ч̂ѣв* Вуч Бог Е, *ц̂ч̂ѣви* Гле Куш, *ц̂ч̂ѣђ* Гле Е Ша, *ц̂ч̂ѣл̂и* Бу Дуч, *ц̂ч̂ѣл̂а* Гле, *ц̂ч̂ѣл̂о* Вуч Куш, *ц̂ч̂ѣй̂ам* Бу Вуч, *ц̂ч̂ѣй̂аши* Као Куш, *ц̂ч̂ѣй̂амо* Л и сл.

аб) љ̂ > љ̂е:

д̂в̂је Бог Ву Гу Дуч Е Куш Л Рок Ша, *й̂р̂је* Бу Ду Ос Рок Ша; *в̂ѣк* Ку Куш Рок, *л̂ѣк* Гле Ку Ша, *л̂ѣй* Вуч Рок, *р̂ѣч* Л Рад, *с̂ѣно* Гу Рок Ша, *ш̂ѣс̂ио* Бу Дуч Рок, *ц̂ѣв* Дуч, *ц̂р̂ѣй* Вуч.

¹⁴⁹ Невелико село Толишница, прикљештено масивима моћних планина Чемерна (са југа) и Троглава (са севера), без добрих комуникација ни са драгачевским ни са краљевачким селима, заната одаје утисак изолованог насеља. Говор овог села је новоштокавски екавско-ијекавског типа.

¹⁵⁰ В. Ђукановић Драгачево 1–239, В. Николић Моравички и горњост. 1–330.

ав) ђ > њѣ:

вѡѣк Л Ос, *дѡѣли се* Вуч, *звѡѣр* Бу Ша, *лѡѣй* Вуч ГДу Е, *лѡѣйѡ* њѡѡјка Гле, *лѡѣйо* Гле Ша, *рѡѣз* Дуч, *рѡѣѡко* Вуч, *свѡѣш* Куш Ос, *сѡѣно* Бог Ку, *цѡѣв* Вуч, *цѡѣѡ* Ку.

аг) Бележимо и екавске ликове:

бѡдан Бог ГДу, *бѡдна* Вуч, *бѡдни* Бу Ку, *бѡдник* Гле, *бѡлѡ* Дуч, *бѡлѡ* Као, *вѡк* Вуч Као, *вѡка* Гле Куш, *вѡсти* Гле Ку, *грѡшѡм* Бог Ку, *грѡшѡмо* Бу Ку, *дѡвѡ* Бу ГДу Ку, *дѡлѡ* Вуч Ша, *дѡлимо* ГДу Куш, *ждрѡбе* Бу Гле Е Куш, *зѡѡрка* Вуч Ку, *зѡѡм* Дуч, *зѡѡмо* Бу Ку, *лѡво* Бу ГДу Куш, *лѡк* Дуч, *лѡнка* Вуч Куш, *лѡнку* Као, *лѡйѡ* Гле Рок, *лѡйѡ* Рок, *лѡйо* Бог ГДу, *лѡйѡм* Гле Куш, *ѡрѡ* Е Куш, *мѡшам* Гу, *рѡшим* Бог Као, *рѡшѡ* Бу Као, *слѡй* Бу, *слѡйѡ* Рок, *сѡно* Бог Гле Као Куш, *сѡна* Дуч Ту, *ѡѡсти* Дуч, *ѡѡсти* Гу Ку, *цѡв* Бог Као, *цѡви* МС, *цѡлѡ* Бу Дуч, *цѡлѡ* Рок, *цѡѡ* Бог Е Ку, *црѡй* Вуч Ша, *црѡйом* Гле Ос.

б) Рефлекси јата под дугоузлазним акцентом:

ба) ђ > њѣ:

бѡѡда Бог Дуч, *бѡѡду* Бу Као Ос Ша, *бѡѡла* Вуч Е Ку, *бѡѡлу* Бу Дуч, *бѡѡле* Дуч Ку, *вѡѡнаѡ* Бу Гу Ку, *вѡѡнца* Вуч Ку, *вѡѡћали* Вуч Као, *вѡѡћажѡ* Гле, *врѡѡме* Бу Дуч, *грѡѡѡшѡ* Бу Ту, *грѡѡѡшила* Вуч Ку, *грѡѡѡшили* Вуч Ку, *дрѡѡѡшѡ* Вуч Као, *дрѡѡѡшили* Бу, *згрѡѡѡшила* Вуч Као, *ѡгрѡѡѡшила* Бу Ку, *ѡгрѡѡѡшѡ* Гле Ту, *ѡгрѡѡѡшили* Гле, *дѡѡѡшѡ* Бу ГДу Ку, *дѡѡѡлили* Гу Ку, *издѡѡѡшѡ* Бу Ку, *ѡдѡѡѡшѡ* Вуч Ку, *жлѡѡѡѡѡ* *јѡзда* Бу Е Куш, *звѡѡѡзда* Бу Дуч Као, *звѡѡѡзду* ГДу Куш, *зѡѡѡѡѡ* ГДу, *зѡѡѡѡѡ* Гле, *клѡѡѡшѡ* Бу Гле Е Куш, *лѡѡѡѡѡ се* Бу, *лѡѡѡѡѡ се* Гу, *излѡѡѡѡѡ се* ГДу, *залѡѡѡѡѡ* Бог Куш, *лѡѡѡѡѡ* Гле Е, *лѡѡѡѡѡ* Вуч Ку, *лѡѡѡѡѡ* Бог, *лѡѡѡѡѡ* МС Ша, *залѡѡѡѡѡ* Вуч, *излѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *ѡрѡѡѡѡѡ се* ГДу, *мѡѡѡѡѡ* Вуч, *мѡѡѡѡѡ* Гле Дуч, *ѡмѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *ѡмѡѡѡѡѡ* Бу Гу, *ѡрѡѡѡѡѡ* Бог Као, *нѡѡѡѡѡ* Бог Ку, *зѡѡѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *зѡѡѡѡѡѡѡ* Бог Ку, *ѡлѡѡѡѡѡ* Вуч Е, *ѡлѡѡѡѡѡ* Гле МС, *ѡрѡѡѡѡѡ* Вуч Као, *ѡрѡѡѡѡѡ* Гу Ос, *зѡѡѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *рѡѡѡѡѡ* Бог Дуч, *рѡѡѡѡѡ* Гле Куш, *рѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *сѡѡѡѡѡѡѡ* Бу Као, *сѡѡѡѡѡѡѡ* Гле Ку, *сѡѡѡѡѡѡѡ* Вуч Ку, *нѡѡѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *ѡрѡѡѡѡѡѡѡ се* Као, *рѡѡѡѡѡѡѡ се* ГДу, *свѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *свѡѡѡѡѡ* Гле, *свѡѡѡѡѡ* Гле Ку, *снѡѡѡѡѡ* Гле МС, *снѡѡѡѡѡ* Гду Као Куш, *цѡѡѡѡѡѡѡ* Вуч Ос, *оѡѡѡѡѡѡѡ* Ос;

бб) ђ > њѣ:

вѡѡнаѡ Гле, *врѡѡме* Вуч, *дѡѡѡѡѡ* Вуч Рок Ша, *лѡѡѡѡѡ* Е Ку, *лѡѡѡѡѡ* Вуч Куш Ос, *лѡѡѡѡѡ* Ос, *лѡѡѡѡѡ* Куш, *лѡѡѡѡѡ* Куш, *млѡѡѡѡѡ* Бог Вуч, *млѡѡѡѡѡ* Гле Ку, *одѡѡѡѡѡ* Куш, *ѡрѡѡѡѡѡ* Е, *рѡѡѡѡѡ* Гле Е, *свѡѡѡѡѡ* Рад Рок Куш, *сѡѡѡѡѡѡѡ* Гле.

бв) Обични су и екавски ликови:

бѡла Гу Дуч, *бѡлу* Гу, *блѡда* Бу Као, *блѡду* МС, *вѡнаѡ* Бог, *вѡнца* Бог Дуч, *врѡѡдна* ГДу Ку Куш, *врѡѡделѡ* Гу, *врѡѡдели* Бу Е, *грѡѡшѡ* Гле, *ѡгрѡѡшѡ* ГДу, *дрѡѡмѡ* Бог, *задрѡѡмѡ* Дуч, *зѡѡвали* МС, *лѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *залѡѡѡѡѡ* Гле Ку, *залѡѡѡѡѡ се* Ос, *лѡѡѡѡѡ* Бу, *лѡѡѡѡѡ* врѡѡме Бог Ку, *мѡѡѡѡѡ* Бу, *ѡмѡѡѡѡѡ* Бог Ку, *мѡѡѡѡѡ* Бу Ку, *млѡѡѡѡѡ* Бу, *млѡѡѡѡѡ* Бог Ту, *оклѡѡѡѡѡ* Ос, *ѡѡѡѡѡ* Гу, *ѡгрѡѡѡѡѡѡѡ* ГДу, *рѡѡѡѡѡ* Бог Ку, *рѡѡѡѡѡ* Ку, *свѡѡѡѡѡѡѡ* Бог, *у свѡѡѡѡѡ* Гле Ку, *свѡѡѡѡѡ* Дуч, *свѡѡѡѡѡ* МС, *сѡѡѡѡѡ* ГДу, *рѡѡѡѡѡѡѡ* Као, *слѡѡѡѡѡѡѡ* Дуч Ку, *цѡѡѡѡѡѡѡ* Рад, *цѡѡѡѡѡѡѡ* Бу Као Куш, *цѡѡѡѡѡѡѡ* МС, *цѡѡѡѡѡѡѡ* га Бу Е, *ѡрѡѡѡѡѡѡѡ* Гле Ша, *ѡрѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* Дуч, *ѡрѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* Гле Као.

в) Рефлекси дугог неакцентованог јата:

ва) њ̄ > њ̄е:

двоц̄ӣѣвка Куш, *двоц̄ӣѣвк*у Гу, *двоц̄ӣѣк*а Дуч Ку, *дд̄нц̄ӣѣл*а Ос, *дд̄нц̄ӣѣл*и Бу, *дд̄нц̄ӣѣш*е Бу, *н̄а̄нц̄ӣѣл*а Бу Дуч, *н̄р̄д̄нц̄ӣѣл*а Гу, *н̄р̄д̄нц̄ӣѣш*е Е Куш, *р̄а̄знц̄ӣѣл*и Е, *зай̄д̄овц̄ӣѣд̄а* Бог, *з̄адр̄ц̄ӣѣм*ал Гле, *з̄адр̄ц̄ӣѣм̄а* Бог, *раз̄др̄ц̄ӣѣм*а се Гле, *з̄асл̄ц̄ӣѣл*ени Бог, *зал̄ц̄ӣѣл*и се ГДе, *из̄л̄ц̄ӣѣч*и се Бу, *из̄л̄ц̄ӣѣч*ен Гле, *ӯл̄ц̄ӣѣл*ьено Бог Ку, *зам̄ц̄ӣѣс*имо Вуч, *ум̄ц̄ӣѣс*имо Бу, *из̄м̄ц̄ӣѣш*ам Бог, *из̄м̄ц̄ӣѣш̄а* Бу Као, *н̄р̄д̄м̄ц̄ӣѣш*а се МС, *к̄ол̄ц̄ӣѣвк*а ГДу Дуч Ку, *к̄ол̄ц̄ӣѣвк*у Бу Као Ша, *на̄н̄р̄ц̄ӣѣд* Ву, *н̄на̄н̄р̄ц̄ӣѣд* Гле, *н̄с̄в̄ц̄ӣѣс* Гле, *р̄аз̄р̄ц̄ӣѣш*и се то Ша, *од̄др̄ц̄ӣѣш*имо Бу, *раз̄др̄ц̄ӣѣш*имо Као, *ис̄ц̄ӣѣл̄а* се Гле, *на̄ц̄ӣѣл̄а*мо Вуч Дуч, *н̄о̄ц̄ӣѣл̄а*мо Бу Ку, *н̄о̄ц̄ӣѣл̄а*мо МС Ту, *р̄ас̄ц̄ӣѣл̄и*м Гле, *р̄ас̄ц̄ӣѣл̄и*мо ГДу Е, *р̄ас̄ц̄ӣѣл̄и*ьено Вуч, *н̄р̄д̄ц̄ӣѣл̄и* се Гле, *о̄ц̄ӣѣд*им Бог, *на̄ц̄ӣѣд*имо Дуч, *н̄р̄д̄ц̄ӣѣд*имо Као, *ис̄ц̄ӣѣл̄а*м Вуч Куш, *ис̄ц̄ӣѣл̄а*на Дуч, *р̄ас̄ц̄ӣѣл̄и*ьено МС, *н̄р̄д̄н̄р̄ц̄ӣѣч*иш Куш.

вб) њ̄ > њ̄е:

на̄н̄р̄ц̄ӣѣ Бог Дуч, *н̄д̄н̄р̄ц̄ӣѣ* Ос, све за *д̄вӣѣ* године Ша.

вв) њ̄ > њ̄е:

*о̄ц̄ӣѣд*имо Ос, *н̄ка̄ко* *ис̄н̄р̄ц̄ӣѣк*а Вуч, *н̄д̄н̄р̄ц̄ӣѣк*о Дуч, *н̄н̄р̄ц̄ӣѣк*о Е, *р̄а̄знц̄ӣѣл*и Дуч, *ум̄ц̄ӣѣс̄е* Вуч.

вг) Бележимо и екавске ликове:

*д̄д̄в̄ѣк*а Бог Е, *д̄д̄н̄ѣл*а Гле, *д̄д̄н̄ѣш*е МС Рад, *р̄а̄зн̄ѣл*а МС Ту, *р̄а̄зн̄ѣл*и Вуч, *н̄н̄ѣл*а Гле, *н̄н̄ѣл*и Вуч Ту, *из̄л̄ѣл*и се Гле, *на̄л̄ѣл̄и*мо Бу Гу, *на̄л̄ѣл̄и*ьена ГДу, *на̄н̄р̄ѣд* Бу Рок, *од̄н̄р̄ѣб̄и*мо Бу Као, *н̄д̄д̄ѣл*им МС, *н̄д̄д̄ѣл*имо Дуч, *н̄д̄н̄ѣл*а Као, *н̄о̄л̄ѣж̄ѣм*о Бу Ку, *ис̄ц̄ѣд*им Вуч, *ис̄ц̄ѣд̄и*мо Као Ос, *н̄р̄д̄ц̄ѣд*и се Гле, *зам̄ѣш*ам Бог, *из̄м̄ѣш*ано Дуч, *из̄м̄ѣш*а се Гле, *н̄р̄д̄м̄ѣш̄а*мо МС Куш, *раз̄р̄ѣш*ен МС, *ӯвек* Бог Дуч Ша, *на̄ц̄ѣл̄а*м Бу Као, *р̄ас̄ц̄ѣл̄и*ьено Бу Е, *на̄ц̄ѣл̄а*мо Дуч.

Напомена: Фреквенција екавских ликова није свуда једнака. Она је најнижа у насељима дуж тока реке Моравице; знатно је виша (готово равна или пак равна фреквенцији ијекавизама) на подручју Драгачева (некадашњег и данашњег) и на источним обронцима планине Јелнице.

63. Замена јата у кратким слоговима

а) Основни рефлекс кратког јата је *је* (примери са извршеним јекавским јотовањем дати су ниже), нпр.:

б̄ј̄ѣж̄аши Бу, *б̄ј̄ѣж̄а*ла Бу Ту, *б̄ј̄ѣж̄а*ли Гле Као, *б̄ј̄ѣж̄и* Бу Куш, *б̄ј̄ѣж̄и* Куш, *б̄ј̄ѣж̄а*н̄ӣа Бу Ку, у *б̄ј̄ѣж̄а*н̄ӣу МС, *в̄ј̄ѣн̄ч̄а*ли се Ту, на *в̄ј̄ѣн̄ч̄а*љу Дуч, *в̄ј̄ѣн̄ч̄а*ница Бог Куш, *в̄ј̄ѣн̄ч̄ӣѣ* Дуч, *в̄ј̄ѣн̄ч̄ӣѣ*ма Вуч, *в̄ј̄ѣра* Бу Као, *в̄ј̄ѣр̄ѣ* Гле Ос, *в̄ј̄ѣру* Вуч Ша, *в̄ј̄ѣт̄ар* ГДу Ку, на *в̄ј̄ѣт̄ар*у МС Ту, *в̄ј̄ѣт̄р̄ѣн̄ч̄а* Бог ГДу, *в̄ј̄ѣт̄р̄ѣн̄ч̄а*чу Дуч, *в̄ј̄ѣт̄р̄ѣн̄ч̄а*че МС, *из̄в̄ј̄ѣт̄ри*ло Бу Куш, *из̄в̄ј̄ѣт̄р̄и* Бог ГДу, *из̄в̄ј̄ѣт̄ри*ше Гле, *в̄ј̄ѣш̄и* Бог Ку Ос, *в̄ј̄ѣш̄и*а Бу Е, *в̄ј̄ѣш̄и*и ГДу, *в̄ј̄ѣш̄и*на¹⁵¹ Гу Ту, *м̄ј̄ѣра* Бу Ку, *м̄ј̄ѣру* Вуч МС, *м̄ј̄ѣри*ше Бу Куш, *м̄ј̄ѣр̄и*м Бу Ку, *м̄ј̄ѣр̄и*мо Гле, *из̄м̄ј̄ѣри*ше Ос Ту, *из̄м̄ј̄ѣр̄и*м Бу, *из̄м̄ј̄ѣр̄и*мо Бог Као, *од̄м̄ј̄ѣр̄и* се Дуч Ку, *н̄р̄д̄м̄ј̄ѣр̄и* се Е Ку, *м̄ј̄ѣс̄ѣц* Бог Ку, *м̄ј̄ѣс̄ѣц*а Бу Куш, у *м̄ј̄ѣс̄ѣц*у Ту, *м̄ј̄ѣс̄ѣч*ина Дуч Ку, *м̄ј̄ѣс̄ѣч*ӣн̄ѣ Вуч Куш, *м̄ј̄ѣс̄ѣч*ӣну Бу Куш, *м̄ј̄ѣс̄ѣч*ӣно Вуч Ку, *м̄ј̄ѣс̄ѣч̄ар* ГДу Рад, *м̄ј̄ѣс̄ӣо* Дуч Ку, *м̄ј̄ѣс̄ӣа* Дуч МС, у *м̄ј̄ѣс̄ӣу* Бу Е,

¹⁵¹ Овде: *в̄ј̄ѣш̄и*на > *в̄ј̄ѣш̄и*на (в. Ђукановић Драгачево 88).

мјестима Гле Ос, *на̀мјестѝио* Бу Ос, *на̀мјестѝила* Бог Ку, *на̀мјестѝено* Гле, *на̀мјестѝени* Дуч Ку, *на̀мјестѝише* Бу Л, *на̀мјестѝим* Бу Дуч, *на̀мјестѝймо* ГДу Ку, *о̀бјесѝио* Вуч Ку, *о̀бјесѝила* Бу Ку, *о̀бјесѝена* Као, *о̀бјесѝени* Рад, *о̀бјесѝим* Гле, *о̀бјесѝи* се Дуч Ку, *о̀бјесѝимо* Бу Куш, *о̀бјесѝина* Бу Као, *о̀бјесѝину* Бу Ос, *ѝјѝе* Бу Куш, *ѝјѝегав* Вуч, *ѝјѝевати* Бу, *ѝјѝевѝ* Бу Као, *ѝјѝевала* ГДу Рок, *ѝјѝеваше* Дуч Куш, *зайѝевѝ* Дуч Рад, *зайѝевали* ГДу Ку, *зайѝевѝ* Бу Као, *исѝѝевѝ* ГДу, *ѝјѝесма* Бу ГДу Као Куш МС Рад Ту, *ѝјѝесмѝ* Бог Дуч, *ѝјѝесму* Вуч МС Ту, *ѝјѝесамѝ* Бог Ос, *ѝјѝесмица* Вуч Ку, *ѝјѝесмицу* Ос Ту, *ѝјѝевѝч* Бу Куш, *ѝјѝевѝчи* ГДу Куш, *ѝјѝевѝчицу* Бу, *ѝјѝевѝчице* Вуч Ку, *ѝјѝевѝчи* Бу, *ѝјѝевѝчи* Бог Као, *ѝјѝена* Гле Вуч Ос Рад, *ѝјѝену* Бу Ту, *ѝјѝенили* Бу Као, *зайѝенио* Бу Ос, *зайѝенише* Гле Као.

б) Забележени екавизми нису истог реда, нити пореклом нити фреквенцијом употребе.

Искључиво екавски рефлекс бележимо:

ба) у заменичко-прилошким речима: *нѝкѝ* Бу Куш, *нѝкѝ* Бог Дуч, *нѝкад* Л Ос, *нѝиѝи* ГДу, *нѝиѝио* Бог Ту.

бб) у појединим случајевима као што су нпр.:

зѝница Вуч Ту Ша, *зѝницу* ГДу Куш;

лѝкар Бог Дуч Е Л, *лѝкару* Бог Ос Рок, *лѝкари* Рок Ша;

ѝзледа Гле Ос, *ѝзледу* Ша;

ѝѝлѝвѝ се Вуч, *ѝѝлѝвајѝ* Дуч Л Ту, *ѝѝлѝваше* Бог;

ѝѝѝи Вуч Ку Л, *ѝѝѝе* Л.

Ликови из разреда ба) и облици лексеме *ѝѝѝи* одговарају ијекавској књижевнојезичкој норми, док остали назначени примери нису у складу с њом.

Фреквенција ових и оваквих ликова углавном је „равна“, тј. они су мање-више подједнако чести (односно ретки) у свим деловима овог говорног подручја. Ређе се чују ликови *лѝкар* (чешће је *ѝѝѝор*) и *ѝѝѝи*.

Другачије је, међутим, са екавизмима као што су:

бежѝм Бу МС, *бежѝ* Ту, *бежѝмо* Бог Дуч, *бежѝи* Вуч Куш, *бежѝиѝе* Бу Куш, *вѝтар* Бу ГДу Ос, *вѝтра* Дуч Ку, *вѝтрови* Бу Ку, *вѝтрило се* ГДу, *вѝтровѝио* МС, *дѝца*¹⁵² Вуч, *дѝѝ* Вуч Ду, *дѝцу* Гле Рад Ту, Као, *лѝѝио* Гле Куш, *лѝѝи* Бу Као, *лѝѝина* Ву МС, *лѝѝину* МС, *лѝб* Бу, *лѝба* Ос, *с лѝбом* Гле Дуч, *лѝбаѝ* Као Ку Ос, *лѝѝиѝе* Ву, *лѝѝѝи*¹⁵³ Вуч, *лѝѝѝица* Бог, *мѝѝѝио* Бу Рад, *мѝѝѝи* Гу Куш, *ѝ месѝу* Ку, *на̀месѝѝила* Дуч, *на̀месѝѝена* Дуч, *на̀месѝѝено* Дуч, *на̀месѝѝим* Гу, *на̀месѝѝймо* Као, *мѝсечина* Као, *мѝсечину* Као, *ѝевале се* иѝсме рѝзѝне Е, *ѝевѝл* Ку, *ѝевѝлмо* Бу, *зайѝеваше* Вуч Ку, *зайѝевајѝ* Гле Е, *ѝевѝѝиѝ* ГДу Као, *ѝевѝѝч* Бу Ку, *ѝевѝѝчи* Гу Ку, *ѝлѝва* Вуч ГДу, *ѝлѝвѝл* Бу Ос, *ѝѝѝкѝ* Гле Рад, *ѝѝѝѝк* Као, *ѝѝѝѝѝѝѝ* Ша, *ѝѝѝѝѝѝ се* Дуч, *ѝрѝлѝѝе* ГДу, *ѝрѝлѝѝѝ* Бу Куш МС, *ѝрѝлѝѝѝѝс* Бу Вуч Л, *сѝѝѝѝи се* Бу, *сѝѝѝѝи се* Ос, *сѝѝѝѝм се* Ос, *ѝсѝѝѝѝѝ* Гу, *ѝсѝѝѝѝѝѝ* Ту.

Ови и њима слични екавизми јављају се и у јекавском лику (понеки и у „икавском“ — в. ниже). Њихова фреквенција осетно варира: најнижа је у средњем и доњем току реке Моравице; знатно је виша (каткад и једнака фреквенцији јека-

¹⁵² Овде: *дѝѝ* > *дѝѝа* (в. нав. дело 88).

¹⁵³ Овде: *лѝѝѝѝ* > *лѝѝѝѝа* (в. нав. дело 88).

визама) у драгачевском крају и на источним падинама планине Јелице. Необично висок проценат примера с екавским заменама кратког јата бележимо и у насељима око извора и горњег тока реке Моравице. Овде је неопходно нарочито подвући утицај суседних поглавито екавских говора у којима је рефлекс кратког јата увек такав.¹⁵⁴

64. Кратко јат иза р. а) Рефлекс кратког јата иза сонанта р углавном је екавски:

аа) *врѣмена* Гле, *врѣменом* Бог Гле, *врѣиѣно*¹⁵⁵ Вуч ГДу, *врѣиѣнце* Вуч, *врѣиѣнциѣна* Бу Куш, *врѣћа* Бу Ку, *врѣћѣ* Бу Дуч, *врѣћу* Бу Ку, *врѣћѣм* Бу Ку, *врѣћице* Вуч, у *врѣћицама* Бу Ку, *грѣшка* Гле Куш, *грѣику* Бу Л, *грѣишѣм* Вуч, *грѣишѣка* Гле, на туђим *грѣшѣма* Е, *пѣгреишо* Гле, *мрѣѣжа* Бу Ку, *мрѣѣжѣ* Дуч, у *мрѣѣжу* ГДу, *мрѣѣжица* ГДу Ку, *мрѣѣжицу* Гле Ку, *рѣзала* Вуч, *рѣзало се* ГДу, *рѣжѣиш* ГДу, *рѣжѣ* Бу, *изрѣзѣ* ГДу, *нарѣзала* Бог Куш, *нарѣжѣм* МС, *срѣћа* Гле Куш, *срѣћѣ* Вуч, *срѣћѣм* ГДу Рок, *шрѣишѣна* Бог Куш, *шрѣишѣу* МС, *шрѣишѣне* Гле МС Ос, *шрѣбѣ* Гле Куш, *шрѣбѣ сам* МС, *шрѣбало је* Дуч, *црѣиуља* Бу ГДу Ку Куш, *црѣиуљу* ГДу Ку, пот *црѣиуљѣм* Ша, *црѣиуљѣка* Гле, *црѣиуљѣку* Бу Ку;

аб) *гѣрела* Бу ГДу Ку, *гѣрело* Гу, *изгѣрела* Гле Ку, *изгѣрело* Бу Ку, *изгѣре* Вуч, *пѣрогѣрело* Бу Ку, *нагѣрела* Бу Куш, *разгѣрела се* Л Ша, *сагѣрело* ГДу, *сагѣре* Дуч;

ав) *крѣишѣк* Бу Ку, *рѣишѣца* Бог Е, *рѣишѣѣ* Бу, *рѣћѣ* Бог Вуч Дуч Куш, *сѣишѣишѣна* Бу, *сѣишѣишѣну* Као;

б) *рѣ* > *рје* бележим у невеликом броју примера: *брѣишѣишѣ* Бог Ос, *рѣишѣца* Вуч, *рѣишѣцу* Гле, *сѣишѣишѣца* Бог, *сѣишѣишѣцу* Ту, *шрѣишѣишѣ* Као.¹⁵⁶

Напомене:

1. Екавизми из разред а) одговарају ијекавском књижевнојезичком стандарду, док они из категорија аб) и ав) нису у складу с њим.

2. Примери из категорија аа) и аб) придружују се инвентару категорија и појединачних случајева у којима се на месту краткога јата јављају само екавски рефлекси.

65. Јекавско јотовање. Овим јотовањем обухваћени су алвеолари *л* и *н*, дентали *д*, *ш*, *з*, *с*, *ц* и, само у једној категорији, лабијали *п*, *б*, *м*, *в*:

а) *л* + *је* (< Ћ) > *ље*:

вѣљѣ Бог Ку МС, Ос Рад Рок Ту Ша, *вѣљели* Бу Е Ку Куш, *дѣље* Бог Бу Гле ГДу Дуч Као Куш МС Ос, *завѣљѣ* Бу Као, *завѣљела* Вуч Дуч Као Куш Л МС Ос, *завѣљели* Бу ГДу Ку МС Рок Ту, *кѣљено* Бог Бу Вуч Гу Дуч Ку, *кѣљена* Бог Бу ГДУ Гу Е Као Ку, *кѣљешѣма* Бу Гле Е Куш, *кѣљѣишѣце* Дуч, *љѣб* Бог Бу Гле Дуч Као Куш МС Ша, *љѣба* Бог Бу ГДу Дуч Е Ку Куш, *ш љѣбом* Бог Гле ГДу Дуч Ку Куш, *љѣишѣишѣк* Бог Вуч Дуч Е Ку Л МС Рад, *љѣишѣишѣка* Гле Ку Куш Ос, *љѣишѣишѣке* МС, *љѣишѣишѣсава* Бу Е, *љѣишѣишѣсаву* ГДу Као, *љѣишо* Бу Ву Вуч Дуч Е Ку Куш МС Ос, *љѣса* Бу

¹⁵⁴ В. Барјактаревих НП-Сј 1–177, В. Николѣи Моравѣчки и горњѣостуд. 63–69.

¹⁵⁵ Дакле: *врѣишѣно* > *врѣиѣно* (в. Ђуканових Драгачево 88).

¹⁵⁶ В. Пецо Судбина кратког ѣ 257–260.

Дуч, *љѣсу* Е, *љѣиш* Бу Вуч Дуч Као Ку Куш МС Рок, *љѣиѡс* Бог Вуч ГДу Дуч Е Као Ку Куш, *љѣиѡшњѣ* Вуч Ку Куш МС Ту Ша, *љѣиѡшњѣи* Бу Вуч ГДу Дуч Као Ку, *љѣишина* Бог Вуч Гу Дуч Ку Куш МС, *љѣишину* Бу ГДу Дуч Ку, у тѡме *љѣчилѣишѣ* Ос, *мљѣла* Бу Као, *мљѣли* Бу Гу Ку Куш МС, *самљела* Гле, *мљѣчавина* Вуч Куш, *мљѣчавину* Бу Као, *иљѣва* Бог Бу Ву ГДу Дуч Е Ку Ос Ту Ша, *иљѣвѣ* Бу Дуч Е Као Куш Л Ос Рад, *иљѣву* Бу Гле Дуч Ку МС, *иљѣвѡм* Гле, *иѣрѡлѣће* Бу Вуч Гу Као Куш, *иѣрѡлѣћа* Бу Гле Л Ос Ту, *иѣрѡлѣиѡс* Бог Бу Вуч Гу Дуч Као Куш МС Рад, *разбѡлѣла се* Бог Гле Ку МС, *рѣзбѡлѣ се* ГДу, *разбѡлѣло се* Гле.

Ликови као што су *биљѣга* Бог Вуч, *биљѣжиле* Ос, *забиљѣжѣм* Ку и сл. интересантни су и као примери у којима је извршено јекавско јотовање алвеолара л и као „икавизми“ одређеног типа (в. ниже);

б) н + је (< њ) > ње:

њѣдра Бог Бу ГДу Као Ку Куш, *у њѣдра* Вуч Рок, *у њѣдрима* Гле Куш, *срѣце из њѣдѣрѣ* Вуч, *сњѣгови* Гле Као Ку, *сњѣгове* Бу Ку, *сњѣшчиѣ* Рад, *сњѣшчића* Вуч Дуч, *зацрвѣњела се* ГДу Ку, *зацрвѣњели се* Вуч Ос, *оглѣдњела* МС Ос, *оглѣдњело* Ос, *оглѣдњели* Гле, *иѡбјѣшњели* Гле Куш, *иѡбјѣшњели* Ша;

в) т + је (< ѣ) > ѣе:

ћѣраиш Бу Вуч, *ћѣрала* Бу Као Рок, *ћѣрали се* Бу, *ћѣраше се* Бу, *ћѣрѣм* Гле Дуч Ку МС, *ћѣрѣш* Бу Дуч Ку МС Ту, *ћѣрѣмо* Вуч Ку, *ћѣрајѣ* Бу ГДу Ку, *заћѣраше* Бу Рок, *заћѣрѣм* МС, *заћѣрајѣ* Бу Вуч, *ишѣрала* Бу Ку, *ишѣрали* МС Ос, *ишѣраше* Гле Гу Као, *ишѣрасмо* ГДу, *ишѣрѣм* Бог Вуч ГДу Дуч Е Ку, *ишѣрѣмо* Вуч Као Рок, *ишѣрѣвајѣ* Као, *наћѣрали* Бу Ку, *наћѣрѣм* МС ГДу Куш, *наћѣрѣмо* Бог, *иѡћѣрали* Вуч Дуч Рад, *иѡћѣрѣј* Бог Дуч Ку Ос, *иѡћѣрѣм* Гу Дуч, *иѡћѣрѣмо* Бу Гле Гу Е Ку МС, *иѡћѣрајѣ* Вуч Као, *рашѣрали* Дуч Ку, *рашѣраше* Гле Ку, *рашѣрѣм* Бу Дуч, *рашѣрѣш* Бу Ку Куш, *рашѣрајѣ* Гле; *залѣћела се* Дуч, *залѣћеше се* Гле, *иѡлѣћела* Бу Ку, *иѡлѣћеше* Бу Куш, *улѣће* Бу Куш, *улѣћела* Бог Ту, *улѣћеше* Ос; *ћѣо* Вуч Дуч Ку, *ћѣла* Ос, *ићѣо* МС Ос Рок, *ићѣла* Бу Као Ку, *ићѣли* Бу Куш, *нѣ шѣднѣм* Бу Ку.

Јекавско јотовање дентала *ѣи* изостаје у следећим забележеним примерима: *сијѣнка* Бу Е, *сијѣнку* Бу Ку, *сијѣнке* Л Ша, *сијѣнчица* Дуч на једној *сијѣнчици* Бу, *ијѣскоба* Бу Ку, *ијѣскобу* Гле Ку, *ијѣскобно* ГДу Ку, *ијѣшњѣ* Као, *ијѣшњѣо* се тиме Као, *ијѣшила* га Вуч, *ијѣшили* је Вуч, *ијѣшишѣо се* Гле Као;

г) д + је (< ѣ) > ѣе:

ћѣвѣр Бог Бу Гле ГДу Гу Дуч Е Ку Куш Л МС, *ћѣвера* Бог ГДу Као Куш МС, *ћѣверу* Бу Дуч Као МС Ос Рок, са *ћѣверима* Е Куш, од *ћѣвѣрѣ* Гле, *ћѣвѣјка* Бу Ву Вуч ГДу Дуч Е Као Ку Куш МС Рад Рок, *ћѣвѣјку* Бу Дуч Као Ку Куш Л МС Рок Ту, *ћѣвѣјком* Бу Дуч, *ћѣвојачки* Гле Е Ку, *ћѣвојачку* Вуч Као, *ћѣд* Бог Бу Вуч ГДу Гу Као Ку Куш Л МС Рад Ту Ша, *ћѣда* Бу Ву Дуч Као Куш Л Ос Рок, *ћѣдом* Бу ГДу Е Ку Куш МС Ту, *ћѣца* Вуч ГДу, *ћѣцѣ* Бог Гле Ку Куш МС Рад, *ћѣцу* Бог Гле Као МС, *ћѣцо* Бу Као Ку МС, *ћѣтеѣта* Бу ГДу Куш, *ћѣтеѣту* Бу Као, *вићѣ* Бу ГДу Ку Ос Рад, *вићѣла* Бу Дуч Ку МС, *вићѣше* Бу, *вићѣли* Бу ГДу Е Ку Куш МС Ша, *ћѣнѣм* Бу Дуч, *ћѣнѣ се* ГДу Куш, *ћѣнѣмо* Вуч МС Рок, *саћѣнѣм* Бог Гле Као, *саћѣнѣ се* Дуч, *саћѣнѣмо* Бог Дуч МС, *саћѣнѣ* Бу Ку, *оћѣвен* Бу Као, *оћѣвени* Бу Као, *оћѣнѣм* се Вуч, *оћѣнѣш се* Ос, *иѡлѣћѣо* Бог Као, *иѡлѣћѣла* Бу Е, *иѡлѣћѣли* Бу Ку, *иѡлѣћѣе* Вуч,

ћѣлаше нѣшта, ћѣлаше Ос, ћѣла̄м Гле Као, ћѣла̄ Бу Ку, ћѣла̄мо Гле Ту, ћѣла̄ју ГДу, ћѣла̄ МС, ћѣла̄ се Вуч, дѣла̄мо МС, дрво̄ла̄ Бу Куш, дрво̄ла̄у Дуч, ѣдовина Бу Ку Ос, ѣдовину ГДу Куш, нѣла̄ Бу Ку, нѣла̄ Гле, у свѣтӯ нѣла̄у Бу, нѣла̄м Бу Рок;

д) с + је (< ѣ) > се:

се̄сти Бог Гле, се̄о Бу Дуч Као МС Рад, се̄ла Бу Дуч Е Л, се̄ли Гле, се̄ди Бу Ку, се̄доше ГДу Куш, се̄днѣм Бу Гу, се̄днѣмо Гле, за̄села ГДу, за̄сели Ку Куш Ос, за̄седнѣм Бу ГДу Куш, за̄седнѣш Гле, за̄седнѣ Е, ӣдсе̄да̄мо Гле, ӣдсе̄да̄ју Бу Ту, ӣресе̄ла ГДу, ӣресе̄ли Бу Ту се̄дӣшӣе ГДу, се̄дӣшӣа Гу; се̄ћи Бу Гу, се̄кла Гле Ку, се̄кло се Ву ГДу Рад, се̄кли Бог Ку Куш, за̄секо̄ Бу Ку, за̄секла Као, за̄секоше ГДу, ӣсе̄ћи МС, ӣсеко̄ Бу Ша, ӣсекла Бу Ку, ӣсекоше Бу Ку, ӣсече̄но ГДу, о̄секо̄ Бу, о̄секла Гле Ку, о̄секли МС, о̄секоше Вуч Као Ку, ӣдсеко̄ се Бу, ӣдсекло се Дуч, се̄кира Бу ГДу Гу Е Ку Куш МС Рок Ту, се̄кире̄ Бу Као Куш МС, се̄киру Гле Ку Ос, се̄киро̄м Вуч, се̄кире Бу, ӣдсе̄чӣмо Бог Бу Гле Дуч Као Куш МС Ту, ӣдсе̄че̄ Бу Ку, ӣдсе̄к Бу ГДу Дуч Ку Куш МС Рад, ӣдсе̄ка Бу Гле Као Ку, ӣдсе̄ци Бу Ку Куш; се̄тӣо се Бу Као, се̄тила се Бу Ку, се̄тӣи се Вуч Дуч Куш, се̄тӣ се Бу, се̄тӣмо се Вуч Ку Куш, о̄се̄тӣо Бу Као Куш, о̄се̄тила Вуч Ос, о̄се̄тӣсмо МС, о̄се̄тӣшӣе Вуч Ку, о̄се̄тӣш Бу Ку МС Ша, о̄се̄тӣмо Бу Гле Дуч Ку МС Ту, ӣресе̄тӣо се Вуч, ӣресе̄тӣли се Рок, ӣресе̄тӣи се Рад, ӣресе̄тӣӣмо се Бог Дуч, ӣресе̄ћа̄м се Бу; се̄ме Бу Вуч ГДу Е Као Ку Куш МС Ос, се̄мена Бу ГДу Ку Куш МС Ту, се̄мена Рок;

се̄тӣца Е Куш, се̄тӣцу Е;

се̄док Ву Вуч Дуч Куш, се̄до̄ке Дуч, се̄до̄ци Ву Рок;

се̄нка Ву, се̄нку Куш;

ђ) з + је (< ѣ) > зе:

ӣзелӣца Бог Бу ГДу Гу Дуч Ку Л, ӣзелӣце̄ Бу ГДу Куш, ӣзелӣцу ГДу Ку, ӣзелӣцӣом Бог Као, ӣзелӣце Бу Гле Куш, ӣз̄о МС Рок Ша, ӣзела ГДУ, ӣзели Бу Ку;

е) ц + је (< ѣ) > ће:

ће̄йало Гле Као, крај ће̄йала Бу, на ће̄йалу Гле Куш, ће̄йаница Бог Бу ГДу Ку Куш Л Ос Ту, ће̄йаницу Бу Као, ће̄йаниц̄ом ГДу Ос, ће̄йанице Бу Ку, ће̄йка Бог Као Ку, ће̄йку ГДу Ку.

Само код најстаријих бележимо и *ћевла̄ник* Рок Ша, *ћедило* ГДу Ку Рок; *ӣрђе̄ӣало* Бог (овде: *цѣ* > *ће*).

ж) Јекавско јотовање лабијала *й*, *б*, *м* и *в* захватило је једино глаголе с лабијалом на крају општег дела и гласом *ѣ* у основи инфинитива:

— пје > пље: *ӣрӣѣла* Бог ГДу Ку, *ӣрӣѣли* Бог Е, *ӣре̄ӣрӣѣла* Бу Дуч Ку, *ӣре̄ӣрӣѣли* МС Рок, *о̄ӣӯӣѣла* Ву Ку, *о̄ӣӯӣѣло* ГДу, *о̄ӣӯӣѣли* Гле, *ӯӣӯӣѣло* Ту;

— бје > бље: *свр̄б̄ѣла* га Вуч Ту, *свр̄б̄ѣло* га ГДу Ку, *засвр̄б̄ѣли* га милио̄ни Као, *засвр̄б̄ѣло* ме Бу;

— мје > мље: *гр̄м̄ѣло* Бу Као, *изгр̄м̄ѣло* Бог Ту, *ӣрегр̄м̄ѣла* ст̄о ја̄д̄а Као.

— вје > вље: *жӣв̄ѣла* Бог ГДу Е Ку, *жӣв̄ѣли* Ву Дуч, *дож̄ӣв̄ѣла* Гле Дуч К, *дож̄ӣв̄ѣло* Бу Ку, *дож̄ӣв̄ѣли* Гле Ку, *нӣје за̄жӣв̄ѣло* Рок, *па̄жӣв̄ѣла* се Бу, *ӣре̄жӣв̄ѣла* Вуч Ку Куш, *ӣре̄жӣв̄ѣли* Вуч Као, *ӣо̄жӣв̄ѣла* Бу Дуч, *ӣо̄жӣв̄ѣли* Дуч.

Јекавско јотовање лабијала изван назначене категорије, по правилу, није се вршило. Ипак, бележим неколико изузетака: *иљѣге* Рок Ту, *иљѣна* на млијѣку Ту, *иљѣну* Гу, *разумљела* МС, *умљела* Ос.

Чује се и пејоративно *иљѣгоња* Дуч Ту.

Ови и овакви ликови нешто су фреквентнији у драгачевском крају, мада се ни тамо не чују често.¹⁵⁷

У вези са јекавским јотовањем африкате *ц* и лабијала *й*, *б*, *м* и *в* важно је истаћи да ликови у којима се оно читује нису посведочени у свим посећеним насељима.¹⁵⁸

66. Категорије са *и* на месту јата

Забележене потврде икавске замене јата су листом икавски ликови својствени говорима IX и Ш-В типа, тј. ликови добијени фонетским путем (фонетски икавизми) или различитим морфолошким уједначавањима (морфолошки икавизми).

а) Фонетске икавизме налазимо у следећим категоријама:

аа) Ћ + *ј* > *и* + *ј*:

вијали Бог, *вијемо* Бу Дуч, *вијѣ се* Бу, *грѣјала* Бу, *грѣјали* Дуч Ку Ос, *грѣјем се* ГДу Ку, *грѣјемо се* Вуч Ку Ос, *грѣјѣ се* ГДу Дуч Ку Ос, *згрѣјемо се* Бу, *згрѣјѣ се* Бу Ку Ту, *згрѣјана* Дуч, *згрѣјану* Као, *иодгрѣјеш* Вуч, *иодгрѣјемо* Гу Ку, *угрѣјеш* Ос Ша, *угрѣјѣ се* Рок, *угрѣјемо* Као, *угрѣјана* Е, *смѣјала се* Гле, *смѣјали се* Бу Дуч Ку, *смѣјем се* Бу Дуч Ку Куш МС Рок, *смѣјашѣше ми се* Гле, ни *смѣјашш се* не могу ГДу Ку, *насмѣо се* Вуч Ку, *насмѣјала се* Гле, *увѣјѣк насмѣјан* Рок, *насмѣјана* Бу Куш, *насмѣјем се* Гле, *сијо* Вуч ГДу Дуч Ку, *сијала* Бу Куш, *сијало се* Вуч Ку, *сијали* Бу Куш, *сијем* Бу Ку Ша, *сијем* Вуч Е Куш, *сијемо* ГДу, *засѣјем* Бу Ку, *засѣјеш* Као, *засѣјемо* Бу Гле Ку, *иосѣјем* Бог Гле Као Ку, *иосѣјем* Бу Као, *иосѣјеш* Бу Дуч Ку, *иосѣјѣ се* Вуч Као, *иосѣјемо* Бу Гле, *иросѣјана* Бу Гу, *иросѣјем* Бу Ку, *иросѣјеш* Као;

аб) Ћ + *љ* > *и* + *љ*:

биљег Бог Ку, *биљега* Бу Дуч, *биљегу* Бу Као, *биљежли* Ос, *забиљежшш* Бог Ку, *забиљежшше* Ву Гу, *забиљежшм* Вуч ГДу Ку, *забиљежш* ГДу Ку, *обиљежли* ГДу, *обиљежжена* Бу, *обиљежжене* Гле, *обиљежш се* Дуч, *прибиљежли* Вуч, *прибиљежшше* МС Ту, *прибиљежшм* Као МС, *убиљежжено* Ту, *убиљежш се* Дуч;

ав) Ћ + *о* (< *л*) > *и* + *јо*:

вијио Бог Вуч Гле Гу Дуч Као, *волио* Бу Гле Гу Дуч Као Ку Куш, *доњио* Бог Ву Гле Дуч Ку, *ијзио* Бу Вуч Ку, *однио* Бу Е Дуч, *иоњио* Дуч Као, *ириѣио* Гле Дуч Ку, *ириѣио* Вуч Ку, *рајзио* ГДу, *саѣио* Бог, *уѣио* Бу Ку, *жѣлио* Бу Дуч Као, *зажѣлио* Вуч Ку, *иојѣлио* Бог Гле Дуч Ку Ос Рад Рок Ту, *ујѣлио се* Бу, *жијвио* Бу Вуч ГДу Дуч Као Ку МС Рад Рок Ту, *најжијвио се* Вуч Ку, *јѣдва ирејжијвио* Као, *лејио* Бу Дуч Ку Ос Рад, *залѣио се* Гле Ку, *налејио* Бу Као Ос,

¹⁵⁷ В. Ђукановић Драгачево 48.

¹⁵⁸ На ову појаву указује и В. Николић на подручју Моравице (Моравички и горњостуд. 149–151).

иолѣтїишо Бу Рад, *иодлѣтїишо* Гле МС, *и́релѣтїишо* Бог Ку, *залудїишо* и једну и другу Ос, *иолудїишо* Бу Као, *салѣтїишо* га Као, *заирвѣнишо се* у лицу Дуч, *заирнишо* Бу Ку, *наирнишо* га дүшманскї Гу;

Биòград Бог Рад, из *Биòграда* Вуч, у *Биòграду* Рад (али и *Беòград* Бу ГДу Ша, одн. *Бèоград* ГДу).

Напоредо са „икавизмима“ као што су *вїдїишо*, *вòлїишо*, *иолудїишо* и сл. јављају се и аналошки контраховани јекавизми *вїђò*, *вòлò*, *иолуђò* и сл.; нема, међутим, ликова попут *òдњò*, *иђò* итд., забележених у западнијим крајевима нашег сектора II (в. т. 51);

аг) Ћ + ѣ > и + ѣ:

усїђелица Бу Гу, *усїђелицѣ* Гле Као, *усїђелицу* ГЛе, *усїђелицòм* ГДу, *сїђелица* Као.

ба) Тзв. морфолошке икавизме најпре налазимо у глаголима VI (Стевановићеве) врсте у којима није сачувана разлика између инфинитивне и презентске основе, нпр.:

жївило се лчїпо Вуч, *жївили* Бу Дуч Ку Рад, *нажївили се* и мајка и отац Као, *иожївила* ГДу, *и́ржївила* Бу Ку, *и́ржївили* òба рата Ку, *и́рожївила* ГДу, *и́рожївили* Бог ГДу Ку, *излáiила* Бу Гу, *излáiили* òдавнò Вуч, *засїїидила се* ГДу, *сїїидили се* и момак и ђевòјка Ту, *и́рїиша* Бу Ку, оно *и́рїишло* кòлко је мòгло Ку, *и́рейїишли* Гду Ку.

Ови и овакви ликови јављају се напоредо са јотованим јекавизмима (в. т. 65) и, знатно ређим, екавизмима .

бб) Облици одричне форме глагола *јесам* увек су овакви:

нисам, *ниси*, *ниѣ*; *нисмо*, *нистїе*, *нису* (уп. т. 52).¹⁵⁹

бв) Облик дат.-лок. сг. личних заменица *ја*, *ти* и *себе* је: *мѣне*, *шѣбе*, *сѣбе* (својствено ијекавским идиомима моравичке области),¹⁶⁰ односно *мѣне*, *шѣбе*, *сѣбе* (карактеристично за говор Драгачева)¹⁶¹.

Издвојићемо следеће забележене примере:

Говори *мѣне* Гле, Пригòвара *мѣне* Ша, Ни *мѣне* нѣ даде Бу, А *мѣне* нѣ даде ни банке жутѣ Гле, Послаше га *мѣне* Ша, Долише и *мѣне* чашу Рок, Донѣсоше и *мѣне* Ша, Направише и *мѣне* белај Е, Свѣ по *мѣне* удара Бу, На *мѣне* òстаде мўка вѣлкa Бу; Ни *шѣбе* ништа нѣ рече Гле, *Тѣбе* не долазише Е, Поручиваше òни и *шѣбе* Ку, Затвòрили и *шѣбе* радњу Бу, *Тѣбе* не преписаше ништа МС, Направише и *шѣбе* пòсò Бу, Па свѣ по *шѣбе* Ку, На *шѣбе* је да рѣшиш штa њеш Бу, И *шѣбе* двїје дадоше МС, Али га *шѣбе* доведоше Бу, О *шѣбе* нїсу ни разговарали Ку, О *шѣбе* се реко свaшта прича Ку, Ништа се добро о *шѣбе* нѣ чујѣ Бог; Ни *сѣбе* не òставља Гле, Свaк зна по *сѣбе* Бу, Скиде òнò што је имa на *сѣбе* Бу, По *сѣбе* нека процїѣни Е, О *сѣбе* само лчїпо Ку, Да га на *сѣбе* дўго носї Ша, Свѣ према *сѣбе* одређуѣ Ша, Штa имaш на *сѣбе*, имaш Бу;

¹⁵⁹ В. Николић једанпут бележи и *ниѣсам* (Моравички и горњостуд. 72).

¹⁶⁰ В. В. Николић Моравички и горњостуд. 206.

¹⁶¹ В. Ђукановић Драгачево 115–116.

Говорише мѐне Дуч, О мѐне се радї Гу, Дѐнесе га мѐне Дуч, Нѐћу да на мѐне то ђстанѐ Гу, А о мѐне ништа лошо ГДу, А мѐне се не ђбраћа Дуч, Мѐне не одговѐра Дуч, Пѐслаше мѐне дѐпешу ГДу, О мѐне ђни не говорѐ рђаво ГДу, А онѐ лиске свѐ по мѐне ГДу, Према мѐне свї лѐпо ГДу; О *ѡѡбе* се свѐшта прїча Гу, На *ѡѡбе* ѡстати имање Дуч, *Тѡбе* нѐћу рѐћи ништа ГДу, По *ѡѡбе* ништа нѐ пада Гу, *Тѡбе* не прїлазѐ Дуч, *Тѡбе* нѐће приговорити ништа ГДу, Да о *ѡѡбе* прђборѐ којѹ ГДу, Вѐлим *ѡѡбе* Ту, Нѐћу *ѡѡбе* да кажем Гу; Остави тї то сѐбе Ту, О сѐбе ти нѐмам штѐ рѐћи ГДу, Најгори је према сѐбе ГДу, На сѐбе је нѐ носї Ту, Свѐ сѐбе грабї Дуч, Зна по сѐбе Дуч, Свѐ сѐбе прївлѐчї Дуч, По сѐбе прђсипѐ Вуч, На сѐбе само блѹзу имала Дуч, Према сѐбе одређивѐ ГДу, Сѐбе, сѐбе, а мѐне шїпак Дуч, Није сѐбе ни куповѐ ГДу.

У инстр. сг., ген. пл., дат.-инстр.-лок. пл. заменичко-придевске промене налазимо настаке и тврде и меке промене:

— инстр. сг.: са *дђбриѡем* чоѡком МС, ђде за *дрѹгѡем* Рок, *гвђдзѡем* шїљком Дуч, са *моѡем* другом Ку, за *бђљѡем* пђслом Гле, са *сїѡриѡем* народом Е, за *свѐкиѡем* ѐкрепом Вуч, са *ђвиѡем* ѡаком Куш, за *њђговїѡем* трагом Ту; са *нѡшїм* кѹмом ГДу, за *свѐкїм* момком Као, *сѹвїм* дрветом Дуч, са *лђшїм* радњиком Вуч, са *лѐйїм* момком ГДу, са *сїѡрим* алђтом Ку, под *ђвїм* *нѡшїм* крђвом Ша, са *лѐїѡим* сѐветом Е, за *сђѡим* пђслом Бу, с *нѐкїм* пђштђром Дуч;

— ген. пл.: са *ђвиѡег* брђѐ Као, од *вѐкиѡе* момѐка Дуч, *о-ѡїѡе* *сїѡриѡе* дасѐка Ша, од *сїѡриѡе* ѐљїнѐ Ту, *о-дђбриѡе* лѹдї Гу, од *свѐкиѡег* триђѐ Е, са *нѡшїѡег* брђѐ Ку, из *дѹбокиѡе* судђвѐ Е, из *сїѡриѡе* књїгѐ Гле, *зѡпрѡжнїѡе* кола Дуч; од *ђнїѡг* чо-банѐ МС, од *ђвїѡг* прїткї Бу, *ђвїѡг* *нѡшїѡг* ѡѡђђ Гле, са *рѐзни* странѐ Дуч, *ђнїѡг* *сїѡриѡг* ѐртиѡѐ Бу, *нђвї* кѹѡѐ Л, из *нѐсїѡичнїѡг* бурђђ Бу, из *дђбрї* кѹѡѐ Вуч, од *нѡшїѡг* кумђвѐ МС, *коѡкакїѡг* дрђнѐ Бу, од *рѐзнї* врђѐ Л;

— дат.- инстр.-лок. пл.: ђстави је *ѡїѡем* свђтовима Л, са *нѡшїѡем* кђмшїѡѐма Рад, на *нѐкиѡем* пђлицама Ша, прїѡе *сђѡѡем* лѹдима Гле, са *свѐкиѡем* мањупима Дуч, са *дђбриѡем* колима Дуч, по *нѐкиѡем* *лђшїѡем* пѹтевима Е, по *сїѡраниѡем* зѐмљѐма Бу, са *свѐкиѡем* будѐлама Ку, у *зѐмљаниѡем* судђвнѐма ГДу, према *нѡшїѡем* *ѡїѡем* зѐконима Као; по *нђвїм* пѹтевима Као, на *сїѡрим* кѹѡѐма Дуч, са *свѐкакїм* барђбама Дуч, прїѡе *ѡїм* радњнѐма Дуч, с *ѡїм* сѐљѐцима Као, о *нѡшїм* лѹдима МС, са *дђбрїм* коњнѐма Куш, за *нѡјђђїм* војнїцима Е, према *сђђїм* *ѡїм* кумђвнѐма Ша, *дђнїѡ* *нѡшїм* копѐцима Гле.

У моравичким идиомима, нарочито око горњег тока реке Моравице, у ген. пл. чују се и облици попут *вѡшїѡѐ* Е, *нѡшїѡѐ* Ву и сл., где се огледа утнђђ суседних новопазарско-сјеничких говора.¹⁶²

в) И следећи забележени случајеви икакве замене јата су, како се обично мисли, последица одређених гласовних промена:

ва) *сїкира* Бог Гу Ку, *сїкирђм* Бу Куш Рок, *сїкиру* Вуч;

вб) *бїжѐли* Бог, *бїжїмо* Л, *бїжї* МС;

вг) *вђди* Ос, *нђди* Бог, *ђвди* Ша, *ђнди* Вуч Ту.

¹⁶² В. В. Николић Моравички и горњостуд. 220.

То, *дѣвојке* Кач, *дѣца* Кач, *дѣцу* Го Мрч, *дѣнѣла* Го То, *дѣнѣли* Го, *жівела* Го То, *жівели* Кач, *звѣзда* Го Мрч, *звѣзду* Мрч, *кѣлѣвка* Кач То, *кѣлѣвку* Го То, *кѣлѣвке* Го Мрч, *кѣлѣвчице* Го, *лѣб* Кач, *лѣба* Го Мрч, *лѣбац* Кач, *лѣй* Мрч То, *лѣйа* Кач, *лѣйо* Мрч То, *лѣйо* То, *лѣйѣша* Кач, *лѣйѣшу* Кач, *лѣйѣщица* То, *лѣйѣщице* Кач, *лѣйѣшо* Го Кач Мрч То, *лѣйѣша* Кач, *лѣйѣс* Го Кач, *лѣйѣшина* Кач, *лѣйѣшину* Мрч То, *мѣсиѣти* Го Мрч, *мѣсила* Кач Мрч То, *мѣсили* Кач Мрч, *мѣсише* Кач, *замѣсила* Кач Мрч, *замѣсили* Кач То, *умѣсила* Го Мрч, *умѣсимо* Го Мрч, *мѣсто* Го То, *мѣста* Мрч, *млѣко* Го Кач Мрч То, *млѣка* Го То, са *млѣком* Мрч, *нѣдра* Го Кач Мрч То, *у нѣдрима* Кач То, *из недарѣ* Го То, *ѣбѣшина* Кач То, *ѣбѣшину* Мрч, *ѣвала* Го Кач, *ѣвање* Мрч, *ѣге* Кач, *ѣшкѣ* Кач То, *ѣва* Го Мрч, *рѣч* Го Кач Мрч, *рѣше* Кач То, *сѣно* То, *шѣсто* Го Кач, *шѣрајѣ* Кач То, *црѣва* Мрч, *црѣй* То.

У грађи сакупљеној у назначеним местима (и)јекавских ликова је упадљиво мање, али њихов проценат није занемарљив, нпр.:

бјѣжѣи Го, *бјѣжѣимо* Мрч То, *вјѣнчање* Го, *вјѣнчајѣ се* Мрч, *вјѣнчава се* Го, *вјѣра* Го Мрч, *вјѣтар* Кач, *вјѣтра* Кач, *извјѣтрило* Го То, *извјѣтриле* Го То, *виђѣ сам* Го, *виђела* Кач Мрч, *вође* Го То, *вољѣ* Го, *вољела* Кач То, *вољели* Кач, *дѣјѣше* Кач То, *ђѣд* Го То, *ђѣда* Кач, *ђѣдови* Кач, *ѣрађед* Мрч, *ђѣнѣм* Кач, *ђѣнѣ се* Го, *ђѣнѣмо* Мрч То, *ђѣцу* Кач, *мјѣра* Го, *мјѣру* Кач Мрч, *замјѣриѣ* му Кач, *измјѣрим* Кач, *измјѣри се* Кач, *ѣдмјѣрено* Кач, *ѣдмјѣрим* Го То, *ѣдмјѣри се* Кач, *љѣйѣшина* Го, *љѣйѣшину* Кач, *ѣ несвѣѣс* Мрч, *нѣдра* Мрч То, *у нѣдра* Мрч, *пѣђе* Кач, *оглѣдѣли* Кач, *ѣва* Го То, *ѣву* Кач, *ѣвољ* Го, *ѣлуђела* Го, *ђѣпаница* Го, *ѣђѣ* Кач.

Бележимо и неколико „икавизама“: *биљѣга* Го Кач, *биљѣшка* Мрч, *вѣлиѣ* Кач, *ѣвиѣне* То, *ѣкира* Го Кач Мрч, *ѣкиру* Мрч, *ѣкирѣм* Го Мрч То.

Према данашњем стању континуаната јата, ови говори би се у одређеном смислу, могли сматрати прелазним између западносрбијанских ијекавских идиома и суседне грузанске дијалекатске плохе, у којој су (и)јекавски ликови „чист анахронизам“.¹⁶⁶

бб) Старији штокавски говори

69. На југу подручја означеног као сектор III, у сливу горње Студенице, смештен је интересантан говорни идиом екавско-ијекавског типа, недавно подробно описан и именован као зетско-јужносанџачки са цртама косовско-ресавског.¹⁶⁷ Већ према његовом информативном и изнијансираном називу закључујемо да је реч о идиому који припада старијим штокавским говорима, али, истовремено, и о говору колоритне физиономије који се не да једнозначно дијалектолошки лоцирати.

На овом говорном подручју, према грађи сакупљеној у шест горњостуденичких насеља (Бру ДД Де Ост Прид СР), стање континуаната јата, у главним цртама, изгледа овако.

¹⁶⁶ Стевовић Гружа 17.

¹⁶⁷ В. Николић Моравички и горњостуд. 10.

горњостуденичког говорног подручја. Ова необична карактеристика својствена је говорима шире дијалекатске плохе, коју, поред горњостуденичког, колико је до сада познато, чине још и новопазарско-сјенички и бјелопољаски идиоми. За суседне новопазарско-сјеничке говоре Д. Барјактаревнић каже: „Свако кратко јат иза **б, п, в, м, д, т, з, с,** и **л** без одступања замењено је фонемом **е** код православних и код муслимана, што чини једну од најбитнијих ознака овог говора и одваја га од групе ијекавских говора“¹⁶⁹. Исти аутор, заседајући дубоко у прошлост, расветљава дијахронијски развој овог феномена.¹⁷⁰

Констатујући рефлекс **е** на месту кратког јата у бјелопољском говору, Б. Милетић закључује да то „представља ванредно значајан моменат који показује докле се простирао рефлекс **е** пре његовог сукоба са рефлексом **-ије**“.¹⁷¹

Значајан допринос разјашњавању ове појаве на подручју горње Студенице дао је В. Николић. Овај аутор нарочиту важност придаје пореклу, правцима (и етапности!) миграционих премештања и данашњем распореду становништва овог краја. То, но В. Николићу, „изгледа овако: око 1/3 становништва горње Студенице је дошло са терена где је у матичним говорима рефлекс кратког јата био **е**, а 2/3 са подручја где је рефлекс био **је**. Међутим, то јекавско становништво је прешло и боравило на територијама екавских говора кад је у питању кратко јат, значи, преко терена НПСј говора, бјелопољског и сл.“¹⁷²

Сасвим је сигурно да ће овај проблем и у будућности закупљати пажњу научника.

3) ГОВОРИ СА ДРУГАЧИЈИМ СТАЊЕМ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

Старији екавски говори

70. Најисточније крајеве нашег сектора III, подручје најближе ибарској долини и краљевачкој области, запремају екавски говори косовско-ресавске базе.

Из грађе сакупљене у седам посећених насеља (А Би Брез Брес Маг Про Са) издвојићемо следеће. Готово сви забележени примери су екавизми, нпр.:

венчање Брес Са, *вѣра* Брез Маг, *вѣран* Брес, *с врѣмена* на *врѣме* Брес, *гнѣздо* А, *дѣвѣр* А, *девѣјка* Би Брес, *девѣјку* Брес, *девѣјке* Брес, *двѣ* А Брез Маг Про, *дѣтѣињци* А, *дѣтѣињце* А, *желѣо* Маг, *желѣла* Маг, *желѣли* Маг, *с лѣба* А, *лѣја* Брез Брес, *лѣйо* Брес Про, *лѣйо* Брез Маг Са, *лѣса* Би Маг, *лѣйю* Би Брез Брес Маг, *мѣсѣю* Би Маг Про, *мѣсѣу* А Маг, *млѣко* Би Маг Про Са, *млѣка* Би Про, *Нѣмци* Брез, *недѣља* Би, *у недѣљу* Би Маг Про, *обѣсила* се Про, *обѣшена* Брез, *олѣйѣна* А, *ошѣраше* А, *йѣсма* Би Маг, *йѣсме* Маг, *йѣвали* А Би, *йѣсак* Про, *йлѣва* Брез Маг Про, *йрѣ* Би Брес Са, *йремѣша* Са, *рѣка* Брес, *рѣци* Брес, *рѣшим* Би, *седѣ* Маг, *седѣ*

¹⁶⁹ Барјактаревнић НП-Сј 20–21.

¹⁷⁰ Нав. дело 3–18.

¹⁷¹ Нав. дело 21, нап. 26.

¹⁷² В. Николић Моравички и горњостуд. 113.

Маг, сѐдне Брез, *секѝра* А Маг Са, *секѝру* Маг Са, *цѐв* А Брес, *цѐви* А Брес, *цѐђ* А Маг, *црѐй* Брез Маг, *црѐйа* Маг.

Бележимо свега неколико ијекавизама: *дијѐше* Са, *дијѐше* А Са Брез, *ђѐвер* Са Брез, *ђѐвера* Брез, *нѐђе* Са Брез, *нѝђе* Би, *ѝљѐва* А Брез.

Дакле, овде, на плану континуаната јата, затичемо ситуацију блиску онаквој какву је констатовао Д. Барјактаревић у нешто јужнијој средњоибарској говорној зони.

Закључак

71. Подручје означено као сектор III, на плану рефлекса јата, изгледа овако:

а) (и)јекавски говори са мањим бројем екавизама: подручје око средњег и доњег тока реке Моравице;

б) (и)јекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски): готово цело подручје данашњег Драгачева, ивањичка села која су некада припадала Драгачеву и област око извора и горњег тока реке Моравице;

в) слободна ијекавско-екавска мешавина: делови драгачевске области најближи долини Ибра и источне падине планине Јелице;

г) екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски): подручје југоисточно од Чачка, нешто удаљенија Толишница и горњостуденичка област;

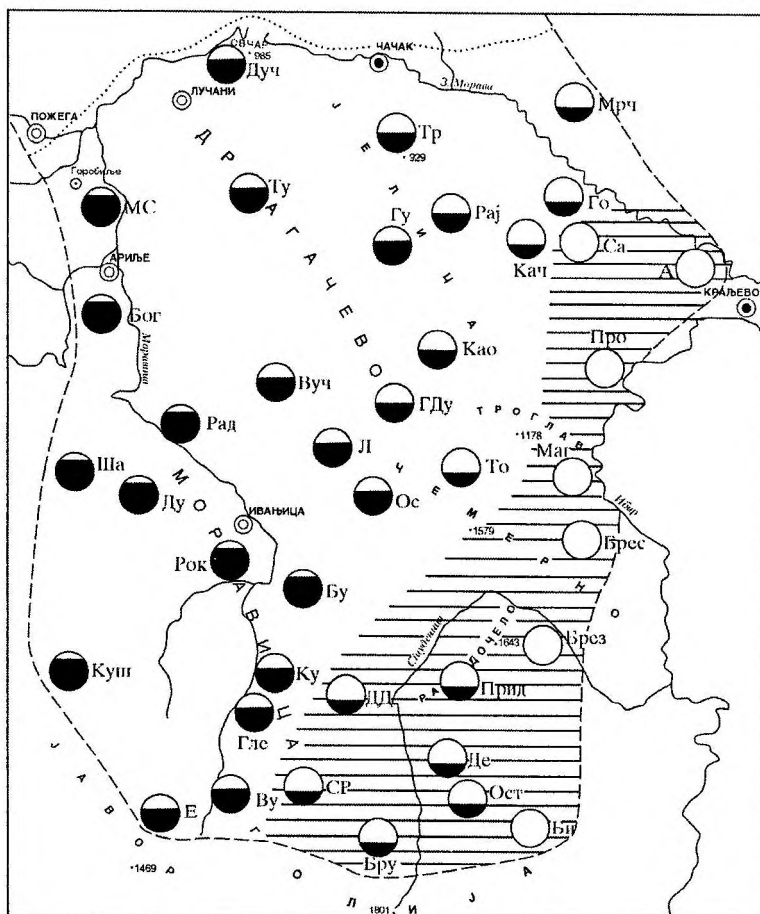
д) екавски говори: најисточнији крајеви овог сектора.

Напомена: Горњостуденичка и најисточнија насеља прилазе старијим штокавским говорима (в. карту бр 10).

72. Ако на основу извршене сегментације покушамо да одређеније (наравно, не и сасвим прецизно) разграничимо ијекавске говоре (тј. идиоме који су поглавито такви) и говоре у основи екавске (овде сврставамо екавско-ијекавске и екавске, док ћемо насеља са слободном мешавином двају изговора сматрати „граничним“), закључујемо: ова граница иде од Јелице на западне обронке Чемерна, а потом, вододелницом између Студенице и Моравице, на западне обронке Голије.

Интересантно је да сви аутори који су утврђивали домашај ијекавског изговора и према старијим екавским идиомима (Милићевић, Белић, Московљевић) помињу и реку Ибар, било да издвајају неки сегмент његовог корита као граничну „скретницу“ (Милићевић), било да линију њеног тока, са ограничењем (по Московљевићу од Чемерна) или без ограничења (Белић), означавају као граничну линију између двају изговора на овом сектору. Према мојим испитивањима, на овом подручју ијекавски изговор не досеже висину Ибра, а на његову обалу не излазе ни новоштокавски говори уопште.

Деона пруга која раздваја моравичке ијекавске идиоме и горњостуденичке екавско-ијекавске говоре је, заправо, двострука граница: њоме су раздвојени ијекавски и екавски, и, истовремено, млађи и старији говори. Ова међа се, међутим, постепено „удваја“ већ од Чемерна.

Легенда:

- Ијекавски говори са мањим бројем екавизама
- ◐ Ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски)
- ◑ Слободна ијекавско-екавска мешавина
- ◒ Екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски)
- Екавски говори
- Млађи говори
- ▨ Старији говори

Карта бр.10: Континуанти јата у основи речи на сектору III

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

73. Завршно поглавље овог рада ће бити усредоточено на следећа питања: Докле се данас простире ијекавски изговор у Србији? Који фактори су утицали на формирање описаног стања? Шта можемо очекивати у будућности?

На основу представљене грађе и изнетих запажања, односно на основу већ утврђених принципа и извршених разграничења по секторима (в. т. 43, 44, 57, 58, 71 и 72), поставићемо целовиту границу између говора у којима преовлађује ијекавски изговор и идиома који нису ијекавски, тј. говора (поглавито) екавских или пак оних са е (< Ћ) на испитиваним деловима граничног појаса.

Ова граница иде планинским венцем Гучево — Борања — Јагодња — Соколске планине, а затим, испуштајући део Азбуковице, излази на Повлен; одавде у благом луку обухвата јужна подгорска и планинска колубарска насеља, па се хвата Сувобора; потом нагло скреће на југ, пресеца чачанску котлину, те преко Јелице избија на западне обронке Чемерна, и даље, водомеђом Моравице и Студенице, на западне обронке Голије.

Ова међа се затим пружа линијом која раздваја новопазарско-сјеничке говоре, у основи екавске,¹⁷³ од суседних србијанских ијекавских идиома (моравичких, полимских и златиборских), тј. иде планинским билом Голија — Јавор — Јадовник — Озрен — Гиљева планина.

Нагласио бих да ни ова граница, као ни све претходне, није оштра и да се ијекавски изговор чује (мада нигде не преовлађује!) и изван повучене међе.

Овом границом је одређеније утврђено географско простирање ијекавског изговора у западној Србији, али, истовремено, и један део источне међе ијекавског изговора унутар штокавског наречја уопште.

74. Као што смо видели, данашњу западну Србију, у њеном највећем делу, карактерише богато изнијансирани спектар ијекавско-екавских прелива. Сви њени ијекавски идиоми су у одређеној (мањој или већој) мери и екавски, граничне екавске говорне типове најчешће битно обележава и ијекавизам, а гдекад су подједнако заступљена оба изговора. Фактори који су одредили колоритни западно-србијански дијалекатски пејзаж су многобројни и разнолики, неретко сасвим особени, те се не дају лако класификовати нити уопштавати.

75. Наша наука је поуздано обавештена (превасходно заслугом наших етнографа) да су носиоци ијекавског изговора током вишевековних миграционих

¹⁷³ Барјактаревих НП-Сј 22.

померања попунили знатан део данашње Србије, поглавито њену западну половину. Међутим, многа питања која се групишу око ове крупне и далекосежне чињенице заоденута су велом тајне, те о њима, бар засад, не можемо ништа одређеније казати. Ми, нпр., знамо докле су допрли ијекавски пресељеници, али тешко је утврдити докле се, након смиривања дијалекатских превирања и извршене кристализације, стабилизовао ијекавски изговор, као изразито доминантан или пак преовлађујући у новоформираним говорним типовима. Вукова граница, повучена пре готова два века, може послужити као приближан показатељ, али морамо имати на уму да је она постављена у време када је ијекавско становништво још увек пристизало, и када процес кристализације дијалекатске мешавине у многим крајевима није био окончан. Сем тога, трагање за одређенијим закључцима оптерећено је чињеницом што се две Вукове границе, повучене готово истовремено (1817. и 1818), међусобно битно разликују на северозападном сектору, и, најзад, што су обе постављене глобално, са само три међаша: Лозница — Ваљево — Карановац, односно Мачва — Ваљево — Карановац (в. т. 12).

Миљевићева међа, постављена шездесетак година касније (1876), представља први покушај да се подробно и без остатка, на свим секторима, разграниче два изговора у тадашњој Србији. Подручје попуњено ијекавским говорима у Србији, по М. Миљевићу, негде је уже (сектор према Ваљеву), а негде шире од Вуковог (источни сектор, нпр. делови Груже) и, истовремено, и шире и уже (зависно од тога са којом Вуковом међом је упоређујемо) на североисточном сегмент граничног појаса. У ово време ситуација „на терену“ била је, бар у неким крајевима, знатно стабилнија, али се као ограничавајући фактор јавља чињеница да је ова граница повучена након ослобођења и државног конституисања Србије, када већ неку деценију, широко и артикулисано, делују расадници екавског стандарда (државни апарат, војска, школа итд.), те остају недоумице колико се то већ „осетило“ на самој међи.

Разлоге узмицања негда експанзивне ијекавштине пред навалом екавског изговора први је опсервирао и јасније издиференцирао М. Московљевић. Он каже: „Што јекавски изговор све више узмиче испред екавског, ово су разлози:

1) Политички. С јачањем и модернизацијом државе све је јачи њен утицај на становништво. Државне власти, војска и школа утичу да се све више шири екавски изговор на штету јекавског, тим лакше што других разлога скоро и нема.

2) Економски. Вароши, које су као политичко-културни центри прве прихватиле екавштину, будући уз то и економски и саобраћајни центри, утичу на своју јекавску околину као расадници екавштине.

3) Социјални. Јекавци заузимају неплодније планинске крајеве, а екавци равније и плодније. Са својих брда јекавци силазе на рад у равније крајеве и ја сам посматрао у подрињском округу, а тако је вероватно и у другим, да мештани с висине гледају на „Јадране“, како називају све брђане — јекавце, сматрајући их простијим, горим, и кад хоће да им се ругају, они изговарају поједине речи по јекавски и употребљавају њихову узречицу „бојсе“. Стога је разумљиво што јекавци избегавају да говоре јекавски“.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Московљевић Граница 122.

Отуда је и Московљевићева граница, повучена пола века након Милићевићеве, укупно узевши, знатно „ужа“ на секторима према млађим екавским говори-ма, мада истовремено (што је тешко објаснити) захвата више терена (до висине Ибра) у југоисточним сегментима граничног појаса.

76. Деловање расадника престижне екавице постепено ће се ширити и усло-жњавати, а након II светског рата, нарочито последњих деценија, нагло појачати масовном употребом нових, далеко моћнијих медија, попут радија, телевизије, штампе и сл. Упоредо и у садејству са овим тенденцијама тећи ће и урбанизација и социокултурно преображавање села.¹⁷⁵ Урбани садржаји и модерне комуника-ције приближиће села градовима, сеоско становништво градском животу — по-нашању, одевању, говору.

77. Ипак, екавизми у данашњим западносрбијанским идиомима не могу се (и не смеју!) објашњавати само деловањем разноврсних и свеprisутних сејача екавског стандарда. Они су различитог порекла, иако је, у том смислу, веома те-шко спровести сасвим прецизну и поуздану стратификацију. Неки екавизми (тзв. лексички екавизми, затим случајеви са рђ > ре, а каткад и други) ијекавским досе-љеницима били су познати и у њиховом старом завичају, а у тим крајевима срећу се и данас.¹⁷⁶ Приликом објашњавања екавизама у овим говорним типовима, мо-рамо водити рачуна и о следећем. Међусобна трења досељеника и старинаца су се на дијалекатском плану очитовала укрштањем њихових дијалекатских црта, а процес кристализације дијалекатске мешавине, различито условљаван у разли-читим крајевима (в. т. 9–11), окончан је формирањем нових говорних типова у које је, негде мање а негде више, била уграђена и екавица као њихово иманентно, темељно обележје. Тако, нпр., драгачевски говор је данас „мешовитог ијекав-ско-екавског типа“.¹⁷⁷ Ово, међутим, не (мора да) значи да је овај говорни тип не-кад био „чисто“ ијекавски, тј. да је његов екавизам резултат постмиграционе ека-визације (утицај екавског стандарда или суседних екавских говора). Нанме, има индиција да је овај говорни идиом „одувек“ био „мешовитог“ типа. Ово подручје „није кршевито, као, рецимо, суседни ужички, моравички и студенички крај“.¹⁷⁸ Стога је разумљиво што К. Јовановић у Г. Драгачеву затиче чак 40 стариначких родова, што је далеко више него нпр. на Златибору, где је проценат старинаца вр-ло низак, или, рецимо, у Ужичкој Црној гори, где оваких родова фактички и не-ма (в. т. 8). Према томе, ни међусобна трења између досељеника и старинаца нису била свуда истог интензитета (нити пак једнаке нарави), што је, дакако, оставило трага и на дијалекатском плану. И најзад, нарочито индикативна у том смислу је Ердељановићева процена, саопштена крајем XIX века, да се у Д. Драгачеву гово-ри „у главном јужним наречјем, али се јако осећа утицај источног наречја, тако да се неке речи већ никако не говоре по јужном него само по источном“.¹⁷⁹ Дакле,

¹⁷⁵ Пецо Соц. промј. 39–45.

¹⁷⁶ В. нпр. Пецо ГИХ 61–64.

¹⁷⁷ Ђукановић Драгачево 34.

¹⁷⁸ Нав. дело 16.

¹⁷⁹ Ердељановић Д. Драгачево 100.

све иде у прилог тврдњи да је говор Драгачева и тада (а, вероватно, и раније), као и данас, био говор „мешовитог“ типа.

С друге стране, ијекавски пресељеници су попуњавали и слабије насељена (можда понекад и ненасељена?!) подручја (овде, највероватније, спадају Ужичка Црна гора, златиборски крај и друге области брдовитог и неплодног србијанског југозапада), где је „отпор“ старинаца био слабији, а каткад га можда није ни било. У оваквим крајевима се, највероватније, миграциони ијекавизам стабилизовао (мада се, макар и скроман, удео стариначког екавизма не сме занемарити), да би касније био подриван тихим процесом екавизације, превасходно утицајем екавског стандарда.

Дакле, данашњи спектар западносрбијанских ијекавско-екавских прелива је, добрим делом, пројекција стања успостављеног још у време миграција, укрштањем досељеничких (махом ијекавских) и стариначких екавских црта. Другачије казано, западносрбијански источнохерцеговачки говори су такви само у мери у којој су током кристализације дијалекатске мешавине превагнуле источнохерцеговачке црте, а тиме је „утврђен“ и међусобни омер (у свакој области друкчији) ијекавских и екавских ликова. Тек тада можемо говорити о најновијим, постмиграционим, видовима екавизације.

Ијекавски изговор је, ту нема никакве сумње, у постмиграционом периоду постепено узмицао пред навалом престижне екавице. Међутим, ову ванредно значајну и неоспорну чињеницу веома је тешко обухватније и детаљније расветлити, тј. тешко је поуздано утврдити колико су се заиста помериле границе ијекавског изговора у западној Србији. Анализом и упоређивањем досадашњих напора на расветљавању овог проблема, можемо доћи до одређених закључака, али тиме нећемо отклонити све недоумице. Тако, нпр., остајемо збуњени пред чињеницом да Московљевићева граница на сектору Студенице, иако повучена пола века касније, захвата више терена него Милићевићева; или, нпр., да је Ивићева међа „шира“ од Московљевићеве на скоро свим секторима, иако је постављена тридесетак година након ње. Овде се, као крупан проблем, испречило питање критеријума од којих су досадашњи истраживачи полазили при повлачењу ове границе. Тако, нпр., П. Ивић, одређујући се према Московљевићевој међи, која „на сектору западне Србије иде знатно јужније“, ¹⁸⁰ запажа да се из његовог излагања „не сагледава довољно јасно да ли се ова међа не односи само на говор писменијег елемента и млађе генерације сељака“.¹⁸¹

Као што смо видели, ијекавски изговор се и данас добро држи на знатном делу западносрбијанске дијалекатске плохе. Иако је ијекавизам превасходно говорна одлика старијих, иако га снажни процес екавизације постепено подрива и потискује, не смемо категорично тврдити да ће он убрзо нестати са ових простора.

Данашњи западносрбијански ијекавски идиоми ће, можда, већ за неку деценију изгубити ијекавизам као своје примарно обележје, али ће он још дуго остати њихова важна особеност.

¹⁸⁰ Ивић Дијалектологија 68.

¹⁸¹ Нав. дело 68.

IV

ТЕКСТОВИ

1) НОВОШТОКАВСКИ ГОВОРИ

О својој мајци

Ја сам била одт шѐс гōдѝнā и сѐдмā , кат смо у бежанију ишли, мала сам била. Јавили су да е отац погинō, нѝје дōшō вѝшѐ. И ѐто, тākō сам òстала, увѝѐк пѐтљала, мучила се, радила. Мати имала е нāс чѐтверо, òд мōг òца, пōсле рōдила јōште трое, рāда би била да би рōдила мѝшко, свѐ жѝнскиње. Још три чоѐка доводила. Дōлазили у кућу, питају они мѝнѐ, пошто сам ја била нāјстариā, òћу ли да јој дōзволѝм. Дозвољāвам, и нек се вѝнчā. Али òна кажѐ (òна е примала валиду на мōга òца): „Ако рōдим мѝшко“, била е носѐћā, „ја ћу се вѝнчати; а ако рōдим òпѐ жѝнско — нећу ни с кѝм; бōљā ми је мōга чоѐка валида, него вѝнчāње цабѐ, а свѐ жѝнскиње“. „Па, лāкшѐ ћеш гāйти“. „Ни от когā тражити пōмōћ нећу, али ћу одгāйти“.

И одгāила је, не мōгу рѐћи.

О свом бившем мужу

Свѐ што трѐбā да знā, òн нѐ знā, а што нѐ трѐбā, òн лѝпā. Ко некā лѝда кат сјѐднѐ за рāзбој, па свѐ пōкидā, нѐ знā нијѐдну да увѐдѐ ње трѐбā.

Обичаји некад и сад

Били су прѐ и сàстāнци, и кōт црквѐ вāшери, и по сѐлима прављени, и у Гѝчеву, и свѝд. Лѐпо било: играли, свирачи свирају, играју мōмци, њѐвōјке, и кō е млāђи, свѐ тō лѝпo бѝднѐ. А сād òвāј òбичāј нѐ ваљā: само се водају пō шуми, и кō штā — кō ништа, то прѝје нѝје било.

О славском колачу и божићној чесници

Имā чѐсница за Бōжић, а крснѝ кōлāч за слāву. Нѐко нāкō испѐчѐ само пōгачу за Бōжић, ја по стāрōм обичāју, имāм и слōво. Тѝрим пару, па òндāр кѝруз, па òндāр грашку, па òндāр унāкрс нā пѐт мјѐстā слōво испрѐтѝскāм, па ње се штā дѐси. Ко имадѐ у кући зāдругѐ, òкрѝнѝ чѐсницу, изломѐ и ижљѝбе се. Јѐдно вѝчѐ „Крѝстос се рōди“, дрѝгō „вāистину се рōди, да смо живи и здрави“. А ја кат сам

сама, шта ћу ја. Једем, ако могу шта д-едем, ако не могу, ником ништа. А о слави окрећу колач. Трипут окрену и расијечу унакрс, наспу на средини вина; расијече се преко пола, па опе унакрс. Ондар се узима панаија и вино.

Милева Миловановић, 1906,
Трбушница

О рату и после њега

Јој, нас поћераше ис куће. Јој, ја јаучем, а зима, мраз, а они гонѐ жецу, куће јадна жеца (...). Ка-доћосмо води, они онога ми сина, што тукли вамо, што је умрѐ, и још једног, поћераше д-иду доли да кажу пут. Докле су иг водли, не знам, и потље доћоше жеца. (...) И ето, тако е било, мучили се от сваку руку. Смирѐ се рат. Имала сам чиче три. Онѐ што е погорило гори, јој, то е све изгорило, они јадни правили, правили... Оправише опетке све ко ѐ било прије. (...) Јесте, радиѐ. Он је моѐ радити, што гѐд же видѐ, он то створи. Поста мајстор, бајаги, мајстор. Ради зграде, па икупѐ овѐга алата ковачког, оправља, поклепа гвођѐ, поклепа сикире, све.

Како се некад радило

Огњиште се озидѐ са циглом, и ондај се малтера направѐ, па се озгѐ лѐпо замалтери. Ватра се нѐди наложи. Имала пѐка, звало се сач, па пекли проју. Оно се загриѐ, нѐди метнѐш тѐсто. Морѐ и млиѐко. Намјестѐм ко вериге и ондај турѐм у бакрач, и вари се млиѐко. Туди стоѐ до сутредан, кајмак се повата ко кора љѐба. Таки је кајмак био. Морѐ и мѐсо по-сачом. Јако ко би га оправѐо и видѐо, била би комѐндиѐ.

Имали парјеницу. Нѐди слѐжимо кошуље, није било купѐвно. Кућѐљу сѐјемо, ѓткамо и у парјеницу слѐжимо. Заљѐмо водѐм, воду узваримо. То от циѐја начинѐмо, метнѐмо пѐпела, и тако стоѐ некѐ време. Ондај, извади, па иди пѐри. То се пѐни кат пѐрѐш. Корито има ископѐно, ѓ-дрвета. Намјестѐ се же има водѐ, точак, и нѐнди пѐри, друшкѐј, рукѐм. От кућѐљѐ створиѐмо све: и да прострѐмо, и да кошуље ѓткамо, и цакове, све. ѓ-дрвета оправѐ мајстори разбѐј, има он дѐло-ва пуно: брдила же брдо до стоѐ, онѐ сатѐвице што држѐ, вратиѐла, јѐдно вратиѐло гори же прѐѐја, јѐдно доли же ми ткамо.

О старим вашарима

ѓдѐ се на вашер. Свирачи бѐднѐ. Ђѐвојке су носиле сѐкње, није купѐвано. Купѐ памук, па ѓтка на разбоју, сѐшиѐ сѐкњу, белѐ блѐзу, све. Лѐпо све бѐднѐ. Ови ѓмпѐра није било. Били су јелеци, али није свака имала, имала само од гајтана, као памуклиѐ. Која је богатиѐ, имала е јелек, па жутѐ срму, све. Игра коѐло. Свирачи. Ко е моѐћан, узѐ е рамунику, ко није — он има онѐ ѐманѐ.

Ружица Пантелић, 1903,
Сакар

О својој прошлости

Рођен сам дваес четвртѣ годинѣ, априла мѣсеца, датум пѣтнѣсти. Од рођења свѣ живио у Вѣликој Рѣци, са својим оцом. Мајка ми је умрла кат сам био у трѣћем разреду школѣ. Отац ми се оженио, из Рађевинѣ, дово Јелисавку. Јелисавка је имала дѣветоро ђецѣ и чѣок дѣсѣти. Сви су помрли, она је њи најжила, она е се удала, преудала за оца мога Радомира Пѣтковића, дошла у Вѣлику Рѣку. (...) Чѣтрѣс и првѣ годинѣ отац је менѣ мој јурио да се ја оженим. Ја сам био млад, у свѣјој седамнѣстој години. Ја сам се оженио, ја сам оца послушо, и осталѣ чѣче и стрѣне и бабе. Жѣни ми је име Десимирка, ш њом живим и данас дањи. Са жѣном том имадѣм седморо ђецѣ, све седморо су живи. (...) Милован Пѣтковић живи са оцом Срѣтеном Пѣтковићем, он је напушто предузеће, морѣ је што га је отац молио да се врати. Он има једно дѣјете и тѣ је, на прилици, да биднѣ и другѣ.

Ошо сам у Шитскѣ Банѣвце, пребацили нас с колима. Тѣ су ме прѣвили. Они су нас пошље ноћу пребацили у Товарник. У Товарику сам био двѣ ноћи и двѣ дана. Ондај су они нас пребацили у Шид. У Шиду сам био седам данѣ и седам ноћију. А седму ноћ нас пребацили у Срѣмску Митровицу. Тѣ су нас приватили, и тѣ су ме аперисали. Кат су шћѣли да ми вршѣ аперацију, оно није било ко сад уређење, него су били астали ко у сѣљака кат постаља сѣфру. Има по пѣт астала, по дѣсѣт астала у рѣду. То тамо све лекари, имају нижи лекари, имају виши, сѣјѣчу ноге, сѣјѣчу рѣке. Пошље тамо напунише, нѣ мош, ја остадо вамо у кујни. Једна вамо прекувава онѣ дѣјелове, испира, чѣсти. Ја чѣкам.

Сретен Петковић, 1924,
Црнча

О својим женидбама

Ођенѣм се ја, купим панталоне, дово-онѣ, па на вашер. Повѣдем ја коло. Дѣћѣ једна газдинска ћерка до менѣ. Питама ја њу: „Шта-ш до менѣ?“ Кажѣ она: „Дѣбро, леп си младѣћ, лепо играш, морѣ бити да ћу да се удам“. Кажем ја њѣј: „Оћеш ти да јѣдѣш бѣлѣ лѣк и сирѣ? Нѣма код менѣ другѣ. Ако можѣш моју лѣпоту јѣсти, ти ајде. Бѣда сам ја, бижи, нѣмој до менѣ д-идѣш никако“.

Е, ожѣнише ме нађавола. Дѣбра ђевојчѣрина нѣка, старѣја од менѣ. Држи данас, држи сѣтре, садили нѣки дѣван, јадили, чѣмерили. Бѣда ја, а она из газдинскѣ кућѣ, није н-учила на тај чѣбутски, тежак и лош живот. Би она сѣ мнѣм нѣко врѣме, рѣди дѣјете, дѣјете умрло и она — побјегнѣ. Одѣ она оцу и мајци, што она код менѣ д-ѣде проју, они гѣри имају шѣничнѣг лѣба. Код менѣ нѣма шѣничнѣг лѣба, кат се ѣћѣ цркви и за славу, ондај се мѣсѣи шѣнични лѣб.

Друга ми је жѣна била тѣ и-Сѣрча. Ишо сам тамо у чѣбане, био нѣки вашер. Ђѣвојке су ондај волиле који умѣ лепо да заигра, да се лепо обѣчѣ, да умѣш лепо причати, а вам није она глѣдала шта ти имаш кот кућѣ, јѣк. Ја сам умѣо добро да одиграм, и такѣ, била е лѣпа, ја сам зинѣ за њѣм и дово сам је. Била је двѣ-три годинѣ сѣ мнѣм па — ѣтишла.

Трећа је била ђвди ис комшилука. Родио сам двоє ђецѣ ш њѡм. Дѡли ми је син на миразу, у Трлићу ко-Дуба. Отшѡ у кућу једној ђевѡјци. Имѡ сам и ђевѡјцицу, ѡна је учила ѡдлично, тѣкничкѡ школу у Ваљеву. Одавлѣ сам ја тѡрбе на себи носио њѡј чак у Ваљеву. Али учила дѡбро. Двѣ гѡдине издржавѡ, трѣћу гѡдину, пошѡ на родитељскѡ састанак, тамо ме ѡвати нѣки господин, каже: „Слушај, да даш твоју девојцицу, и ја имам ѡстѡ, зајно сједѣ, моја лоше учи, твоја ѡдлична, нѣш плаћати стѡн, ја ћу рѡнити, ја ћу свѣ, сѡмо да моју поучава девојцицу“. Ја мојѡј мѡлој велѡм: „Милнице, да идѣш!“ Каже ѡна мѣни: „Јѡј, таћо, ја док њѡ научим, ка-ћу мѣнѣ“. Али ја кажем: „Али ти ћеш крож њѣно учѣње ѡпѣ мѡло да ѡватиш, а после поучи, па не могу ја, први идѣ чѣсто“. Ја мѡло примѡ ѡндај, мѡло нѣшто — чѣтри и пѡ банке, после изишѡ на шѣсѣт банкѡ. И тѡ сам срѣтан бѡю.

Милоје Цвијић, 1917,
Својдруг

Момци и девојке

Ми кад вашерѡмо, то се поставѣ дрвенѣ ѡнѣ од грања шѡтре, пѡбију се чѣтри сѡве, ѡдарѣ се прѣчке, накрешѣ се одѡзгѡр грање, те се направи лѡд. ѡнај дѡли, што продаѣ печѣње, он ѡзмѣ сѡкиру ѡнѡ велкѡ, нѣма тѡ сјѣчкѣ, па ѡнѣ комаде тѡра на пањ, тѡчѣ ѡзгѡр, сѡчѣчѣ и продаѣ. А ми, ѡмладина, тамо имѡ ѡнај клѡнѣт и ѡнај бѡбњић, по пѣ-шѣс кола ѡгра. Повѣдѣш коло, младѡћи и ђевѡјке једно дѡ другѡг, то мѣљѣ, надрмећѣ се ко ће ѡпшѣ д-ѡгра. А штѡ имѡш д-ѡбучѣш? Имѡш памучнѣ кошуље. Дѡли си имѡ ѡнѣ дѡзлуке од сѡкништа, ѡпанке и ѡздѡ дѡнеклѣ веженѣ чѡрапе; ѡвудѣ појѡс, гѡри си имѡ ѡнај мѡли гѡњић, и на глави капу. Вевѡјке прико оне кошуљѣ прѣгачу имѡју, а гѡри мѡраму повѣзану. Вевѡјке нѡсу имале пѡдрезѡну косу, него плетѣнице ѡзгѡ прико главѣ вѡсѣ. То се ѡгра нѡмртво, изгинѣ се ѡграјући, јер се младѡћи ѡтичу коѣ ће коло бѡље д-ѡгра. Па ка-то наѡћѣ једно поре-дрѡгѡг, па ти је тѡ, мѡсим, весѣље, и то се ѡгра тѡко цѣо дан.

О зетовима-шалицијама у старо време

ѡни кои су зѣтови, ти кокоши покрадѡ, потѡманѣ, пѡбију, чѡдо једно. У мѡѣ мајкѣ је бѡю један дрвенѡ кокошѡр. И ѡни, мѡлим те, наћоше нѣје ѡд некѡг старѡг тѡпа гранѡту великѡ и набише је пѡну барута и зѣмљѣ. Гѡри ѡставише витѡл, ва-ко, и потурише пот кокошѡр. Пуѣ ѡнѡ, прште кокошѡр, а оне кокоши пѡчѣше да крѣчѣ. ѡнај један ѡзѡ ловачкѡ пушку, па ѡнѡ која бѡжи, он из двоцѡвѣкѣ тѡчѣ. ѡватѣ вѣпра ѡ-дѡви гѡдине, свѣжу, наспѡ зѡб у ракију, ѡндај га заливају ѡнѡм ракијѡм, свѣ га вѡдѣ нѡћѡм ѡко кућѣ, пѣвају и подврискују. ѡндај ѡватѣ кѣра, нѡгурѣ звѡно са гѡвѣда на њѣга, за рѣп кѣру свѣжу ћурана, па прапорац, што се на коње нѡгурѡ ѡздѡ. Она-један вѡди кѣра, а другѡј ѡдара ѡдвудѣ ћурана. То тѡко ђе мѡда и маладѡжења спавају, цѡлѣлу нѡћ тутњи.

Нит се ко ѡтѡ, нићѣ ништа, ма какѡ.

Гроздомир Цвијић, 1920,
Зарожје

Једно ратно Бадње вече

Они су, дичјете, били вође око дваес дана. То ниси мо̀го да бѹдеш миран ни-ка̀ко. Ду̀шан није бѝо води ни́ка̀ко, а Раде бјѣжѹ, сподбили Рада и о̀херали у чет-ни́ке. Ду̀шан свѣ у ја̀рузи бѝо, ја̀ вође, а хѣца ма̀ла. Кад је било нѐко дѹба, запо̀хело е се то̀, дичјете, па се пѹт вра̀ни, то̀ са̀мо глѣдаш ко̀ хе те на̀ни и ѹбити ѹ ку̀ни, ни-шта дру̀го.

Вође је бѝо свратѝо на Ба̀дње вече један капѣта̀н, врло фин чо̀ек, озго са Кадињачѣ. До̀шо по но̀ни, он ја̀дан у̀шо, снѣг, кѝша, сео код вру̀не (била до̀ље вру̀на) и ка̀жѣ мом чо̀еку: „Са̀мо да се о̀гриѣм, па д-и́дем“.

И сѐхе, сѐхе код вру̀не, а пѝштољ му и́спаде, ва̀ко. А Раде ѹзе, мо̀го е да га ѹби́ѣ. йзе, па му ка̀жѣ: „На ти о̀во, хѹшни ѹ цеп, о̀во хе теби́ трѐбати“. А он му ве-ли: „Е, бра̀те, до̀ бога ти ва̀ла!“

И ту̀ ве́черā и по̀тље о̀де.

О швапском рату

Кад је бѝо шва̀пски ра̀т, кат су шѣ̀ле да до̀хѹ Шва̀бе, о̀ни су до̀шли ондā̀јке, и за̀узѣли свѣ. Шва̀бе су до̀шле прѹи пѹт до Лу́ча̀на, ѹватили Та̀банови́хе и Ло̀рет, та̀ко су ѹватили та̀ј вѣ́енац према Ва̀љеву. Код на̀с ста̀новā̀ло њи́г око петнѐс Шва̀ба, о̀ви из Ба̀ната, али го̀ворѣ српски љѣ̀пше него ми́. Они се́дну са мо̀им о̀цом и разго̀варајѹ, а ондā̀ биле свѣ̀нице лојани́це, па оно ту̀римо, знаш, те па̀лимо. А кад го̀ри свѣ̀тло ѹ ку̀ни (шѹпа ѹ на̀с би́ла ве́лика, а о̀ни ста̀новā̀ли у шу̀пи), о̀ни тр-че ѹ ку̀ну да нѐшто тра̀жѣ, а кад не́ма свѣ̀тла, о̀ни хѹтѣ. Кад једну но̀ћ један ѹ̀сто, па ка̀жѣ мо̀јој ма̀јци (а пѹ̀цајѹ с Орови́цѣ то̀пови, ва̀ко вѣ́енац, а Го̀рња До̀бриња ва̀ко и Ши́љковица), па ка̀жѣ: „Мо̀ј бра̀т у једно̀м ра̀ту, ја̀ у дру̀гом, он би́ѣ ме́не, а ја̀ би́ѣм не́га, би́ѣмо се — а бра̀ћа“.

Росанда Дробња̀к, 1903,
Глумач

Старинска свадба

Ако се о̀хѣ да ѹзмѹ мо̀мак и хѣ̀војка, и свѣ се то слѹ́жи, ондā̀ј идѣ о̀тац и идѣ мо̀мак да пи́тајѹ за хѣ̀војку. Ако су се до̀говѣрили при́атељи и слѹ́жили, ондā̀ е би-ла свā̀дба. Испит бѝо на̀јприѣ, па ондā̀ про̀хѣ нѐколко вре́мена па вјенча́ње би́дѣ. Сва̀дба се са̀зовѣ са чу̀турѹм; за чу̀туру мо̀раш има̀ти нѐшто спрѣ̀мљено. И ка-до-хѣ са чу̀турѹм, идѣ о̀тац с мо̀мком или срѹ̀дник, ако о̀ца не́ма. До̀лази до̀ма̀нину, извади чу̀туру и ка̀жѣ: „По̀зивā̀ те та̀ј и та̀ј, же́ни си́на (или ѹдаѣ хѣ̀рку) да до̀хѣш на весѣ́ље то̀га и то̀га да̀на“. Чу̀туру ѹзме до̀ма̀нин и на̀гне за срѣ̀тно весѣ́ље. До-ма̀ница до̀хѣ те на̀кити чу̀туру.

Е, та̀мо кад би́дѣ да се идѣ за хѣ̀војку, о̀ду свā̀тови, спрѣ̀мѣ се и о̀дѹ.

Та̀мо до̀ма̀нин че́ка на ка̀пии, излази прѹи́, а прѹи́ је о̀двѹд до̀ма̀нин — при́а-тељ предѣ свā̀товима. Њи́г двојница пи́тајѹ се и ижљѹбе се, а по̀сле рѐдом свѣ́.

Ондај сѣднѹ за сѡвру. Ђевѡјка не излази из — из вајата, ѡндѡј бїло — тамо идѣ ђевѣр и нѡсї јој одчѣло; идѣ тамо у вајат код ђевѡјкѣ и идѣ свѣкар, ако свѣкра има. Ђевѡјка се пита ш њима, и свѣкра љубї, љубї га ѹ прси и ѹ рѹку. Даду јој одчѣло и ѡндѡј се вратѣ.

Кад бїдѣ да се ђевѡјка изведѣ, брѡт ђевѡјку изводи (ако нѣмѡ брѡта, има рѡ-ђѡка). Пушка пѹкнѣ, изводи се ђевѡјка. А вамо, ђевѡјке кѡѣ су дошле и младе са сватѡвима, ѡне пјѣвајѹ:

„Прѣдѡј, брѡле, ђевѣру ђевѡјку,
ѹзми снајку, кићени ђевѣре“.

И ѡндѡј, пушка пѹкнѣ, ђевѡјку изведѣ брѡт виш сѡврѣ, ђевѣр се са њѡм пѡљѹ-бї и ђевѡјку примї.

Десанка Албијанић, 1920,
Тометино Поље

Немица

Јѡј, ћути, имала сам ја јѣтрву, бїла Нѣмица, и ѡндѡј ѡдрѣђена војска, да изгони Нѣмце, рѡт бїло прим крају. Они су вође свѣга двапѹт дошли. Јѡ сам изашла горе, а ѡна ѡстала кѡт кућѣ. Мѡј син и њѣн сѣдили. Њиг двојица били ѹ кући. ѡна ѡтишла на воду. Вратим се ја, ја погледак, Нѣмци ѡкѡ кућѣ. А ѡна ѡтишла на воду, а ѡни заишли пѡ башчи, па доље прѣдѡ њу. ѡна пѡчѣла нѣмачкї говорити, а ѡни се зачудили ѡткуда ѡна зна. Прича ѡна њима нѣшта, прича, прича, кат се ѡни окренуше и ѡдоше. Кѡ да иг је, да прѡстїш, ѡманђиѡла. И пѡтље више нїсу ни долазили.

Људи и животиње

Ѳвѡј мѡј, у мѡјѡј је вамилии, ѡн бїѡ рањен, рањили га нѣђе, па га затворили у нѣкѹ болницу, у нѣкѡ тѡ оделѣње. Њико њїе ни водиѡ рачуна ѡ њѣму, ко да њїе чѡек. Пѡшѡ један наш тѹ комшиѡ да га тражи. Кад је ѡн дошѡ и виђѡ ђѣ е, и кѡкѡ е, нађе тѡг једнѡг командїра што е бїѡ, па му велї: „Јѣсмо за ѡвѡ се мї бѡрили, зар ѡвакѡ да чоѣка догнате до ѡвога стања, ко да е нѣка живѡтчиња, ко да њїе иксѡн!“ Пѡсле ѡни њѣга ѡзнѣјели, напољу га пѡставили, и ѡн нама пѡшље причѡ, свїма вамо причѡ: „Ѳни су менѣ прѣнѣјели, и пѡставили, те сам стајѡ, и кѡве водѣ ѡтѹд ѹпрѣмѡсе сїпали, а ѡнѣ крѡвице, што су бїле свѹд по мѡјѡј кожи, то е свѣ ѡтпадало ко плѣва на вршају, и кезѣ се накѡ, ко да крмачу шѹрѣ“. Пѡтље га нѣкако ѡправили, и окрѡрили га да ће да му бїднѣ бољѣ. Ѳстѡ жив, али сѡкат ѹ рѹку. Јѡш је жив. Добро е.

Бој се овна...

Дешѡвало е се, ѡћѣ и вѡ и гѡвече. Кѡд нас је бїло, јуница бїла. И ћѣла д-ѹдарї, нѣкако се ѡкола привучѣ, и бапї добро, више главѡм него рѡгѡвима, нѣкако се сѡгнѣ, па врѡшком главѣ, сѡмо свице виђиш, ко у мрѡку да счѣвнѣ. Бїжала ћѣца ѡд њѣ, а ѡ мї бѡгами старии, нїсмо смјѣли, какї. Пѡсли је прѡдѡли, кѡмѣ ли под-

ва̀лише да ми је знати. И во̀, има̀ли смо и во̀ла. Ку̀пили нѐђе, ђаво̀ га о̀днијо, мр̀к ко мѐђед, ко да му је по̀со да бѝје. Али је ћео љу̀де д-у̀дари, са̀мо љу̀де, жѐне и није. Кад о̀ћу да ва̀тају, ја и́дем. Ме́не није ћео. Оде́м ја и на̀турим ју̀лар, о́н нѐкако ра̀шири о́на уве́та и гле́да ме, ма̀ло ко да би ме и по̀њушијо, али ја се о̀дмакне́м, пла̀шила сам се, ло́пов је бѝо. И о́ван, јо́ј што смо се је́днoм во̀ђе и́смија̀ли, је́дан мо́ј о́ван по̀ћеро̀ о́ву ве́селу Ста́ну, о́ву што ка́жеш да си бѝо ко́д нѐ, а о́на уситни́ла преко ли́ваде, ни́кад бр̀жа није би́ла, па нѐкако и́спружила ру́ке на́пред, а ми гле́дали о̀двуд, и́з ба̀шче, па по̀црка̀ли о̀смија̀.

Рада Вукосављевић, 1908,
Радановци

Рат и увреду нисам заборавио

Ро̀ђен сам јану̀ара четр̀несте го̀дине. Мо́ј о́тац, кад је по̀чо ра̀т, бѝо ре́груто-ва̀н као ка́дровац, није бѝо о̀тишо̀ у во́јску, о̀тишо̀ на о́буку, као ка́дровац. О́ни су ра̀товали ту́ј, и ту́кли се, и кад је Сте́па отво̀рио дру́ги фронт, у Ло̀зници би́ла ме́ђа, код Ло̀знице и Дри́не но̀ђе, ту́ј би́ла гра̀ница. Шва̀бо иг по̀ћеро̀ бѝо о̀зго̀р, о́ни су ја́дни по̀чели да о́стүпа́ју, по̀шље се о́пe добро ће́рали ш њи́ма, ће́рали. Ишо̀ сам ја на Гу́чево, го̀ре, гле́до. Јо́ш има̀ рово̀ва у о́ном ка́мену. И гле́до та́ј спо́мене-ни́к. Се́дам мо́ије стри́чева̀ по̀гинуло. Је́дан је о́сто ра́нен, није о̀тишо̀, а је́дан се са́кријо, кри́о се, обла́чијо же́нско о́дмeло. Тре́бо да на́сче́ва шeнџи́цу, у́јесeн, убра́дијо ма́раму и на́сче́во шeнџи́цу. Та́ко су ми при́чали. От сви́у из мо́е фа́мили-је, са̀мо је о́тац о̀тишо̀ на Со̀лунски фронт. Ђeд ми бѝо жи́в, ба́ба није. Кат су би́ли та́мо, на́равно, није има̀ло ни́какe ве́зе, ништа. Ше́сет и три го̀дине имо̀ ми ђeд. Кат су о́стүпиле Шва̀бе, кад иг је на́ша во́јска ишхе́рала, вра́тио се мо́ј о́тац. На́шо ме́не у пољу, чу́вам о́вце. Нит ја̀ не́га зна́м, нит ја̀ не́му мо́гу да при́ђем. Није то мо́ј о́тац. Ђeдо мо́ј о́рб, та́мо у пољу и о̀тишо̀. О́тац до́шо у је́дну бара́ку, кавана би́ла, о́н свра́тио ту́ј, је́дан мла́дић ме́не зове́. О́тац до́шо у во́јничком о́дмeлу. Уто́м сти́же и мо́ј ђeд, да се ви́ди са је́дини́ем си́ном, по̀чо да пла́че. Ка-ти мо́ј о́тац ка́же: „Што пла́чeш, ха̀ле, то си́гурно пла́чeш што сам до́шо“. Ђeд са̀мо пре́ближе́ди, не мо́ре да вје́рује сво́јим у́шима. Ци́ело́г виче́ка се мо́ј о́тац ка́јо збо́к ти́ег ри́чeй. Ме́ни гово̀рио, ка́же: „Уврџeди́о сам га, ни́кад за́боравити не мо́гу“. И јeс га уврџeди́о, ни ја̀ му то не мо́гу опростити.

Божо Мурић, 1914,
Каран

Како се некад хлеб пекао

Про́чевље би́ло је у је́днoм кра́ју уза зи́д о́грађено ма̀ло нао́коло плоча́ма ка́меним, ва́ко, да не би пе́пео о̀длази́о дале́ко. Ту има̀ је́дна кла́да звана́ гла́вња. Имала е цре́пуља, ку́кач, ва́траљ, до́ле се ту́ри је́дан ка́мен, ва́тра се ло́жи ту́на, а кад ма́јка разгри́не ва́тру ва́траљом, о́ндај у́зме љeб на о́нај ло́пар, па се на лопа́ру љeбац спљeштe. Па се о́ндај ку́качом (кат се за́грије цре́пуља) за о́ну рупу го̀ре

ува̀ти, спу̀шти ва̀мо на̀ стра̀ну док се љебац ста̀ви, па се онда̀ј ста̀ви црепу̀ља; и жа̀р се на̀грне на црепу̀љу озго̀, на ону̀ ру̀пу, да не би у̀пао пѐпео до̀ље, ту̀ри се нѐко парчѐнце ками́чка, а обично̀ же́не ту̀ре по̀ла ја̀јцета, ону̀ љу̀ску, ра̀збије ја̀јце. Тако̀ се љебац испечѐ.

Бадњи дан

На Ба̀дњи да̀н ѝзјутра по̀рани старѐшина ку̀ће, узима̀ жи́та у цѐп, рука̀вице на̀бија̀ на ру̀ке и одлази да до̀несе ба̀дња̀к, то мо̀ра прѐ сунца. Мо̀го си чу̀ти на Ба̀дњи да̀н ѝзјутра, само плешѐт секире. Ка-до̀ђе ба̀дња̀ку, он пр̀во пр̀сне она̀ј цѐрић са жи́том, и ону̀ пр̀ву ѝвер ту̀ри у̀ цѐп. Ка̀зала му же́на ко̀т ку̀ће да до̀несе. То се ту̀ри пот ка̀рлицу да се бо̀ље ка̀јмачи ка̀јмак.

Ва̀мо ко̀т ку̀ће га до̀чека̀ неко од чеља̀ди, пр̀сне по ње́му жи́та и че́стита̀ му Ба̀дње ју̀тро. Он прѝслони ба̀дња̀к са исто́чне стра̀не — ус ку̀ћу. То че́ка до̀ пред вечѐ. Онда̀ј, он до̀ђе опет и пр̀сне по ба̀дња̀ку куку̀руз и пресичѐ га на тро̀е. Та̀ три па̀рчета у̀несе и окре́ће истоку де́бље кра́еве и то̀ по̀стави на ва̀тру. А та̀мо, у ку̀ћи дочеку̀је га исто̀ једно чеља̀де и по̀прше га жи́том.

Како се пекла ракија

По̀бију̀ се три ко́чића ва̀ко у̀ земљу, и та̀ј се ка̀зан ту̀ри на та̀ три ко́чића. Ту̀ри се ма̀ло во̀де, па се она̀ изравња̀ да бу̀де ра̀вно. Онда̀ј се до̀несу̀ кру̀пни ка̀менови, па се прислања̀ју око̀ло, око ка̀зана, али ма̀ло се она̀ј ка̀мен окрешѐ, да би по̀дишо̀ пот ка̀зан, да оче́пи да не би ка̀зан па̀о, пошто ко́чићи прегорѐ. То се пр̀ви каже до̀гања. Ка-ту̀ до̀гању на̀правѐ, онда̀ј се од парчи́ћа ће́рамиде и коече́га са бла̀том личе́пи на̀около, личе́пи, и цѐо се ка̀зан оличе́пи го̀ре до усана̀. А го̀ре е имо̀ по̀клопац — ка̀пак ко го̀ј ча̀бар, ко̀ји је измјерен да по̀пуни до усана̀ ка̀зана, да му по̀крије површину, а ка̀пак једну дугу̀ има̀ на ко̀јој је остаљено ко ру́ка кад би је опружио̀ ва̀ко. То е лу̀лић, пробу̀шен та̀ј ра̀каљ од дугѐ, и ва̀мо иде у ка̀пак. Онда̀ј се та̀мо по̀стави та̀барка о-дрвета, ко ка̀чица, само обр̀атно, до̀ље у̀жа, го̀ре шира̀. И онда̀ј, крож њу̀ прођѐ ци́в ба̀кренā. По̀стави се ка̀пак. За̀бије се лу̀лић у лу̀лу и та̀да се обави́је пр̀во бла̀том; она гли́на жу́та, тражи се у се́лу же́ има̀ оне жу́те смо̀нице, па се оним пр̀во оличе́пи, оличе́пи, и онда̀ј се ци́бром намажѐ на̀около, и ве́лика кр̀па од ца̀чине, или не́ке по̀навe, кр̀па се са ци́бром за̀вије око̀ но̀гу, до̀бро, тврдо, да би чу̀вала вла̀гу.

Милош Албић, 1920,
Трнава

Рат ко рат — сваки исти

По̀сле, дру́ге го̀дине чо̀век по̀гинe, отераше га че́тници у одре́д, партиза̀ни за̀радили. По̀гибе ѝ јон, остаде ми ће́рка три ѝ по го̀дине, син осто̀ от седам го̀ди́на, све́кар и све́крва од седмадeсeт го̀ди́на. По̀сле, до̀шли партиза̀ни, да̀ј трeба̀

òвò, дај трèба òнò, ти нèмаш, а мòраш да даш, да глòдуèш, мòраш да даш, е тàкò ти је, сине, бíло, била е мýка, бèда, какè нèма...

Кòлко тí избеглицà дòшло, по сèдмеро-òсмеро íс кућè, и штà ће јàдни, мèни је жàо нýи, íс кућè изићи пунè, а òставити пýстòш. Òвàј нàш зèт сàдè, òн је Цр-ногòрац, òн се жèни мòјом ùнукòм. Òн је мýченик бíло шèс месèци сàд у бòрби, јер је офицìр, òн је ðак òдличан бíло, у пèтнèстој шкòли првè ðак бíло. И ùпише се да стýдирà, и òдè ти пòсле јесèнас, шèс месèци, у свè бòрбе што су јàчè биле, òн је бíло. И кад је дòшò пòсле да нàставè, òн рèкò прòфесорима: „Не мòгу, мàло сам порèметиò жívце, не мòгу да нàставèм, нàставићу шкòлу кàсниè“.

И сà-ћè свàдба, за мèsèц данà.

Наталија Марковић, 1920,
Петница

О Божићу

Учи Бадњака, првò òдè домàнин, ùзмè жíто, нàкрýни у рукавице, или чàрапу или нèшто. Кàже: „Дòбро јýтро, чèстит Бòжић“! Пòспè òнò око бадњака, осчìчè, дòнесè и прислонè га ùс кућу. Òндà жèне припрèмају вèчеру за учи Божића, свè пòснò. Дòнесè се слàма, прòстрè се дòље, и јòндà пòседају свè. Бàци нèко òрà; бàци нèко шèћера, а ðèца трчý да траже. Домàнин òдè, осчìчè бадњак и дòнесè. Дòнесè и стàви на òгњиште, а сàд у шпòрет, нèма òгњишта. Íзлýбе свè òнàј бадњака, прèкрстимо се, òкадимо вèчеру òнý, гòрè свчìећа и òндàј сèдà се, вèчерà се.

За дòручак íстò òн стàвљà оне бадњаке, òчитà он нèшто, да бидè здрављà и весèља, и òвò и јòнò. И јòндà, сèдà се òпè за дòручак. Мíрснè је сàд дòручак. Јà, íзýтра дòлази пòложàјник, забòравила сам. Нàкò кò би дòшò првè ù кућу, да се ùслýжи, и тàкò. Ùмчìси се чèсница, стàви се у чèсницу пàра, стàви се, намчìени се, стòка, òвце, свèње, гòведа. Е сàд, ако кò нàђе пàру, знàчи дају му се пàре, срèтан је.

Радови на селу

Па èто, ù пролеће мòрà да се рàдè. Првò мòрà да се зàсиè пòврће: лýка, пàрадàиса, пàприкè, коечегà, цвèклè, рòквè. Пòсле се сèйè мýруз (шèницу ù јесèн сèйèмо, пòсиèмо, па òндàј имàмо и шèницу). Е пòсле ти стèжý рàдови коекàквè, стèжè кòпање. Кòшèње пòсле стèжè. Иза кòшèња мòрà и шèница да се жèе. Òндàј се позàимàмо. Срповима жнèмо, нèмà. Јèдан дàн код јèдног, дрýгè ко-дрýгòг, тàкò. Свè српом, нèје бíло жèталицè, нèје бíло кòмбајà ко сàд. Мèи, жèне, нàпрчìед, а лýди идý за нама, вèзују пруће. Пòсле се тò дòгна кýћи, па òндàј пòбије стòжèр. Па кòбилу нèко кò имà, ми нèсмо имали ни кòбилà, него Старòвласнè идý одòзгòр са брдà по цчìело лèто, јèдан по јèдан, и нудè да ти вршè. Мèи смо имали пријатèља у Бјèлуши гòре, рòд нèкè старинскèи, штà ти знàм. Òн нàма ùвчìек дòлазиò, па òн то извршè. Кад је мàњè жèта и з гòведима смо врли: ùватèш крàву, па је вòдиш, вòдиш око стòжèра. Имале вјèтрењаче вàкò, вèћè од астàла. Унýтра имà бýбањ и вјèтрила имàју, па се òкрећè рúчнò, тòчкић имà. Прèноси òнò рúчнò, и сèто тàмо

има и тако преноси. Оно вије и пада тамо, на једну страну, на другу иде пљева. После почеле вршалице, прво вршалице, па кобаји. Кобаји су скоро почели.

Како се купи(ло) сено

Косили смо ручно, па зађемо те преврнемо са вилама. Један дан с једне стране, други дан з друге стране. И јонда вилама, купимо у пласкице. Један носи пласкице, па трпамо у велики пласт, други зађе грабулама, те граби. Међутим, сад се ради машински. Сад имају косачице које косе счиено. Имају и грабуље које грабе счиено. Ручно се само трпа у плаше. Са-ти је машинско све.

Драгица Мојсиловић, 1924,
Богојевићи

Из детињства

Био сам ко-те бабе док је она била жива. Она све мене вољела и тепала ми. Данило ми име, она све мене говорила: „Ниле, само да ми бидеш добар радник, само да радиш, немој ничега да се плашиш, Бог није торба, све Бог види шта ко ради, и шта жели и како, само да ми бидеш добар радник“. И тако сам ја њу слушао и вољела ме. Догнао смо пет коза, отуд из Комадине, моја мајка догнала. Поделила стоку са задругом и њој припало пет коза. И јона довела козе вође. И са-та баба мене управљива да ја чувам козе. Ја одем у трње, те чувам те козе и јоне брсте. Али једна, звала се Гавра, вукла је виме ко крава, и кад јој надође млечеко, она дође вође код једне вратнице, и вречи, вречи, треба да дође неко да е помуже. И та моја баба узме крављачу, што муземо стоку, и оде код оне Гавре и помуже је. И благосиља баба: „Гавро, дабогда ми се оиљадила!“ Дае доста млечека, па боли је то. И пошто е она помуже, Гавра се врати другим козама. И сваки дан она дође ко-те вратнице и вречи да дође неко да е помуже. И тако то, ја сам ту бабу вољо и слушао. И јона е мене вољела и спремао ужину, личепо, кајмака и леба, турим ја у торбу, и чувам оне козе.

Али комшије ме нису тако вољеле, знаш, на дошљака свако мрзи. А ја сам дошљако, ис Комадине, дошо вође, па ми некако увек праве неке смицалице; пресретали су ме, ћерали у воду да ме утопе, шта ти није рађено, ја сам бјежо, чувом свиње, чувом козе и мучио се тако кроз живот и кроз вјек.

После, једно прољеће сам чувом свиње, имало е, три крмаче се опрасиле, деветне комата имало свиња. Једном чувом ја свиње, а угледа ме Ђурђе Ристић, он је био напредњак, напредњачки преседник. Пасу те свиње, он ме угледа, чувом говеда, а имо слугу, звао се Влајко: „Влајко, ајде да овога“, како ме назва, бога му љубим, забравио сам, „да га нагнамо у воду, нек се утопи“. А ја мали, стра ме, а би једна путања изнад воде, а вода у прољеће надошла, велика, ћера и грмље и камење. Ја оном путањом бјежим, бјежим колко могу, а имала колиба што се склањали чобани от кише. Ја побегнем у ону колибу, али дође мене у памет, он ће мене наћи вође, па ће ме бацити у воду. Па бјежи из оне колибе даље. И тако сам ти ја живот тешко спроводио као дошљако. А дошљака свако мрзи, дошљака нико не воли.

Како се некад сејало

Сѐме се пòсијē, па се пòвлāчй. Јā пāнтим кад нйје имало дрљачē уòпште, не-го се йсплетē зāтвòр от прўћа. И òнāј кòй прāвй тāј зāтвòр, он је испребиò коље вāкò на рēд и плетē от прўћа и уплехē малē трнйће, трње, да òнò бòљē дрљā. И јòн-дā ўвати вòлове и òнāј зāтвòр вучē по нйви и тāмо и āмо, и тāмо и āмо. Па нāпрāвй вāкò, рāвно, нēма нйђе бусēна, свē òнāј зāтвòр от прўћа, свē òн то йспрштиò.

Данило Радоњић, 1910,
Рокци

2) СТАРИЈИ ГОВОРИ

О прелима

То е бивало, та прēла. На прймер, жēне... И такò, код једнē једно вēче, па ко-друге друго вēче. Свака имā кудēљу. А некā не мòже да постйгне, но òдēмо те јòј помòгнемо. И такò е бивало. Било тò, йгра кòло. И такò, некò плетē, некò кудēљу, до врēмена. Пòсле имā игрāнка, спрēmимо и вechеру, вechера се. Освāнемо нēкад. Такò.

Свадбе

Прво йспит бйò. И пòсле уговòре кā-ће свāдба. Òндā покўпи òтац свāтове, имā по педесет, по шēсет. Имā и ћевер, и кўм йстò. Тāмо покўпе свāтове. Òдў свāтови у девојачки рòд. Наздрāви се, понēсу чутўру, прйјателй замйјēне чутўре. Пòсле йдў тāмо у кўћу, посēдају свāтови, рўчāу. Ђевòјка имā брāта, ако нēма брāта роћеног, имā роћāка. Брāт предā девојку, кад ћевер прйми, прстенуē. Ђевòјка имā вāл, згòдан, па га нарēди, па вāл дòтле пўшта вāмо низ лēђа. Ђевору се дā пешкйр, преко рāмена, да се знā ко е ћевер. Имā и кўм. Кад òдў на венчāње тāмо, он држй вијēнце. Òдў у цркву, на венчāње, мòра да бўдē стāри свāт и кўм. Кўм држй свйчēћу, и три пўта обйћу млāдēнци око олгāра, и пйју вйно, сяд нē знāм кāко е.

Са венчāња дòћу свāтови, и òндāј дòћу прво прет кўћу, е òндāј имā нāкòњче, мāло дијете; дāјў снаши тò нāкòњче, снаша не скида се са кòња, окрēће га, лўби га, и штā ја знāм.

Снаши òндāј дāју сйто, са жйтом, òвса, нāјвише òвса тўре, једно елду не дāјў.

И јòн ўзмē то сйто и 'òнò жйто пребацўе вāмо. Дāдну јòј јāбуку да е бāци, пòсле трчē тāмо, да довāте тў јāбуку; а зāшто е тò, нē знāм.

А зетови, òни лāју, штā ти не зборē. Òдў гòре па раскрйвајў кўћу. Штā ти не рāде, мòра да им дāдну дāр, па да се скину с кўћē. Имā и вòјвода, али нēма некā задужēња. Стāри ти је свāт нāјглавнии. Òн ти је стāрешина.

Живка Раичевић, 1919,
Девйћи

Божићне враголије

Мјѐси се за Бѝжић колѝч. Жѐно, кѝко се зовѐ она колѝч, што мјѐсимо? Јѝ, умјѐсе јѝдан колѝч, вакѝ провѝљен. Очи Бѝжића, домаћин идѐ, осѐчѐ бѝдњѝке, донѐсе бѝдњѝке кѝћи. На онѐ бѝдњѝке се тѝри мѝда и шећѐра, па ижљѝбе се чѝљѝд преко бѝдњѝка. Онда провлѝче дѝцу испод вриѝсла (?), да би се извлѝчила од болѝсти, нѐ знам. Ка-се унѐсе бѝдњѝк, љвече домаћин унѐсе бѝдњѝк, зѝвиѐ у јѝку јѝчѝ нѐ-кѝ, мѝтне рукавице, и пѝсле такѝ читѝ нѐкѐ трице, а идѝ онѐ вѝрнице гѝре, ондај кѝже: „Кѝлико ѝвиѝе, тѝлико бѝло живѝта и здрављѝа, оваца, крѝмака“. И такѝ он читѝ те трице. Ондај га домаћѝца посипѝ, он виче: „Дѝбро вѝче, чѝстит Бѝжић!“ Она га дочекѝ: „Дѝбро дошаѝ, са срѝћѝм, с рѝдом и с плѝдом, и са свѝким дѝбром“. Онда се врѝѐ да узѝма брѝме са слѝмѝм, коѝ е спремѝло рѝниѝе, дѝнѝ га кѝћи. И јѝнда пѝже око огњѝшта и виче: „Квѝц, квѝц!“ И она дѝца с ѝим, ако имѝ децѐ, трчѐ и пиљѝчѝ. И такѝ прѝђе три пѝта око вѝтрѐ, унѐсе у сѝбу, такѝ нагнѝзди, а дѝца навѝле ону слѝму растѝрати, штѝ свѐ не рѝде га дѝца. Онда имѝла свѝка кѝћа децѐ, пѝно децѐ у свѝкој кѝћи. Учи Бѝжића је бѝло пѝсно јѝло, спрѝма се пѝта пѝсна, са јѝбукама, са орѝсима, скѝвѝ се пасѝљ пѝсни. Пѝсле настѝе умѝвѝање, кучѝне се донѝсу, онѐ кучѝне о-те-жѝне, направѝ се крѝг јѝдан у сѝби тѝмо. И ондај се свѝ чѝљѝд затвѝре у она крѝг, и ондај се пѝли шѝбица и виче: „У вѝтри бѝсмо, не изгорѝсмо, у болѝсти бѝсмо, не боловѝсмо“. И ондај из ѝногѝ искачу. И ондај се свѝ чѝљѝд затвѝре у она крѝг. И ондај вѝла увѝде у кѝћу и вѝла привѝду око огњѝшта. Дѝдну из ѝногѝ сѝта што е љвече насѝпан. Она му колѝч, што е умјѝшен набиљу на рѝг. Кад га извѝдѐ ис кѝћѐ, прѝт кѝћѝм колѝч прѝлѝме, пѝла му дѝјѝ, пѝла врѝте.

О старим казанима

Најприѝе се пѝкло са нѝким српским казанѝм, кѝко се звѝо, лепѝк. Кѝзан се кѝповѝ от казанѝиѝе, направљѝен од бакѝра, са јѝким днѝм. Онда се прѝвиле кѝце, табѝрке и пѝстава, и кѝпак. Кѝпак се стѝвљѝ на кѝзан; онда се ѝколо набиљало око капѝка и казанѝа, па се онда лѝпило блѝтом; и тѝчѐ се тѝ, направѝ се мѝсна и мѝка, и ондај се ѝколо премѝже свѐ тѝ. Она лѝла што идѐ крѝс табѝрку, ѝстѝ се такѝ дѝк-товѝла крѝпама, а пѝсле лѝплѝена смѝоницѝм, па ѝколо ѝпѝт вѝзана крѝпама мѝкрим. Тѝ е стѝзато да нѐ би излѝзила пѝра. И такѝ, тѝ е свѝ укопѝано у зѝмљѝу; у онѝ пећѝну се трпѝла дрѝва, ложѝло се. И ѝпѝ нѝје мѝгло да испѝче двѝ казанѝа.

И сѝд имѝ лѝмпек, идѐ брѝжѝ...

Миодраг Пауновић, 1919,
Остатѝја

Огњѝште

Огњѝште, тѝ е вѝтра лѝжена. Вѝтра е лѝжена рѝниѝе у кѝћѝм. Искѝпа се мѝло дѝле зѝмљѝе, па се мѝте плѝче, плѝче от камена, пѝвелике, и тѝмо онѝ чѝтвѝрт, и јѝнда се пѝбиѝе јѝдан...(?), јѝдно ѝнди, јѝдно тѝ, вакѝ. Прѝкладѝ се звѝало, звѝали се

прéклади. И тѹ е вѣтра бѣла, међу тѣме. Ту е се мѣсијо лѣб, тѹ е кѹвѣано, печѣни компѣри, тѹриш онѣ компѣре у онѹ жѣр, ништа лѣпшѣ нѣма.

Разбој

То е четвѣтасто ко столица — јѣдна страна виша, јѣдна нижа. Имало вратило, тамо навѣје се она прѣђа, овѣмо ткаља седи, на маљој столици, и то се одвија такѣ.

Прошевина

Раније прѣшене су девојке, идѹ родѣтели, ѣтац, браћ, кѣмшија нѣкѣ, стриц. Дѣђу и глѣдаѹ имање дѣ ће да дѣђе девојка, глѣду кѹђу, глѣду имѣвину, па ако се свѣди њѣма, она дѣђе, ако јѣк, ништа. Ако се њѣј свѣди мѣмак, она побѣгне. Са-то нѣма: ак-ѣћѣ д-ѣде за мѣмка, ѣде сама.

Свѣдбе су биле дѣбре. Сѣвре су биле постѣљене. Ако е маљо топлије на-пољу, ако је вѣлика кѹћа, пуно то свѣта. Пѣло се, слатка ракија, у казане скѹва се ракије вруће и пѣју.

Свѣтови идѹ са кѣњима. Тамо кѹћи идѹ за муштѹлук. Идѣ барјактѣр, нѣгде идѣ и мѣмак.

О лову

Снѣгови бивѣли вѣлики, гѣзи, гѣзи, нѣкад улѣвиш штѣгод, нѣкад нѣма. Али чѣсто е се дешѣвало, да се без ништа дѣђе. Имало е ѣнда дѣвљачи мљого, зѣца је имало, лисице, кунѣ, свиње дѣвље. Свиње се ловѣ брзомѣтком, ловѣ се, прекрѣдеш се, само је ѣна ѣпасна. Бѣга ѣна. Тѣ задѣни, лежи; ѣна нѣће ѹзбрдо, само идѣ низбрдо, низбрдо, и јѣнда јѣ падне на ум, увѣти дрѹгѹ страну. Смѣш прићи на четѣри-пѣт мѣтара, нѣ више. Свака уздѹпчила рап вако навѣше, ѹши јѣ се не вѣде. Лисица је лѣпов вѣлики. Њѹ само чѣкаш на прѣвару. А зѣц, то е прѣста стѣвр. Ловѣли смо ја и мѣј син по трѣ комада.

Владица Ѓирица, 1906,
Бресник

Захвалница информаторима

Без предусретљивости, разумевања и стрпљѣња многобројних информатора на терену не би било ни овога рада. Међу њѣма посебно су ме задѹжили следећи: Василије Панић (1925), Роксанда Панић (1927) — Врхполе; Слободан Марковић (1922), Марко Степановић (1928), Миленко Степановић (1974) — Грачаница; Живорад Перић (1922) — Горња Трешњица; Маринко Богдановић (1924), Милинко Илић (1963) — Доња Борина; Војислав Лазић (1908) — Доња Љубовиђа; Јованка Тришић (1924), Роса Миловановић (1927), Стана Обрадовић (1936) — Доња Оровица; Гроздомир Цвијић (1920) — Зарожје; Стојана Миливојевић (1929), Драго Димитријевић (1933), Милица Димитријевић (1942) — Мравињци; Борка Манојловић (1907), Светозар Манојловић (1931) — Пецка; Ивана Којић (1910) — Радаљ; Ружи-

ца Пантелић (1903), Роса Пантелић (1949) — Сакар; Грозда Матић (1909), Петрија Јанковић (1918), Милоје Цвијић (1917), Милена Билић (1933), Јока Матић (1935) — Својдруг; Цвета Митровић, Живка Митровић — Суводање; Милева Миловановић (1906) — Трбушница; Сретен Петковић (1924), Станимир Веселиновић (1928), Драган Тадић (1954) — Црнча; Олга Аћимовић (1922) — Шљивова; Ковиљка Поповић (1915), Момчило Поповић (1921) — Ба; Миливоје Јаковљевић (1919), Радомирка Јаковљевић (1926) — Бершићи; Радојка Савић (1915) — Брђани; Живојин Урошевић (1918), Даница Урошевић (1920) — Брежђе; Росанда Дробњак (1903), Тина Ђотић (1927) — Глумач; Грозда Марковић (1906) — Горња Добриња; Милета Ерић (1910), Даринка Ерић (1929) — Горњи Бањани; Милан Обрадовић (1923) Даница Обрадовић (1930) — Дреновци; Лазар Катић (1904), Цвијета Катић (1928) — Јакаљ; Загорка Гавриловић (1907), Ђорђе Јованић (1930), Милан Јованић (1958) — Јанчићи; Гвозден Марковић (1908) — Жевица; Милева Недељковић (1917), Марија Недељковић (1931) — Крчмар; Милан Остојић (1914), Божо Мурић (1914) — Караи; Миланка Поповић (1908) — Мајдан; Лесо Маринковић (1911) — Маковиште; Драгивоје Максимовић (1904), Милка Максимовић (1954) — Мрчићи; Ранко Митровић (1914), Зорка Митровић (1919) — Пауне; Миленко Вујичић (1904), Милица Вујичић (1946) — Прањани; Небојша Шибалић (1901) — Пријевор; Радомир Илић (1904) — Прислоница; Рада Вукосављевић (1908), Обрад Гускић (1921), Милица Гускић (1926) — Радановци; Секула Чвркић (1927) — Рошци; Станојка Марковић (1941) — Стапари; Радиш Брковић (1919), Радулка Луковић (1936) — Теочин; Периша Стојановић (1912), Десанка Албијанић (1920) — Тометино Поље; Живота Беловођанин (1925) — Адрани; Радован Мојсиловић (1916), Драгица Мојсиловић (1924), Брана Мојсиловић (1968) — Богојевићи; Миљојко Стевановић (1910) — Брезова; Владислав Ђирица (1906) — Бресник; Богољуб Нешковић (1904), Роксанда Нешковић (1907) — Брусник; Јелка Ђогатовић (1907), Илинка Ђогатовић (1946) — Будожела; Јован Лукић (1940), Милоратка Лукић (1946) — Вучак; Љубица Дуканац (1931) — Вучковица; Татија Поповић (1916) — Горичани; Војимир Луковић (1902) — Горњи Дубац; Миодраг Луковић (1914), Момир Луковић (1920), Јованка Луковић (1923) — Глеђица; Димитрије Плазанић (1906) — Губеревци; Миломир Милићевић (1910), Ружа Милићевић (1921), Богољуб Пунишић (1922) — Средња Река; Божимирка Раичевић (1921), Живка Раичевић (1919) — Девићи; Велизар Милуновић (1902), Милинка Милуновић (1945) — Добри До; Љубиша Масларевић (1926), Павле Масларевић (1932) — Дубрава; Радојка Терзић (1908), Драгић Терзић (1931) — Дучаловићи; Радојица Поледица (1904), Бојана Поледица (1929) — Ерчеге; Тиосав Мајсторовић (1926), Румена Мајсторовић (1926), Урош Мајсторовић (1949) — Качулице; Вукоман Милутиновић (1906) — Куманица; Будимир Цукавац (1920) — Кушићи; Богдан Обреновић (1905), Румена Миловановић (1912) — Луке; Ранко Гојковић (1921) — Маглич, Милорад Бошковић (1907), Миливоје Зучковић (1928), Славиша Милутиновић (1954) — Осоница; Миодраг Пауновић (1919), Татија Пауновић (1923) — Остатија; Зорка Марковић (1910), Јасмина Ковачевић (1966) — Придворица; Војин Пејовић (1909), Пауна Пејовић (1920) — Радаљево, Данило Радоњић (1910), Милица Ристић (1968) — Роқци; Лена Лулевић (1911) — Самаила; Милош Албић — Трнава; Милан Достанић (1922) — Турица; Милун Вучићевић (1929) — Шареник.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ СА СКРАЋЕНИЦАМА

1. Штокавски дијалекат и наука о језику

- Барјактаревић Јат Данило Барјактаревић, *Глас (ћ) у новојазарској зони*, Књижевност и језик, бр. 3, Београд 1964, 71–93.
- Барјактаревић Средњоибарски Данило Барјактаревић, *Средњоибарска говорна зона*, ЗбФФП, књ. II, Приштина 1964–65, 57–113.
- Барјактаревић, НП-Сј Данило Барјактаревић, *Новојазарско-сјенички говори*, СДЗБ, књ. XVI, Београд 1966, I–XIV + 1–177.
- Белић Карта Александар Белић, *Дијалектологическа карта сербског језика*, Санктпетербург 1906, 1–59 + карта.
- Белић О српским или хрватским дијалектима Александар Белић, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА, књ. 78, Други разред, књ. 47, Београд 1908, 60–165.
- Белић Периодизација Александар Белић, *Периодизација српскохрватског језика*, Књижевност и језик, св. 4–5, Београд 1958, 161–170.
- Белић Фонетика Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, књ. I : *Фонетика*, Научна књига, Београд 1976, 172.
- Белић Штокавски Александар Белић, *Штокавски дијалекат*. У књизи: Проф. Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија Српско-хрватско-словеначка*, Загреб (Библиографски завод), 1929, књ. IV, 1064–1077.
- Вук Списи (I, II, III) Вук Стеф. Караџић, *Скупишени грамађички и јолемички списи*, књ. I–III, Београд 1896.
- Вуковић Историја I Јован Вуковић, *Историја српскохрватског језика*, I dio: *Uvod i fonetika*, Београд 1974, 225.
- Вуковић, Пива–Дробњак Јован Л. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ, књ. XVII, Београд 1938–1939, 1–113.
- Драгичевић Јат Милан Драгичевић, *Рефлекси јатта у данашњим личким говорима*, СДЗБ, књ. XXVI, Београд 1980, 147–233 + карта.
- Ђукановић Драгачево Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, СДЗБ, књ. XLI, Београд 1995, 1–239 + карта.
- Ђуровић Прибој Радосав Ђуровић, *Рефлекси јатта у околини Прибоја*, СДЗБ, књ. XXVI, Београд 1980, 235–319.
- Ивић Белешке Павле Ивић, *Белешке о биограчичком говору*, СДЗБ, књ. XXIV, Београд 1978, 125–176.
- Ивић Биоска Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС, књ. IV, Нови Сад 1959, 397–400.
- Ивић Галипољски Павле Ивић, *О говору галипољских Срба*, СДЗБ, књ. XII, Београд 1957, XXI + 520.
- Ивић Дијалектологија Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Матица српска, Нови Сад 1956, 216 + карта.

- Ивић Незамањено јат Павле Ивић, *Једна доскора непозната група ишћокавских говора: говори са незамањеним јатом*, ГФФНС, књ. I, Нови Сад 1956, 146–160.
- Ивић О Вуковом Рјечнику Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Поговор Рјечнику, у књ.: Српски Рјечник, Просвета, Београд 1966, 17–247.
- Ивић О неким проблемима Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, Изабрани огледи, књ. III: Из српскохрватске дијалектологије, Просвета — Ниш 1991, 81–121.
- Ивич Основные пути Павле Ивич, *Основные пути развития сербохорватского вокализма*, Вопросы языкознания, год. VII, св. 1, Москва 1958, 3–20.
- Јахић Источна Босна Dževad Jahić, *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne* (doktorska disertacija u rukopisu), Beograd 1981, I–XXI + 1–630 + 7 karata
- Московљевић Граница Милош Московљевић, *Данашња граница између екавског и јекавског изговора у Србији*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1929, књ. IX, 109–122.
- Московљевић Икавски Милош Московљевић, *Икавски говор у СР Србији*, ЈФ, књ. XXVI, Београд 1963–1964, 471–509.
- Московљевић Карта Др Милош С. Московљевић, *Дијалектолошка карта Војводине*. — Прештампано из „Гласника Југословенског професорског друштва“, Београд 1938, књ. XVIII, св. 11–12, 1–32.
- Милетић Црмнички Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ, Београд 1940, књ. IX, 209–663 + карта.
- Б. Николић Јадар Берислав Николић, *Прилог проучавању јорекла јадарског говора*, Гласник Етнографског музеја, 27, Београд 1964, 45–50.
- Б. Николић Колубара Берислав Николић, *Колубарски говор*, СДЗБ, Београд 1969, књ. XVIII, 1–71.
- Б. Николић Мачва Берислав Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ, Београд 1966, књ. XVI, 179–313 + карта.
- Б. Николић Однос Берислав Николић, *Однос данашњег иршићког говора према Вуковом језику*, ЈФ, Београд 1963–1964, књ. XXVI, 151–176.
- Б. Николић Прилог Берислав Николић, *Прилог проучавању јорекла шумадијско-војвођанског дијалекта*, НЈ, Београд 1961, књ. XI, 44–56.
- Б. Николић Срем Берислав Николић, *Сремски говор*, СДЗБ, Београд 1964, књ. XIV, 201–412 + карта.
- Б. Николић Тршић Берислав Николић, *Тршићки говор*, СДЗБ, Београд 1968, књ. XVII, 367–473.
- В. Николић Моравички и горњостуд. Видан Николић, *Моравички и горњостуденички говори*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд 2001, серија IV, бр. 3, 1–330.
- М. Николић Горобиље Мирослав Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, СДЗБ, Београд 1972, књ. XIX, 619–746.
- М. Николић Полимље Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*, СДЗБ, Београд 1991, књ. XXVII, 1–548.
- Пешикан СКЈ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокаипунски и љешански говори*, СДЗБ, Београд 1965, књ. XV, VIII + 294 + карта.

- Пижурица Колашин Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Посебна издања, књ. 12, Одјелјење умјетности, књ. 2, Титоград 1981.
- Пецо Акцентологија Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1971, 180.
- Пецо ГИХ Асим Пецо, *Говор источног Херцеговине*, СДЗБ, Београд 1964, књ. XIV, 1–200.
- Пецо Дијалектологија Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1980, 202.
- Пецо Икавскошћакавски Asim Peco, *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, I dio: *Uvod i fonetika*, BHDZb, Sarajevo 1975, књ. I, 3–264.
- Пецо О неким „икавизмима“ Асим Пецо, *О неким „икавизмима“ ијекавског изговора*, НЈ, Београд 1963, књ. VIII, 57–63.
- Пецо Промене Асим Пецо, *Промене нејалаталих сугласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ, Београд 1969, књ. XXVIII, 143–187.
- Пецо Соц. промј. Асим Пецо, *Одраз социолошког промјена на говор нашег села*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VI, Пријеполје 1979, 39–45.
- Пецо Судбина кратког ё Асим Пецо, *Судбина кратког ё иза р у ијекавским говорима шћокавског дијалекта*, ЈФ, Београд 1977, књ. XXVIII, 247–264.
- Пецо Централнохерцеговачки Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ, Београд 1962, књ. XXV, 295–328.
- Реметић О незамењеном јату Слободан Реметић, *О незамењеном јату и икавизма у говорима северозападне Србије*, СДЗБ, Београд 1981, књ. XXVII, 7–105 (са картом).
- Реметић Шумадија Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ, Београд 1985, књ. XXXI, XIX + 555.
- Rešetar, Der štokavische Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, I. Südslavische Dialektstudien. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien 1907, Heft IV, 320 stubaca (sa dve karte).
- Ж. П. Симић Граматика Живојин П. Симић, *Српска граматика за основне школе у Краљевини Србији*, Београд 1883, 177.
- Ст. Новаковић Неговање Стојан Новаковић, *Негование језика српског*, Глас Српске краљевске академије, књ. X, Београд 1888, 66.
- Симић Питање Радоје Симић, *Питање јорекла и еволуције дијалекта северне Србије у светлу особина левачког говора (прилог историјској дијалектологији)*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд 1973, књ. XXXIX, св. 1–2, 73–87.
- Симић Прилог Радоје Симић, *Прилог проучавању говора Србије*, Анали Филолошког факултета, Београд 1974, књ. 11, 403–430.
- Симић Скица Радоје Симић, *Скица за дијалектологију кртиу северне Србије*, Југословенски семинар за стране слависте, Београд 1980, књ. 31, 93–136.
- Станић Ускоци I Милија Станић, *Ускочки говор I*, СДЗБ, Београд 1974, књ. XX, 1–259.
- Стевановић Источноцрногорски Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ, Београд, 1933–1934, књ. XIII, 1–128 + карта.
- Стевановић Савремени I Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички систем и књижевнојезичка норма*. Књ. I: Увод, Фонетика, Морфологија, Београд 1964, 653.

Стевовић Гружа	Игрутин Стевовић, <i>Шумадијски говор у Гружи с особитим освјетлом на акцените</i> , СДЗБ, Београд 1969, књ. XVIII, 401–653 + карта.
Тешић Љештанско	Милосав Тешић, <i>Говор Љештанског</i> , СДЗБ, Београд 1977, књ. XXII, 159–328 + карта.
Тешић Узовница	Милосав Тешић, <i>Фонетске особине говора азбучкачког села Узовнице</i> , ЈФ, Београд 1978, књ. XXXIV, 169–191.
Ђупић Бјелопавлићи	Драго Ђупић, <i>Говор Бјелопавлића</i> , СДЗБ, Београд 1977, књ. XXIII, 1–226 + карта.
Hirt Der ikavische	X. Hirt, <i>Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien</i> , Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–historischen Classe, CXLVI, Wien 1903, 1–56.

2. Етнографска и остала литература

Драгић Гружа	Михаило Драгић, <i>Гружа</i> , СЕЗБ, Београд 1921, књ. 21, 149–342.
Дробњаковић Јасеница	Боривоје М. Дробњаковић, <i>Јасеница. Антропологеографска испитивања</i> , СЕЗБ, Београд 1923, књ. 25, 191–376, 397–435.
Илић Ибар	Радомир М. Илић, <i>Ибар</i> , СЕЗБ, Београд 1905, књ. 6, 521–607.
Илић Љубић	Радомир М. Илић, <i>О љубићским селима</i> , СЕЗБ, Београд 1903, књ. 5, 5–72.
Ердељановић Д. Драгачево	Јован Ердељановић, <i>Доње Драгачево</i> , СЕЗБ, Београд 1902, књ. 1, 1–217.
Јовановић Г. Драгачево	Коста Јовановић, <i>Горње Драгачево</i> , СЕЗБ, Београд 1908, књ. 11, 311–426.
Карић Србија	Владислав Карић, <i>Србија, опис земље, народа и државе</i> , Београд 1887, 935.
Милићевић Кнеж. Србија	Милан Ђ. Милићевић, <i>Кнежевина Србија</i> , Београд 1878, XXIV + 643.
Милојевић Рађевина и Јадар	Боривоје Милојевић, <i>Рађевина и Јадар</i> , СЕЗБ, Београд 1902, књ. 1, 633–936.
Мићић Златибор	Љубомир Мићић, <i>Златибор. Антропологеографска испитивања</i> , СЕЗБ, Београд 1925, књ. 19, 497–502.
Павловић Колубара и Подгорина	Љубомир Павловић, <i>Колубара и Подгорина</i> , СЕЗБ, Београд 1904, књ. 4, 345–1088.
Павловић Сок. нахија	Љуба Павловић, <i>Соколска нахија</i> , СЕЗБ, Београд 1930, књ. 26, 307–505.
Павловић Тамнава	Љубомир Павловић, <i>Антропологеографија Ваљевске Тамнаве</i> , СЕЗБ, Београд 1924, књ. 18, 381–635.
Павловић Ужичка Цг	Љуба Павловић, <i>Ужичка Црна Гора</i> , СЕЗБ, Београд 1925, књ. 19, 1–82.
Петровић Шум. Колубара	Петар Ж. Петровић, <i>Шумадијска Колубара</i> , СЕЗБ, Београд 1949, књ. 59, 275 + табеле I – XVIII + карта.
Ракић Качер	Мил. Т. Ракић, <i>Качер. Антропологеографска проучавања</i> , СЕЗБ, Београд 1905, књ. 3, 734–864.
Цвијић Метанастизичка кретања	Јован Цвијић, <i>Метанастизичка кретања. Њихови узроци и последице</i> , СЕЗБ, Београд 1922, књ. XXIV, VIII + 96 + карта.

СКРАЋЕНИЦЕ ЧАСОПИСА И ПУБЛИКАЦИЈА

БХДЗБ — Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево;

ГФФНС — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду;

ЗБФФП — Зборник Филозофског факултета у Приштини;

ЈФ — Јужнословенски филолог, Београд;

НЈ — Наш језик, Београд;

ППЈ — Прилози проучавању језика, Нови Сад;

СДЗБ — Српски дијалектолошки зборник, Београд;

СЕЗБ — Српски етнографски зборник, Београд.

Славолуб З.Маркович

ГРАНИЦЫ ИЕКАВСКИХ ГОВОРОВ В ЗАПАДНОЙ СЕРБИИ

Резюме

Настоящая работа посвящается следующим вопросам:

- а) влиянию миграций, оказавших изменение диалектной картины западной Сербии;
- б) прежним попыткам определить границы иекавского произношения в Сербии;
- в) актуальной территориальной распространенности иекавского произношения в Сербии.

Благодаря мощной динарской миграционной струе носители штокавского иекавского произношения в течение XVII, XVIII и XIX вв. разлились и по Сербии. Выявляя преимущество в пополнении западной половины территории Сербии, они сливаются с коренным населением, а также с переселенцами из других областей — косовско-метохийской, вардарско-моравской, тимочско-браничевской и шопской. На территории Сербии миграционные струи интенсивно смешивались, в частности в ее центральной части — в Шумадии.

Вся западная половина территории Сербии была поприщем длительных и интенсивных миграционных контактов. Основной тон ее постмиграционному этническому составу придает динарский элемент, однако в этом составе оказались также следы остальных миграционных струй. Едва намеченные в подринско-валевских, струи внединарского происхождения в Шумадийской Колубаре и Ясенице отчетливо дифференцированы и в процентном отношении хорошо представлены. В то время как динарская струя к западу от рудничского водораздела настолько сильна, что другие по отношению к ней теряются, то в данных шумадийских областях ее преимущество представлено в более

скромной форме. В этническом отношении эти области можно считать переходными от «чисто» динарских к областям разнообразного этнического состава.

Подавляющее преимущество (в основном динарского) элемента над копенным населением в постмиграционной этнической структуре западной половины территории Сербии не маргинализирует роли коренного населения в процессах кристаллизации диалектной смеси, образованной во время миграций. Процессы кристаллизации не всегда были одинаковыми. Они были обусловлены как количественным соотношением переселенцев и старожилов во время их междоусобиц, так и множеством обстоятельств экономического, культурного и психологического характера, неравномерно представленных и всегда отличающихся друг от друга в каждой сфере.

Факторы, определяющие направления кристаллизации диалектной смеси в западной половине Сербии, «разделили» данную территорию на две сравнительно большие диалектные части: на область, в которой переселенцы (в основном иекавцы) коренным образом видоизменили имеющиеся на этой территории говоры, а также на территорию, на которой они лишь отчасти повлияли на их физиономию. Линия, вдоль которой данные пространственные и колоритные диалектные ареалы соприкасались и переплетались представляет как раз «первобытную» границу между екавскими и иекавскими говорами в Сербии. Мощный процесс екавизации в постмиграционное время передвинул данную границу в глубину юго-западной Сербии. Вук Караджич первым определил границы иекавских говоров в Сербии (Мачва — Валево — Карановац). После него этим вопросом занимались: М. Дж. Миличевич, А. Белич, М. Московлевич, П. Ивич, М. Стеванович и др. Автор данной работы больше всего опирался на границы, установленные М. Московлевичем (Гучево — Бораня — Ягодня — Соколске планине — Медведник — Повлен — Мален — Каблар — Елица — Чемерно — Ибар). Здесь речь идет о первой, пока единственной, попытке одного диалектолога обстоятельно, во всех секторах, отграничить иекавизм западной Сербии.

Территория, на которой велись исследования для нужд нашей работы, огромная. На ней встречается множество речевых типов, взаимосоприкасающихся и скрещивающихся на территории от Голии до Гучево.

Полевые исследования проводились в период с августа 1990 по июнь 1992 гг. Во время этих исследований я бывал в 86 селах и беседовал с большим числом лиц различного возраста — начиная с детей дошкольного возраста и кончая теми, кто хорошо помнит даже балканские войны. Материал я собирал тремя способами: записями на пленке, заполнением соответствующих вопросников и записями «яживой» речи.

В ходе работы над данным исследованием проведена следующая организация изложения материала. Исследованная территория разделена на три значительные географические части, на три сектора:

- Сектор Гучево — Бораня — Ягодня — Соколске планине — Медведник — Повлен (сектор I);
- Сектор Повлен — Маяен — Суворобор — Рудник — Елица (сектор II);
- Сектор Елица — Чемерно — Голия (сектор III).

На основании анализа собранного материала я пришел к следующему выводу. Данная граница проходит вдоль горной цепи Гучево — Бораня — Ягодня — Соколске планине, а затем, опуская часть Азбуковицы, выходит к Повлену; отсюда слегка огибают южные части Валеvской Подгорины и Валеvской Колубары, и достигает Суvобора; затем резко поворачивает к югу, пересекает чачанскую котловину, и через Елицу пробивается к западным склонам Чемерно, а потом, между Моравицей и Студеницей, доходит до западных скатов Голии.

Данная межа дальше протягивается по линии, отделяющей экаvско-иекаvские новопазарско-сьеничские говоры от соседних иекаvских идиомов Сербии (моравичских, полимских и златиборских), т.е. она протягивается вдоль горного хребта Голия — Явор — Ядовник — Озрен — Гилева планина.

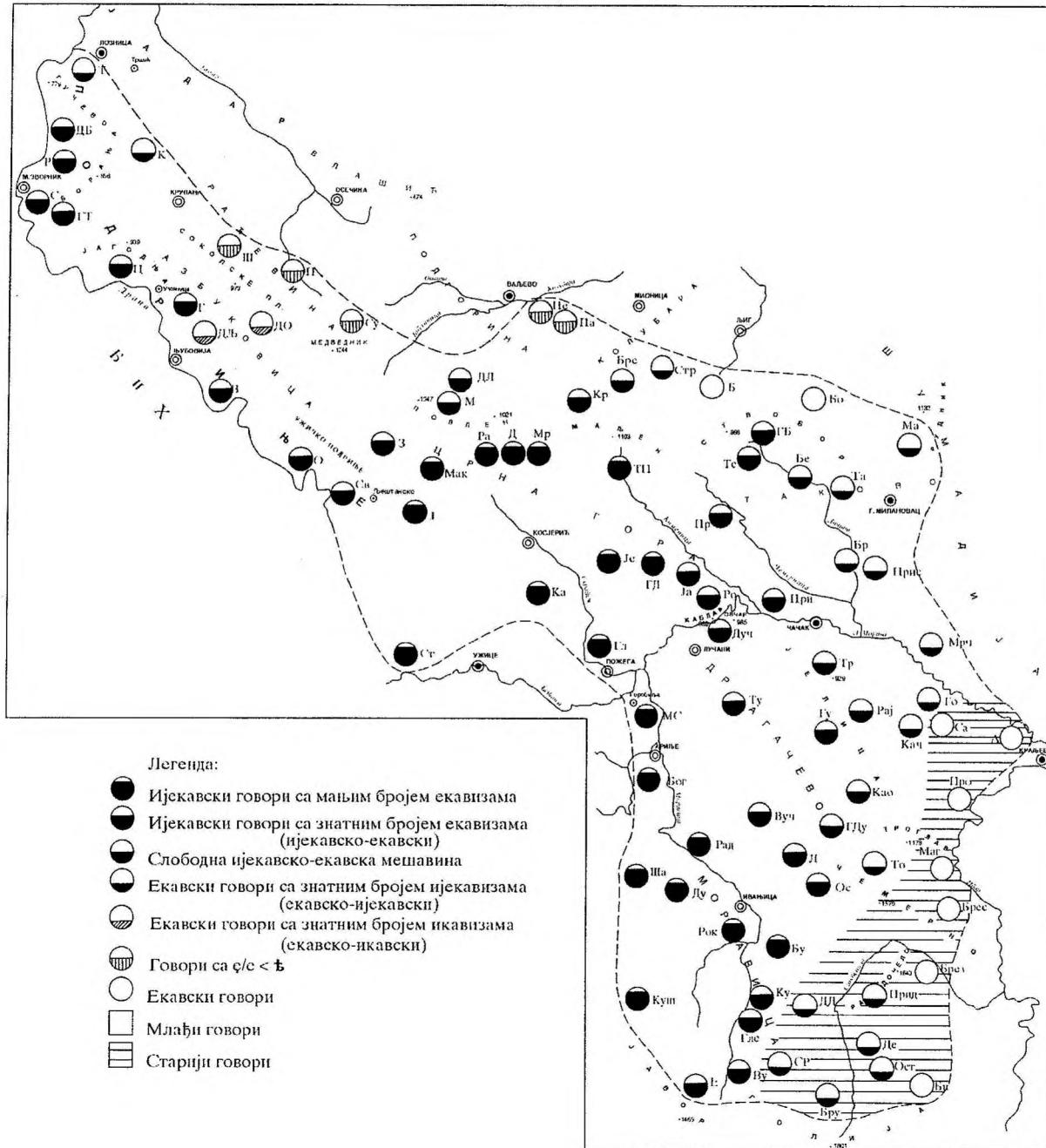
Хочется подчеркнуть, что данная граница, также как и все предыдущие, не совсем отчетливая, т.к. иекаvское произношение слышится, но не преобладает, и вне проведенной межевой линии.

Данная граница более конкретно определяет географическое простираие иекаvского произношения в Сербии, однако, одновременно, она определяет также часть восточной межи иекаvского произношения внутри штокаvского наречия в целом.

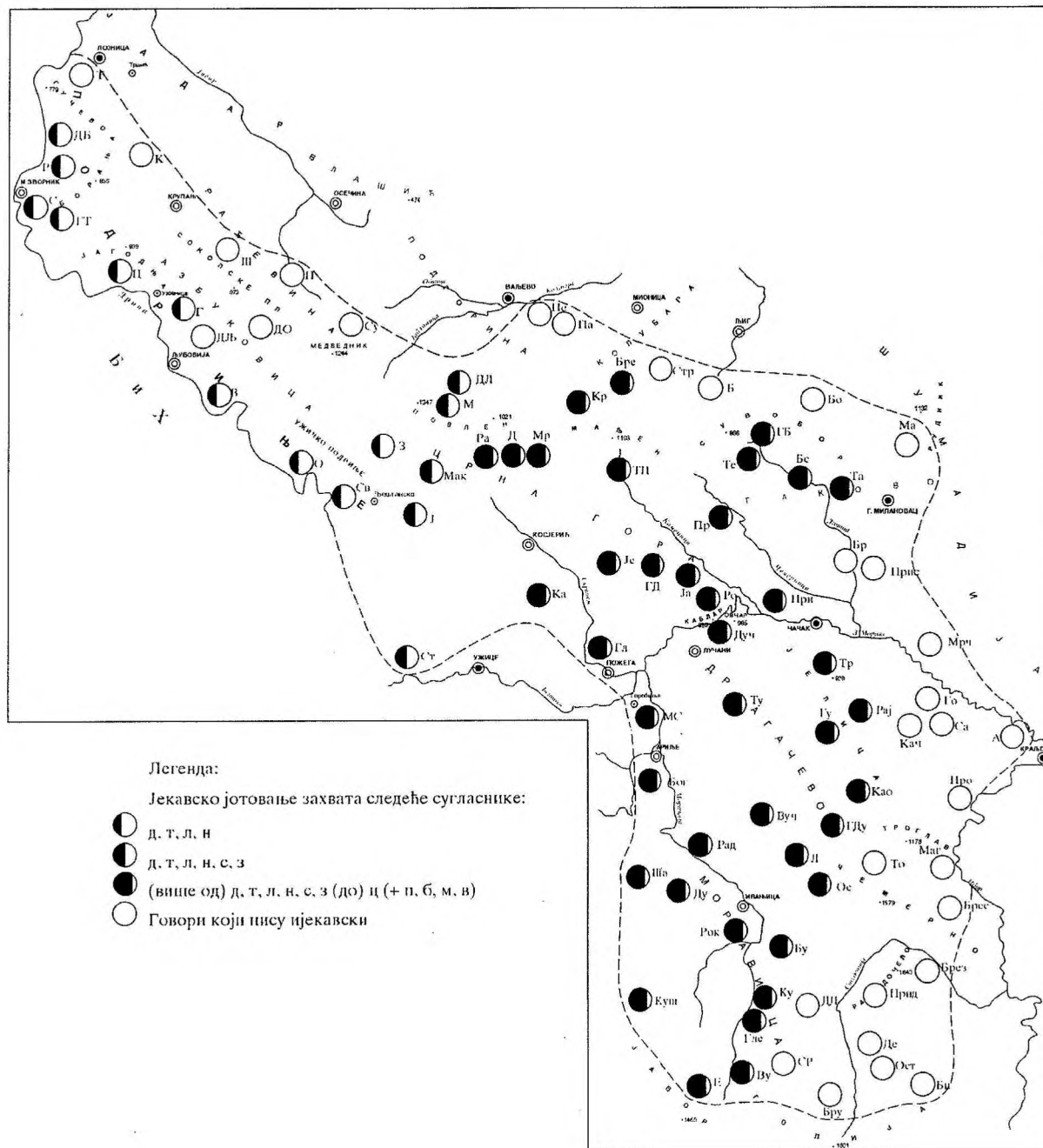
Следовательно, иекаvское произношение и в настоящее время удерживается на значительной части диалектной области западной Сербии. Несмотря на то что иекаvизм встречается преимущественно в речи ставшего поколения и постепенно уступает мощному процессу экаvизации, он все же не так быстро исчезнет с этих пространств.

Актуальные иекаvские идиомы западной Сербии, может быть, уже через несколько десятилетий потеряют иекаvизм как свой *первичный* признак, однако иекаvизм еще долгие годы останется их *важной* особенностью.

КАРТА БР.12: КОНТИНУАНТИ ЈАТА У ОСНОВИ РЕЧИ (ЦЕЛОВИТ ПРИКАЗ)

КАРТА БР.13: ЈЕКАВСКО ЈОТОВАЊЕ

КАРТА БР.14: ДОМАШАЈ ИЈЕКАВСКОГ ИЗГОВОРА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ ДАНАС (И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА МИЛИЋЕВИЋЕВОЈ И МОСКОВЉЕВИЋЕВОЈ ГРАНИЦИ)

